

शिवाजी विद्यापीठ - संस्कृत - प्राकृत - ग्रन्थमाला

तृतीयं पुष्पम्

श्रीमद् वेमभूपालस्य

सप्तशतीसारः

भावदीपिका च

परिशिष्टे

छप्पणयगाहाओ

(मूलगाथाः संस्कृतच्छाया च)

संपादकः

उपाध्ये - कुलोत्पन्नः नेमिनाथतनयः आदिनाथः

एम्. ए., बी. लिट्.

कोल्हापुरस्थ - शिवाजी विद्यापीठे - कलासंकायप्रमुखः

प्रकाशकः

कोल्हापुरस्थ - शिवाजी विद्यापीठस्य छुत्तसचिवाः

मुद्रकः

कोल्हापुरस्थ - शिवाजी विद्यापीठ - सुव्रणालयस्याधिपतिः

शकाब्दः १८९२

मूल्यम् ७ रुप्याणि

पिस्ताब्दः १९७०

TABLE OF CONTENTS

1. Foreword : Dr. A. G. PAWAR	v-vi
2. General Editorial : Dr. G. V. KULKARNI	vii-viii
3. Preface : Dr. A. N. UPADHYE	ix-x
4. Introduction by the Editor	1-24
5. Saptasatīsāra with Bhavadīpikā	१-४०
6. Index of Gāthās	४१-४२
7. Index of Trivikrama's Sūtras quoted in the Commentary	४३-४४
8. These Gāthās illustrated elsewhere	४५
9. Quotations in the commentary	४६
10. Appendix : Chappannaya-Gāhō	४७-८१
(i) Introduction	४९-५४
(ii) Text with Chāya	५५-७८
(iii) Index of Gāthās.	७९-८१

FOREWORD

Śālivāhana has been a house-hold name with us particularly because of the Śaka era which has been widely current in Maharashtra. Śālivāhana is also called Hāla. He ruled from Paithan some time at the beginning of the Christian era. Many legends have grown around his name, and his personality is highly revered even in the Āndhra country. In an obvious reference to the king, a Gāthā praises him for ensuring the welfare of the common people. Hāla was not, however, only a great king but also a lover and connoisseur of poetry. The *Gāthāsaptasatī*, in Prākṛit, is his compilation of selected lyrical verses which vividly express ideas and experiences in a most unsophisticated language. What catches the eye of the reader is that such common people as a farmer, a hunter, a cowherd, a cowherdess, and even the girl who guards the field or grinds corn at home, have been the subject-matter of these songs, the nature and seasonal settings of which are alluring. The landscape is of Maharashtra which has remained more or less the same in rural areas though twenty centuries have passed. As A. B. KEITH puts it, there is seen in these lyrics 'a measure of naturalness which is doubtless the reflex of the matter-of-fact spirit of the Maratha People'. Every verse is a self-sufficient pen picture, almost a miniature painting. Love constitutes the predominant theme, and there is no end to the modes in which it is expressed. Here are a few gems. 'They tell me that my hard-hearted lover will be leaving me tomorrow morning. Oh night! continue indefinitely so that there may be no dawn.' 'Happy are the women who see their beloved in their dreams. I do not get any sleep in his absence. How can I then see him in sleep?' 'The thirsty traveller feasts his eyes on the maiden who pours water for him, and to prolong the feast,

lets the water escape through his fingers while she, with equal desire, lessens the stream of water which she directs into his hands'. Those who know how water has been served in India to a traveller, will appreciate the poetic imagination of this unknown author. Hāla has selected and collected such verses from many that were current in his days and presented them in his *Kośa*. It is from such Seven Centuries of Verses of Hāla that the Āndhra ruler, Vema Bhūpāla (c 1403-20), selected one hundred of his *Saptaśatisāra* and wrote a commentary, *Bhavadīpikā* in Sanskrit, on them, in which with a fine taste and scholarship he elucidates their poetic and aesthetic significance and appeal.

Dr A N UPADHYE, who has edited the Text, has already made a name for himself as an assiduous text-critic. He has brought to light a large number of Prākṛit, Sanskrit and Apabhraṃśa works and edited them with exemplary patience and insight. He has critically edited here the text of *Saptaśat sāra* along with *Bhavadīpikā* with his wonted acumen, meticulous care, and profound scholarship. It is a pleasure to present this 'Collection' to the deserving and scholarly readers as one of the volumes of the Sanskrit and Prākṛit Series of Shivaji University, Kolhapur.

Vidyanagar :
Kolhapur . 12-12-70

}

A. G. Pawar
Vice-Chancellor

GENERAL EDITORIAL

Our thanks are due to Dr UPADHYE who has enriched the Sanskrit and Prākṛit Series of the Shivaji University by contributing this volume

It is very kind of our Vice-Chancellor to have obliged us with his Foreword to this volume

G. V. Kulkarni

PREFACE

After I edited the *Īlāvaī* for the Singhi Jain Series, No. 31 (Bharatiya Vidya Bhavana, Bombay 1949, 2nd ed. 1965), the personality of its hero, Hāla, had an attraction for me. His *Gāthasaptasatī* has to be a constant companion of all the earnest students of the classical literature in Sanskrit and Prākṛit. So it has been with me. As it has greatly influenced most of the classical poets and as it has been an inexhaustible source book for the writers on poetics as well as for the Prākṛit grammarians, the *Gāthasaptasatī* has ever remained a standard work in ancient literature of India. Its universality of appeal is well evinced by the fact that it is found translated gracefully in many modern Indian languages. Owing to these facts, I have always felt all these years that it is a pity that a critically presented text in Devanāgarī, worthy to be a National Edition, of the original Prākṛit anthology, commanding the respect of scholars as an authentic one, has remained yet a desideratum.

It was exactly one hundred years back that A. WEBER, that indefatigable German Orientalist, gave us a model edition of Hāla's *Kośa* (Leipzig 1870). He pursued his studies on this work thereafter too. The Prākṛit text presented by him and the critical apparatus and discussion about various aspects of this work in the Introduction have an abiding value even to this day. Indian scholars cannot afford to forget this great savant, who has done so much for Indian literature in general and Prākṛit literature in particular. May be it is a coincidence, but I am happy to note that

the publication of this *Saptasatisara* with the *Bhavadīpikā* marks the centenary of WEBER's first critical edition of Hala's *Saptasatī*.

It was Prof SRIRAMAMURTI, of the Andhra University, that drew my attention, as early as 1961, to the need of an authentic edition of the *Saptasatisara* with the *Bhavadīpikā* of Vema Bhupīla and procured for me a copy of the edition in the Telugu script. But, being given to understand that a friend of mine in Mysore was working on it, I kept my material aside for a while. Later, I was assured that he was not proceeding with the proposed work. I therefore took up the plan, held in abeyance for some years seriously in 1965. My friend Dr V RAGHAVAN, University of Madras, secured for me a transcript of the Madras Ms. and also obliged me with a list of the commentaries on the *Gathasaptasatī*. Some corrupt portion of the text was emended and explained to me by my revered Professor Dr P. L. VAIDYA, Poona. My friend Prof M. V. PATWARDHAN of Poona helped me throwing light on some obscure contexts in the *Chuppanayagahao*. Prof E. V. V. RAGHAVACHARYA, Hyderabad, gave me some *Bibliographic notes*. Shri V. G. DESAI, B. A., Kolhapur, has rendered valuable assistance in the preparation of the press copy. I am very grateful to all of them.

My thanks are due to the Director, Oriental Institute, Baroda, for his permission to reprint here my paper on the *Chuppanayagahao* from the *Journal of the Oriental Research Institute*, IX, iv, June 1962. The Sanskrit *chāyā*, however, is added here.

It was very kind of the authorities of the Shivaji University, Kolhapur to have included this work in their Sanskrit and Prākṛit Series. It is quite generous of Dr A. G. Pawar, the Vice-Chancellor, to grace this volume with a Foreword.

The Shivaji University Press extended to me all cooperation in the printing of this work.

Lastly, I shall be failing in my duty, if I do not record my sincere gratitude to the University Grants Commission, New Delhi, for having so generously made me the grant intended for retired

Teachers It is this timely aid that enabled me, even after retirement, to pursue my researches in my specialised branches of Indology with the peace of mind all such work needs

karmanyesadhikâras te |

Dhavalā, VIII Rajarampurī,
Kolhapur 1-11-70

{

A N Upadhye

Introduction

1 MSS MATERIAL AND TEXT-CONSTITUTION

THIS EDITION of the *Saptasatī-sara*, along with the *Bhavadīpikā* of Vema-Bhūpāla, is based on the following material

M—This is a modern copy in Devanāgarī, foolscap sheets 1-91, written only on one side of the sheet and got prepared for me by my friend Prof Dr V RAGHAVAN, Madras. He informs me that this copy is made 'from a paper Devanāgarī transcript in the Madras Government Oriental Manuscripts Library, bearing the No R 3394. Its original is a palm-leaf Malayalam Ms in the Paliyam Estate Collection. This collection is now in the custody of Keral University Mss Library (Director Dr K RAGHAVAN PILLAI). The Alphabetical Index mentions a Ms of *Gāthasaptasatī-sara* bearing No 2731. It needs verification whether their No 2731 is the same as the Paliyam Ms.' This copy could not be too much relied upon for the Prākṛit Text, and, even in the Sanskrit Commentary, it bristles with scribal mistakes. The copyist often confuses between an *anusvara* followed by a consonant and a duplicate consonant, for instance, *tamti* for *tatti*, *samcia* for *saccia* etc. Often *p* is represented by *v*, *ś* by *l*, *u* by *da* etc. May be that the copyist has not been able to read his *adarśa* correctly. The *Sūtras* of the Prākṛit Grammar, which are quoted in the commentary, are not at all written with the necessary accuracy.

T—This stands for the printed edition '*Sapthasatī saramu* with *Bhava Dipikā*' by Peda Komati Vema with Introduction, purport and translation by D V SITARAMASWAMI, M A, Andhra University Series No 45. Roughly Double Crown 8vo, 26-88-2. Published by Andhra University, Waltair, 1951. Price Rs 3/- It is printed in Telugu characters. There is an Introduction dealing with the *Gāthasaptasatī*, its author and *Bhāvadīpikā* and its author. The

Prākṛitā Text is followed by Sanskrit Chayū and *Bhavadīpikā* and prose rendering of the *Gāthā* in Telugu. There is given also, at the close of the work (pp 71-88), a metrical Telugu version of the *Gāthās* printed earlier. As a University publication, it is not at all a creditable performance. The Prākṛit Text is full of blunders, and the presentation of the Sanskrit Commentary is far from satisfactory. In the Prākṛit Text very often *l* is written for *ī*, *l* for *ī*, *b* for *ī*, *d* for *o* etc., and no distinction seems to be made between an *anusāra* which nasalises and the fat zero which duplicates the following consonant. At times no distinction of short and long vowels is made. Spacing in print is worse than that in a good Ms. The Sūtras of the Prākṛit grammar included in the commentary are wrongly given. By way of illustration an extract may be reproduced here in Nāgarī

नायिका सखी माह

कहू यम वरहिअ० वे० म० ज० छि० चि अमामिमाणुसेलोण ।
जलहोलकढस विरह० हो० सइ विरह०मिकोजिवल ॥ ५२ ॥

[कैतव विरहित प्रेम नास्त्येव सखि मानुषे लोके ।

यदिभवति कस्य विरहोभवति न विरहे को जीवति ॥]

अथ काचित् स्वाधीनपतिका पत्नौ निरतिशय प्रेमानुबद्धा विरहे क्षणमपि नशक्यं जीवितुमिति मन्वाना तस्मिन् प्रेषिते प्राणान् धारयती मर्या पुरस्तात् हे सखि मानुषे लोके निवैतव प्रेम नास्त्येव यद्यस्ति कस्य विरह — यथाकथंचित् विरहेसति केनवा जीव्यत इत्यनेन — मया विरहं सद्यते जीवितं मपि धार्यते मम प्रेम मकैतव मित्वात्मानं मुपालभत इत्यभिप्राय — हेतुरलकार निवैतवप्रेम्णो विरहाभावनिमित्तत्वात् — अत्र वाक्यप्रकाशो सलक्ष्यक्रमो भाववनि निर्वेदस्यप्रतीते —

Obviously, the editor has his own ideas of spacing Sanskrit words, he has not worried himself about properly writing the Prākṛit text, he is indifferent about the presentation of the Sūtras of the Prākṛit grammar quoted in the *Bhavadīpikā* in fine, he has just reproduced the Sanskrit and Prākṛit text as he felt like copying them

Both M and T contain quite significant common slips and errors which go to indicate that their common ancestor codex is not far distant in time. Quite a reliable text of the *Bhavadīpikā* could be presented with the help of both of them. In constituting

the critical text of the *Gāthās* an attempt has been made, in the present edition, to restore the version which must have been there before *Vema Bhūpīla* on the basis of our sources, namely, M and T. While doing so, the editor has carefully studied all the readings so elaborately recorded by A. WEBER,¹ especially those from what he calls T (clugu) Recension. Of course, the rules of Trivikrama's *Prākṛit Grammar*,² normalisation of orthography etc. have been kept in view.

2 MUKTAKA POETRY

The *muktaka* composition falls under lyrical poetry, and has gradually assumed a clear cut definition, as Abhinavagupta in his *Locana* on the *Dhyanjaloka*³ puts it

पूर्वोपरनिरपेक्षेणापि येन रसचर्वणा क्रियते तदेव मुक्तकम् ।

The poetic spirit behind a *muktaka*, in the ultimate analysis, veers round, in the hands of Indian poets, the well-known themes, corresponding to the four human objectives *dharma*, *artha*, *kama* and *moksa*. When *dharma* and *moksa* go together, the *muktaka* breathes the spirit of *nīti*, i.e., moral maxims or didactic precepts, and the presiding *rasa* or sentiment is *śānta* or *bhakti*. When *dharma* and *artha* go together the predominant *rasas* are *bhakti*, *karuṇa*, *vīra* etc., and the *muktaka* becomes a good *subhāsita*, didactic in guidance and worldly in tone. When *kama* is the predominant theme, the *muktaka* delineates the relations of youths of attracting sexes with mutual responses and with reference to environments, both social and natural. The all-pervading *rasa* is *śṛṅgāra* in its different conventional varieties. These give a good insight into the Indian thought-patterns and ways of life, and here the author gets ample scope for description of nature as well. The *muktaka* in this pattern becomes a *subhāsita* in certain contexts and an *arthantarāṅgā* in others.

3 KOSAS OR ANTHOLOGIES

The collections of *muktakas*, often composed or compiled by different authors, obviously cover all the four objectives, and,

1) Das Saptasatakam of Hāla. Leipzig 1881.

2) Ed. P. L. Vaidya. Jivarajā J. Granthamāla. Sholapur 1954.

3) Ed. Kāvya-māla 25. Bombay 1935. p. 175.

now and then, the verses are classified into *vajras* or *paddhatis*, according to the topic of discussion. Some of the anthologies put together stanzas on such different themes that one is struck, as Dr R N DANDEKAR rightly observes,¹ by the polarity of Indian attitude which is revealed in them. 'On the one hand, one comes across stanzas which embody the most sensuous kind of poetry, while on the other, there are stanzas which speak of the vanity of human life and accordingly recommend a life of renunciation. These latter stanzas are often characterised by a cynical view about the fair sex, which, it is asserted, is the main source of all evil in this world.' Any way an anthology presents the complexity of life without holding fully, before the reader, any part or aspect of it.

Confining ourselves to the ancient period of Indian literature, these can be illustrated by some compositions of outstanding poets. For these anthologists what is said in a stanza is more important than the author who says it or the time when he said it. Attention may be concentrated on such works as contain lyrics of the *muktaka* type, singly or collectively, and embrace different topics.

The *Thera*-and *Theri-Gathas*² contain much wise sayings in the *muktaka* pattern, and they prominently pertain to Dharma in its miscellaneous aspects. Jaina canonical texts, works on Dharmaśāstra, the great epics like the *Mahabhārata* and *Ramāyana*, etc. contain many *muktakas*. Bhartrhari's three Śātakas³ Nīti (Dharma and Artha), Vairagya (Dharma and Moksa) and Śrngāra (Artha and Kāma) are an attempt by a gifted poet to portray the complexities of life, laying more or less stress on one aspect or the other of the human objectives. He uses choice expressions, and his style is catching and diction elegant.

The early Tamil literature gives plenty of specimens of the *muktaka* type with themes corresponding to *dharma*, *artha*, *kāma* and *moksa*, for instance, the eight collections known as *Eṭṭutogai* or *Eṭṭ-t-tokai*⁴. In some of these love is the predominant theme. Their dates are uncertain and controversial, but they represent a good amount of collective wisdom in which many authors have

-
- 1) *Subhāṣitamuktāraḥ* Journal of the University of Poona: Humanities Section, No. 15 p. 4 Poona 1962.
 2) *Khuddaka-nikāya* Nalanda ed. pp. 234 ff. 1959.
 3) Ed. D. D. ... pp. 20 f.
 4) S. Vairagya ... of Tamil Literature

their share. The *Tiru-k-kural* or *Kural* systematically deals with *dharma*, *artha* and *kāma*, but much of it can be labelled as *muktaka* poetry. The *Kural* like the *Gāthakośa* derives its title from the metre used in it¹ both of them have influenced subsequent literature the first in Tamil and the latter in Sanskrit and Prākṛit.

Likewise the Tamil *Naladiyar* (1 e, *catuspadī*²) derives its title from the pattern of metre and contains four hundred quatrains, each one composed by an unknown saint but all of them edited and compiled together later by Padumanār. They are something like the *Thera Gāthas*. Their contents have plenty of worldly wisdom with a good deal of religious inclination breathed through them. Like the *Kural* they are divided into artificial sections of *dharma*, *artha* and *kāma*, but one can very easily transfer some verses from one section to the other. Thus the spirit of *muktaka* poetry pervades our ancient literature, and, in a way, it is the best form to carry to the posterity the wisdom of the earlier generations.

The range of floating *muktakas*, epigrammatical verses, is pretty large. They can be picked up in plenty from the epics, *Dharmaśāstras*, from fables, from *Kāvya*s, works on Sanskrit rhetorics and even from the commentaries like the *Mahabhasya* of Patañjali. In fact, learning or *bahu-śrutata* consisted in ancient India in one's being able to quote verses like these in oral discourses and discussions. Their contents are varied, and some of them at least are not without poetic flash or striking imagery which induces one to commit them to memory. It is this necessity that led to the compilation of what are called *Kosas* or anthologies. The term *Kośa* has a special sense in this context as defined by Viśvanātha (*Sahitya-darpana* VI 329)

कोशः श्लोकसमूहस्तु स्यादन्योन्यानपेक्षकः ।

व्रज्याक्रमेण रचितः स पवातिमनोरमः ॥

Dandin (*Kavyadarśa* 1 13) mentions *kośa*, and Vāḍighaṅghāla explains him by saying

कोशो नानाकर्तृकसुभाषितरत्नसमूहः ।

In Sanskrit *kośa*, signifying an anthology, is often replaced by

1) S V Pillai Ibid p 85

2) S V. Pillai ibidem pp 88-90

more significant and suitable terms, to indicate collections of Subhāsitās, such as, -*muktavali*, -*samlaha* etc. Some are compilations of the stanzas of other poets, while some are individual compositions. M. KRISHNAMACHARIAR¹ has listed a good number of them (Section 373). Those which are collections have special significance, because, now and then, they quote works and authors which have not otherwise come down to us. Such anthologies in Sanskrit are comparatively late in age, and the earliest known does not go before 1000 A. D. Historians of Sanskrit literature like M. WINTERNITZ, A. MACDONELL, A. B. KEITH, S. K. DE have offered their observations on some important Kośas.

4 KING HĀLA

In Indian literature, the most important Kośa is that of Hala in Prākṛit, originally known as *Gāhakośo*, but popularly called *Sattasatī* (*Saptasatī*) or *Gāthāsaptasatī*¹. Bana (c. 620 A. D.) has referred to it in his *Harsacarita* (I 13)² in this manner

अविनाशिनमग्राभ्यमकरोत्सतवाहनः ।

विशुद्धजातिभिः कोप रत्नेरिव सुभाषितैः ॥

Uddyotana refers to it in his *Kuvalayamala* (779 A. D.)³ in this manner (p. 3, lines 21-22, see also line 18)

भण्ड-विलासवदत्तण-चोद्विक्के जो करेइ हल्लिपि वि ।

कन्वेण किं पउत्थे हाले हाला वियारे व ॥

पणइहि कइयणेण य भमरेहि व जस्स जायपणपहि ।

कमलायरो व व कोसो विलुण्णमाणो वि हु ण शीणो ॥

A good deal has been written about Hala,⁴ the compiler

1) *History of Classical Sanskrit Literature* Madras 1937

2) The *Prabandha Cintāmaṇi* of Merutunga (1306 A. D.) attributes to him a *Samgraha gāthā kośa* named after Satavāhana (सातवाहानिधानं) and containing seven hundred gāthas (p. 10 Śāntiniketan 1933) Rājasekhara (1349 A. D.) in his *Prabandhakosa* (Śāntiniketan 1935) p. 72 mentions how once Hala propitiated Sarasvatī to make up for his humiliation requesting her that the entire metropolis should be poetically inspired. The goddess granted this and he collected 10 crores of Gāthās which constituted the *Satavahanaka Śāstra*.

3) Ed. P. Peterson Bombay 1909

4) Ed. A. N. Upadhye, *Singhu J. Series* Nos. 45-46, Bombay 1959-69

5) See my ed. of the *Līlāvalī*, *Singhu J. Series* No. 31, 2nd ed., Intro pp. 42 ff., Bombay 1966

The inscriptions and coins connected with the so-called Āndhra, Āndhrabhrtya or Satavahana dynasty are a valuable source of information. Some of them clearly testify to the existence of a race or family of Sāda or Sata vāhanas². One can easily surmise that Hala stood for Sāda in a local Prakrit dialect, and that Sāda is a shortened form of Sadavahana². The legend *Satasa* occurring on coins is taken by scholars to stand for Sadakarni, though it may as well be equated, at least in some cases with Satavāhana which is a title borne by the kings of that dynasty. Lately, however, a couple of coins have come to light, and they clearly mention a king Sādavahana³. It is just possible that he was most prominent in the family or the founder of the dynasty which consequently came to be known after him. The first Sadavahana is being assigned to the 3rd century B. C. or so though it is not unlikely that his period comes later by a century or two. The Puranas⁴ designate this family as Āndhra possibly because it held its sway, at some time over the Āndhra country. They enumerate 29 or 30 kings and assign to them 456 or 460 years. One Hala (of course different from the progenitor of the dynasty, but bearing the same name or title and consequently confused mutually in floating traditions) figures in this dynastic list as the 17th king. The chronology of these kings is much uncertain. It is surmised however, that this dynasty rose to power soon after the death of Asoka c. 232 B. C. The Puranic calculation, which mentions the period of reign of each king would require us to assign Hala with his reign extending over just five years only, to the first century A. D. The text of the

- 1) Hemacandra's *Prākṛit Grammar*, 8.211 gives Satavahana Salāhana and Satavahana His *Desinamamala* VIII 66 *Sālāhanamī Halo*, com *Halo Sātāvahanah* also II 36 *Halammi Kuntalo* com *Kuntalo Sataavanah* and III 7 *Halammi Cauracimdhō* com *Cauracimdhō Sātāvahanah*. In his Sanskrit lexicons too he equates Hala with Satavāhana.
- 2) Rapson *Catalogue of Indian Coins Andhras etc.* London 1908 see pp xiv ff also D.C. Sircar *Select Inscriptions I* Calcutta 1942 pp 183 ff K. Gopalachari *Early History of the Andhra Country* Madras 1941
- 3) " has been noticed the change la-Sāla (*Sāta*) probably also
D. cit p xv
- 4) " The *Journal of the Numis-*
45 pp 1-4 see also *Bulletin of*
3 March 1945

Gāhākoso has grown from time to time. Such popular songs would undergo dialectal changes in the mouth of people. So the Prākṛit dialect cannot be a safe evidence to fix the date of Hāla.

Like the ancient monarch Vikramāditya and medieval king Bhoja, Śālavāhana, generally mentioned as Śālivāhana in Sanskrit, has become a favourite subject of many legends some of which are like fables and miracles. According to Somadeva's *Kaṭhasarit-sāgara*¹ etc. Śālavāhana of Pratisthāna, probably the same as Parthan on the bank of Godāvarī, was a patron of Guṇādhyā, the author of the *Brhatkathā* in Paisācī, and of Śarvavarman, the author of the *Katantra* grammar. That he is made to learn Sanskrit presumes that Śālavāhana and his family were partial to Prākṛit which is attested by the fact that the Śālavāhana inscriptions and coin-legends are in Prākṛit. Vātsyāyana also refers in his *Kamasūtra* to a king of Kuntala, Śālavāhana Śātakarni by name, who killed his queen Malayavatī with scissors.² Rājasekhara records that it was reported that Śālavāhana, the king of Kuntalas, had Prākṛit as the household language.³ The *Vajjalaggam* (Gāthā No 468)⁴ clearly presumes a tradition that Hala ruled at Pratisthāna on the bank of Godāvarī.

The *Niśītha* (ed. Sanmatī Jñānapīṭha, Agra) refers to Śālavāhana, see gāthās 1571, 3153. Further, there are some Prabandhas,⁵ ancient and modern, and Cantas which record

1) Rapson Op. cit. pp. lxxv ff., Pargster *The Purāṇa Text of the Dynasties of the Kālī Age*, Oxford 1913, pp. 35-43.

2) Nīṭayāsagara ed., Bombay 1930 especially Kathāpīṭham, Keith *A History of Sanskrit Literature*, Oxford 1928, pp. 266 ff.

3) कर्तव्यं कुन्तल-शातवाहनो महादेवी मलयवती (जयान्ति). Chap. XII Kuntala may be even an alternative name of Hala that is how Hemacandra appears to have taken it in his *Deśināmamālā* quoted above.

4) श्रुते च कुन्तलेषु शातवाहनो नाम राजा तेन प्राकृतभाषात्मकमन्त्रपुर एवेति समानं पूर्वेण । p. 50, G. O. S., 3rd ed., Baroda 1934.

5) पुरिसिद्धिसेन सरत्तणार न कुलहमेण महिलार्ण ।
समो गय विहाले न भुयइ गोण परद्वारे ॥
468 Ahmedabad 1969.

5) See 1) *Purāṇa-prabandha-saṃgraha* Singha Jaina Granthamālā 2, Calcutta 1936 Śālavāhana-prabandha p. 11, Nāgārjunaprabandha pp. 91-92 Pādāliptaprabandha pp. 92-95. 2) *Prabandha-cintāmaṇi* of Merutunga Ibid. No. 1, Śāntiniketana, 1938 Śālavāhanapra. pp. 10-11. 3) *Prabandhakośa* of Rājasekhara, Ibid. No. 6 Śāntiniketana 1935, Śālavāhanaprabandha pp. 66-67 Nāgārjunapra. pp. 84-86 Pādāliptapra. p. 14. 4) *Prabhāvākāraṇa* Ibid., No. 13, Ahmedabad 1940 Pādāliptacantam, especially pp. 36-40.

various legendary tales about Sātavāhana. His name is variously spelt in Sanskrit - Sāta-, Śāta-, Sāla-, and Śīti-Vāhana. Almost uniformly he is associated with Pratiṣṭhīti on the Godāvari in Mahārāstra. Some of the legendary tales may be summarised here.

1) Sātavāhana inherited the kingdom of his father Nṛavāhana who retired from the world being censured by the public for his attempt to sacrifice a gallant boy before Cāmundā. 2) Once Sātavāhana sent out a military expedition, and within one day he had four festive events - by day-break he had a son; by midday nine crores of golden coins were obtained from a well; by afternoon Dakṣiṇa Mathurā was conquered, and by evening Uttara Mathurā was annexed. 3) In his earlier life Sātavāhana, as Kālikācārya or Jñānasāgara explained to him, was a burden-bearer; and as a result of his pious gift of food to a monk, he became a king in his subsequent life. The Aquatic Deity, under the garb of a fish in Godāvari, who knew all this, smiled at his prosperity. 4) Sātavāhana was born from a Dviya widow through her contact with Śeṣa Nāga who asked her to remember him in adversity. 5) The fame of the potter-boy Sātavāhana as a fair judge reached the ears of Vikramāditya of Ujjain who consequently anticipated in him a prospective and potential adversary and sent against him a well-equipped army. The boy was unruffled. His mother, however, sought the aid of Śeṣa Nāga who gave a pot of nectar with which the boy's earthen horses etc. were sprinkled and turned into a genuine army with the aid of which the boy routed away the enemy. He conquered the territory in the North as far as Tāpī and started his era. 6) A Brāhmaṇa, Śūdraka by name, trained himself as a Kṣatriya against the wish of his father. Sātavāhana appreciated his strength and appointed him a city-guard who successfully carried out his duties with only a staff as his weapon. Māyāsura assumed the form of only a Head and kidnapped the queen. Passing through great ordeals, Śūdraka propitiated Mahālakṣmī at Kollāpura, but he died along with his two faithful dogs on the field while fighting against Kollāsura, the brother of Māyāsura. The goddess revived him and his dogs to life and gave him a sword and a boon of invincibility. He killed Māyāsura and rest-

1) This episode is found in the *Ārthasastratāṭkā* also, see *Ārthasastra*, Taranga 6, verses 114, ff p 18.

ored the chaste queen to Sātavāhana just in time to save him from immolating himself in fire out of disappointment. The king joyfully welcomed the queen and greeted Śūdraka by giving him half of his kingdom. 7) King Sātavāhana had a harem of five hundred queens. Queen Candrālekḥā laughed at his ignorance of Sanskrit when he misunderstood *modakāḥ* as sweetmeats, the intended meaning being *mā + udakāḥ*.¹ Being ashamed, he propitiated Sarasvatī, and through her favour he collected ten crores of gāthās to constitute a Sātavāhanakaśāstra.² 8) On account of the successful military achievements of his commander in chief Kharamukha, Hāla was puffed with pride, but his minister managed to pacify his vanity by a false report of the death of Kharamukha and of his subsequent revival to life. 9) Hearing a remark of conventional meaning, Hāla decided to marry, every four days, beautiful girls from the four classes of society. It was a social calamity that many youths had to go without marriage. Propitiated by a Dvija, a goddess assumed the form of a beautiful girl, but simply scared the king to death by developing terrific appearance on meeting him. 10) Sātavāhana was a contemporary of king Vikramārka who flourished 470 years after the Nirvana of Mahāvīra, and it appears that he was different from another Satavahana who changed the date of *paryūṣana* in the presence of Kṛlakācārya, otherwise an ancient gāthā is contradicted.³ 11) Nāgārjuna was a Siddhapurusa and had studied under Padalīpta. He became a Kalā-guru, teacher in arts, of Sātavāhana.² Queen Candrālekḥā had accepted Nāgārjuna as her brother. He could fly in the air. After propitiating Vāsukī Nāga, he came to possess a miraculous liquid (*rasa*). 12) Padalīpta once came to Pratiśthāna on the bank of Godavari and found in king Satavahana an outstanding personality, pre eminent among the learned, brave, philanthropic and romantic. He proved to the audience his learning and wisdom. He composed there *Nirvana-kalika*, *Prasna prakāśa* etc. His *Campū Tarangalola* was highly appreciated by the king and his assembly. But a courtesan

1) एकदा भारतीमभ्यर्थयत् । सकलमपि पुरे आचयामार्धमहं कविरूपं भवतु । तथैव कृतं देव्या । एकस्मिन् दिवसे दशमेदयो गाथा सप्तशतानि । सातवाहनकशास्त्रं सन्तुल्यम् । *Prabandhakosa* p 72

2) Namely नवसयलेणउपहि समरकोहि वीरमुक्ताओ । पञ्जोसवणचउत्थी कालयगूर्गहि ते उविया ॥ *Prabandhakosa* p 74

3) पृथिवीं विचरन् पृथिवीस्थानपत्तने सातवाहननृपस्य कलागुरुर्जातः । *Puratana-prabandha samgraha* p 91

had no words of praise for him Pādalipta pretended to die, and when his body reached her door on way to the burning ground, she simply wept and cursed the cruel god of death who snatched away Pādalipta like that ³

Apart from the above legendary bits of information included in *Prabandhas*, there are available even some independent poems glorifying the life and acts of Śālivāhana ⁴ The *Vikramodaya*, which celebrates the glories of Vikramāditya, devotes one chapter to Śālivāhana According to the *Vīracūṭī*, Śālivāhana of Pratisthāna is depicted as a conquerer of Vikramāditya of Ujjain It describes 'the heroic achievements of Śūdraka, the friend and afterwards coregent of Śālivāhana and subsequently of his son, and his ultimate usurpation of the throne' According to Śivadāsa's *Śālivāhanacarita*, Śālivāhana conquered Vikrama and married his daughter Madayanti from whom he had a son Trailokyasundara who married Padminī, daughter of king Suryasimha of Simhala He performed a horse sacrifice There is one more *Śālivāhanacarita* of an unknown author Its plot is summarised thus 'Śālivāhana was the grandson of a Ksatriya, Latasimha by name, whose residence was Pratisthāna nagara on the banks of the Narmadā Śālivāhana was born to his daughter Śaśikala by Taksaka, one of the eight Nagas, who assumed the form of her husband during his absence Śaśikala fearing a social scandal threw her son into Narmadā in a covered earthen pot A potter got the pot while floating in the river and took the baby to his house The child grew up in the pot-maker's house and afterwards became the great Emperor Śālivāhana'

The Prākṛit poem *Līlavatī* (c 800 A D) depicts Śālivāhana or Hala as its hero Nāgārjuna and Bhatta Kumārila are associated with him He is ruling at Pratisthāna on the bank of Godāvarī in the Aśmaka country He marries a Simhala princess, and the plot grows round this event The setting of the poem is quite attractive, with predominant sentiment of Śṛṅgāra

From all these legends and tales about Śālivāhana certain broad points are clear He is uniformly associated with Pratisthāna

1) सीमे कहवने पुट्ट जमस्त पालिचर्य इतस्त । अस्त मुहनिश्चराओ वरणेन नर बुद्ध ॥
Purāṇa-prabandha-saṃgraha p 94 The original *Tarangarāṇī* or *Tarangalolā* of Pādalipta is no more available but there is found today a later digest of it in Prākṛit

2) M Kṛṣṇamachārīar *History of Classical Sanskrit Literature* pp 275-76

There is some mystery about his birth. At times he is made partial to Jainism, or a devotee of Mahālakṣmī or Cāmundā, or a performer of the horse-sacrifice. Stripped of sectarian bias, it may be taken that he was pious, if not religious. His partiality for Prākṛits was often ridiculed. He was a mighty monarch, quite lucky and aided by divine favour. He was just, brave and a worthy rival of Vikramāditya. He was assisted by commanders like Śūdraka and Kharamukha. He was generous and a patron of learning. He was not averse to worldly pleasures. He is associated with eminent Jaina monks like Pādalipta, Kalākācārya etc. and (Buddhist?) teachers like Nāgārjuna.

5 HĀLA'S SATTASAI

The name of Hāla has become memorable in Indian literature by his *Sattasai* or *Saptaśatakam*, or more genuinely *Gaḥakoso* (Sk. *Gāthakośa*), which is the earliest known anthology of Prākṛit (or specifically Māhārāṣṭrī) verses in gāthā metre mostly of erotic contents. Every verse is an unit by itself, a miniature sketch as it were in words, with well-chosen strokes of select and suggestive vocabulary. The present collection, put together from different recensions, contains a large number of such word paintings. It depicts primarily village life in its various contexts: at home, on the field, through streets, in the garden, on the mountain slope, by the well side and on the river banks. The various seasons with their flora and fauna supply the necessary back ground, as well as refreshing flavour. The family life of a simple and unsophisticated village folk is seen in its different colours, though mostly with respect to their love affairs. The current of eroticism is so strong in this anthology that the commentators force it out even from a slight suggestion, if not from nowhere. Now and then we get glimpses of the town and court life, and that is inevitable, because some of the gāthās have come from the pens of kings and their court poets. The collection is rich in maxims and popular sayings, and sheds good deal of light on the customs and conventions in the contemporary society. There are allusions to deities like Śiva, Pārvatī, Gaurī, Ganapati, Viṣṇu, Lakṣmī etc. and to mythological events from the epics. The references to Vindhya and Narmadā, Sahya and Godā go to indicate the locality

of the composition of most of these verses. The rivers, countries and mountains from Northern India do not figure conspicuously, that shows that this anthology had its origin in the Deccan in general and in Mahārāstra in particular.

The text of this Kośa has come down to us in half a dozen recensions which differ in the number and arrangement of verses. There are some 430 verses common to all the recensions, and they can be looked upon as the earliest sub-stratum of the Kośa. The contents are such that any number of gāthās can be admitted at any context. It is evident from different recensions that there has been extensive interpolation all along. It is quite possible that originally it was a *Gāhākoso*, an anthology of Gāthās, attributed to different authors but selected from a larger number and reedited and arranged for the taste of the cultured audience. Some of them are said to have composed by authors whose names are specified and a few of them are known to us from other sources as well. It is obvious that the *Gāthā-saptasatī* presupposes an extensive literature in Prakrit in the formation of which even women took active part. Prof. V. V. Mirashi has shown how some royal poets, as late as the 8th century A. D., have their gāthās included in this collection and how it received the title *Gāthā-saptasatī* instead of *Gāthā-kośa* sometime after the 9th century A. D.¹

It is interesting to quote A. WILBRANDT on the contents. In this Kośa 'the peaceful and private life of the Indian people, particularly in village and in nature, is described by songs and is sung, then these quatrains were intended to be sung. All the landscapes, the seasons and the pleasure and pain of weather play their part, but there is always the urging of the heart. Feelings that are most tender and most sensuous are often frankly expressed, the tender feeling dominates. It is not a man who often speaks but it is a female voice that we hear in it more and more, the women who speak are old, young, friend, mother, daughter and aunt. They speak to young men and girls who are in love, to other girls or of their own selves. They probably talk about so many things yet the theme of the talk is always love.'²

1) Shri S. V. Sohoni says that this Kośa, like the *Bhagavad-Gītā* contained 700 verses right from the beginning, vide his *Exposition of the first five verses noted in the Bibliography*.

2) M. Winternitz *A History of I. L.*, Vol. III, Part I p. 108 f., Delhi 1963.

The stuff is essentially popular, but it is handled after all by a skilled poet. Here is found a refreshing picture of the way in which the people in ancient India, especially in the country side, expressed themselves about pleasures and sorrows of love. The work is essentially secular in its approach, a trait so rare in ancient Indian literature. As a rule, each *gāthā* is self sufficient. Very rarely a *muktaka* extends over the next *gāthā* or *gāthas*. It is a picture complete by itself drawn with a few strokes from actual life. 'In the most concise form, in a few words a sentiment is expressed, a lament is made or the pleasure of the highest sensuous charms of love is described.' Though most of the *Gāthās* dwell on the scenes of village life, there are many of them depicting the city harem life. Many songs depict nature, its seasonal changes and charms, its soft breezes and thunderstorms, as well as the behaviour of birds and beasts in different settings. The ideas scattered all over this text teach a fund of wisdom.

There are a number of reasons for the popularity of Hāla's anthology. Its themes are choice and strike a note of actuality and realism. The metre is *gāthā*, intended primarily for singing. The contexts, generally secular and amorous, are catching. It contains tiny masterpieces of epigrammatic poetry, skilful immature paintings in soft words, which catch the memory, thrill the youthful hearts and tickle the mouth for recitation. In fact, the situations depicted and sentiments expressed are unconventional and hence all the more captivating for those who are accustomed to conventional court poetry. No other work, therefore, has so much influenced subsequent Sanskrit and Prakrit poetry as the *Gāthā Sattasatī*. Its echoes are seen in Kālidāsa, Bhartṛhari, Bhavabhūti, Śrīharsa, Amaruka and other poets. The writers on poetics, rhetorics and Prakrit grammar and lexicons have so much and so often quoted Hāla, generally without mentioning his name, because the verses were known to all of them. According to expert opinion¹, almost all its *gāthās* have been quoted by Bhoja in his *Śṛṅgaraprakāśa* and other works. Some of the *gāthās* so quoted are not traced in the present collection. Subsequent Prakrit anthologies like the *Vajjalaggamī*,² *Chhappannaḥ agahao*³ etc. are indebted

1) V. Raghavan *Bhoja's śṛṅgaraprakāśa* p. 822 Madras 1963

2) Ed. M. V. Patwardhan *Prākṛit Text Series* Intro pp. 26 f. Ahmedabad 1969

3) See the Appendix to this edition

to Hāla's Kośa. Hāla has not introduced any divisions in his Kośa excepting the division of Centuries, probably introduced after it reached the number of seven centuries. Jayavallabha has divided his *Vajjalaggam* into sections according to topics of treatment.

As to the language of the *Gāthāsaptasatī*, it is agreed by scholars that it is written in Māhārāṣṭrī Prākṛit, though the term Māhārāṣṭrī is not used in the text. The text uses the general term Prākṛit to refer to its language, once in contrast to Sanskrit to emphasise the sweetness of Prākṛit poetry and the necessity of knowing it by a man of culture (1.2). The concluding verse (VII.101) calls *Sattasatī* a Pāua-kavva composed by King Hāla. Among the Prākṛit grammars, so far as we know, the *Prākṛita-prakāśa* by Vararuci is the earliest. NITTI DOLCI¹ has clearly shown that this grammar, in its first 8 or 9 chapters, is mostly based on the material supplied by the *Sattasatī* even to the extent of including double forms of a number of words. What the Prākṛit Grammarians generally call Prākṛit, in which the *Sattasatī* is written, is described also as Māhārāṣṭrī, which is looked upon as the best Prākṛit.

There are additional reasons why the dialect of the *Gāthāsaptasatī* should be described as Māhārāṣṭrī. King Hāla, the compiler of this anthology, ruled at Pratisthāna on the bank of Godāvarī in Mahārāstra. The geographical allusions to the river Godāvarī, the mountain Sahya etc. show that the poets were acquainted with the country of Mahārāstra. This language is obviously a refined form of the popular dialect of the locality, so it is Māhārāṣṭrī, the Prākṛit of Mahārāstra. Some of the *deśi* words found in this anthology are peculiar to the country of Mahārāstra, of course, it cannot be denied that there are other *Deśi* words which are found in some of the Dravidian languages.

The dialect Māhārāṣṭrī has its specialities. Its characteristic tendency is to drop intervocalic stops, both voiced and unvoiced. This gives, no doubt, a softness and liquidity to this dialect. Then all aspirated consonants are reduced to *h*. If *t* is changed to *d*, in some words, that is merely an option allowed now and then. Some grammarians like Hemacandra would not accept it as normal. It is common in this dialect to use *jaha*, *taha* with final shortenings, and the original Sanskrit *r* is changed to *a* and *s* preferably. In the declensions of

1) *Les Grammaires Prākṛites* Paris 1938

nouns, the Nominative sign of *a*-stems is *o*, Accusative pl ends in both *ā* and *e*, and the Neu pl is always *i*, there is the Abl form, both singular (also *-ā* and *-āo*) and plural, in *hi*, and Locative sing is mostly in *mī* and also in *-e*. In the feminine words, the forms of the Instrumental and Genitive, sing often end *a* and *i* besides the regular one in *e*. In the verbal forms, the passive has the augment *ijjā*, the future has, *ha* and *hi*, and the Gerund is in *nūna*.

It is well-known that the *Āryā Saptaśatī* of Govardhana¹ (11th century A. D.) follows the *Gāthasaptaśatī* of Hāla¹. The author tells us that he has carried over to Sanskrit by force the type of poetry that usually found tasteful expression in Prākṛit in the same manner as Balarāma rushed up into the sky the river Yamunā of which the water was suitable for a low plain. Here the verses are arranged alphabetically thus its arrangement is in a way novel having neither the strict Muktaṅga pattern of Hāla or the Vrajyā classification of Jayavallabha. Comparatively speaking Govardhana's *Ārya-Saptaśatī* falls short of Hāla and his *Gāthasaptaśatī* in every respect, though his task was to write in Sanskrit a work that could throw into dark the fame of Hāla's *Sattasatī* by composing 700 stanzas in the Āryā metre with erotic themes. Govardhana is followed by Bihārī Lal who composed his *Sattasatī* (1662 A. D.) in Hindi which has received great popularity and appreciation. This work is imitated by Paramānanda in his *Srngāra-Saptaśatīka*.

6 COMMENTARIES ON THE GĀTHĀSAPTAŚATĪ

The *Gāthasaptaśatī* has been the most popular anthology in Indian Literature, it is essentially secular in outlook, its style, imagery and sentiment have been quite catching, and in every Gāthā there is ample scope for intelligent and imaginative interpretation. Naturally so many commentaries in Sanskrit have been written on this anthology. Below is given a list of them with some useful references. It is based on the information so kindly supplied to me by my friend Dr. V. RAGHAVAN, Madras.²

A) Printed

1) Gangādhara-bhatta *Bhāṣaśa prakāśika*, included in

1) See M. Winternitz *A History of I. L.* III 1 pp. 134 ff. Delhi 1963

2) See also the ed. of the *Gāthasaptaśatī* by J. L. Shastri, Lahore 1942

the Kīṣyāmālā, No 21, 2nd Edition, Nirṇayasagar Press, Bombay 1911.

- 2) Bhuvanapīla Ueber Bhuvanapāli's Commentar zu Hāla's Saptasatakam by A. Winternitz; *Ind. Studien* XVI, 1883 The name of Bhuvanapāli's Commentary is *Cheḷokīṭi-Vicāraṇī*?
- 3) Pīṭāmbara *Gāthasaptasatī-Prakāśikā*, Hāla's *Gāthasaptasatī*, IV-VII Śatakas, Ed. JAGDISH LAL, Lahore 1942.

B) Still in Manuscripts

- 4) Ājāda B O R I, No 385 of 1887-91
- 5) Kumāradeva · Jodhpur Ms No 274
- 6) Kulānītha . WEBER 1593
- 7) Govindaśarma He was the son of Bhavadeva of Paṇicobhavamśa (?) He refers to Pīṭmbara
- 8) Ghanaśyāma of Tanjore He refers to his commentary in the Introductory verse No 15 of his commentary (ascribed to his wife) on the *Vu'dhatalibīrjīkā* (Tanjore Cat No 54678)
- 9) Pramukhasukavi (?) His commentary is said to be in the Bikaner Library in S R BHANDARKAR'S report on the Mss in Rajasthan and Central India, p 51 But later Bikaner Catalogues have no such manuscript
- 10) Premarāja B O R I, No 181 of 1879 80
- 11) Baladeva or Kulabaladeva B O R I No 386 of 1887-91
- 12) Mādhava Bhatta (Yajvan), son of Mandala Bhatta He wrote the commentary at the instance of Kṛṇadāsa of Mihir family Madras Government Oriental Ms Library, R 3778 Trivandrum Curator's Office, Descriptive Catalogue 1439
- 13) Vrajarāja Dikṣita Report of A KATHIWATE, No 585
- 14) Sīdharanadeva The name of his commentary is Mukṭāvalī, India Office 7218 WEBER 1596 This author was the son of Malladeva and grandson of Vāmanadeva
- 15) Īvara · Tanjore Catalogue, p 174b, notes a commentary by this author This commentary records a legend

1) Pt D Malavania informs (his p c 26-6-70) that there is a Ms of this in the L D Institute Ahmedabad

about *Saptaśatī* which WEBER had noticed Compare with this R 23 of Madras G O M Library

- 16) Jahlānadeva H D VELANKAR *Jinaratnakōśa*, p 109
 17) Vemabhūpāla *Saptaśatīśaratīkā*, Madras G O M Library, R 3394

7. VEMA BHUPĀLA & HIS BHĀVADĪPIKĀ

Vema Bhūpāla, or Peda-komati Vema-Bhūpāla or Vema-redḍi, succeeded Komāragiri on the throne of Kondavidu in c 1403 A D ¹ He ruled for seventeen years and passed away sometime in 1420 A D. He belonged to the Pantakula Prolla was the progenitor of this mighty race Māca was his eldest son Our Vema Bhūpāla was his grand son he was a great warrior and had won the titles Vīra-Nīrayana and Jaganobbagamda Besides, he was not only a patron of men of letters, but himself an author and scholar His wife was Suramambī who was known for her charity some tanks and canals are associated with her name Mallāmbikā from his family married Kāṭayavema, the famous Commentator He patronised great poets like Śrīnātha and Vāmana Bhatta Bāna This Vāmana Bhatta, like Bāna, the author of the *Kadambarī*, belonged to Vatsagoṭra, and looked upon himself as the incarnation of Bāna whom he had the ambition to emulate Like Bāna glorifying his patron in his *Harsacarita*, he wrote the romance, *Vīranāyana* or *Vemabhūpāla-carita* which depicts 'situations full of poetic effusions in language at once melodious and expressive' As a man of letters, Vema Bhūpāla has to his credit the *Sahitya-cintamani* and *Samgīta-cintamani* dealing respectively with poetics and music He wrote Sanskrit commentaries on the *Amaruśataka* and *Saptaśatīśāra*

Vema Bhūpāla's *Saptaśatī-sara-tīkā* is a commentary on a select Century of Gāthās from the *Sattasāi* of Hāla The name of the commentary is *Bhavadīpikā* Just as Hāla selected, in the past, seven hundred out of one crore of Gāthās (see *Gāthāsaptasāi* I 3) so Vema-nrpāla, as he himself says in the opening verse, selected one hundred even out of that seven hundred that is his *Saptaśatīśāra*, and on that collection he has written a Sanskrit commentary

1) See M. Krishnamachariar *History of Classical Sk Literature* pp 470 f. Madras 1937, also C. R. Devadhara *Amaruśatakam* Intro pp 29 f. Poona 1969

which he calls in the concluding colophon *Bhavadīpikā*. By the use of so 'yam' he possibly hints that he has inherited the personality of king Hala just as his protege Vāmana claimed that he was an incarnation of Bina Bhatta.

Though Vema Bhūpāla states that he has selected one hundred Gāthās from the Kōśa of Hala, his actual number, however, is 104. The selection of gāthas goes beyond the recension of Gangādhara, and some of the readings, as found in our Mss., correspond to those in the Telugu Recension.

The number, accompanied by W, at the beginning of every Gāthā, in this edition, shows the number as found in WEBER's edition. Vema Bhupāla first gives the Gāthā then adds his Sanskrit *chaya*, thereafter he explains the text often commenting on certain Prakrit words by quoting the authority of the Prakrit grammar, and lastly, the *alamkāra* and *dhvani* aspects are specially stressed. In fact it is the last item that constitutes the speciality of Vema Bhupāla, who has made his commentary sufficiently exhaustive. Apart from the *vacjārtha*, he brings out the *vjangjārtha* here and there. The Gāthas selected by him have a special significance from the point of poetics, and it will be seen that some of them are already discussed by Hemacandra.

Vema Bhupāla draws his quotations from the *Amarakośa*, *Kavyādarśa* of Dandin, possibly also from the *Dhvanyaloka*, *Sarasvatīkathanabharana* and the *Jayamangala* commentary on the *Kamasutra* of Vatsyayana.¹ All his quotations for the explanation of Prakrit terms and forms are traced to the *Prakṛta-śabdanuśasanam* of Trivikrama whose grammar has received greater popularity in different parts of South India.

* * *

1) See the Tables at the end of this edition.

Select Bibliography

- 1 *Āryāsaptasatī* (in Bengali script), ed Somanatha MUKERJEE, Dacca, 1864 (R)
- 2 A WEBER *Ueber das Saptasatakam des Hala*, Leipzig 1870
- 3 *Āryāsaptasatī* (in Telugu types), with Ananta Pandita's Comm, Arsha Press, Vizagapatam 1871 (R)
- 4 Ibidem, ed Jivānandā VIDYASAGARA, Kāvyaśamgraha, pp 376-442, Calcutta 1872, Ibidem 1886, with a full Comm, 1888 (R)
- 5 *Gāthāsaptasatī* Malayalam Translation by VALLATHOL 1879 (R)
- 6 A WEBER *Das Saptasatakam of Hala*, Leipzig 1881
- 7 *Āryāsaptasatī* with Ananta's comm, *Vyāgyartha-dīpana*, ed DURGA PRASAD and K P PARAB, Kāvya-mīlā No 1, N S Press, Bombay, 1st ed 1886, 2nd ed 1895
- 8 *The Gāthāsaptasatī* by Śatavāhana with the commentary of Gaṇḍhara bhattacha, ed DURGA PRASADA and PANASHIKARA, Kāvya-mālā 21, 1st ed Bombay 1889 2nd ed, Bombay 1911 3rd ed, with Mathurānatha's Sanskrit commentary and metrical version, Bombay 1933
- 9 R FISCHER *Grammatik der Prakrit sprachen*, Strassburg 1900, § 13, English Translation, 2nd Ed, Delhi 1965
- 10 *Bihārī Sat Satī* for details see GRIERSON JRAS, 1909, F E KEAY *A History of Hindi Literature*, pp 42 f Mysore 1920, NAGENDRA First Anniversary Souvenir, Calcutta Āndhra Sahitya Parishad, pp 39 f
- 11 M WINTERNITZ *Geschichte der Indischen Literatur*, Leipzig 1922, pp 97 ff, English Translation, III, part 1, pp 103 ff, Delhi 1965 For some more references about the study of the *Gāthāsaptasatī*, see foot-note No 2, p 108 of the English translation
- 12 A B KEITH *A History of Sanskrit Literature*, Oxford 1928, pp 223 ff
- 13 *Gāthāsaptasatī* Telugu Translation of 395 verses by R A K SHARMA, Prajotpati (Bhādrapada) Sadhana Press, Anantapur 1931 (R)

- 14 A M GHATGE *Mahārāṣṭrī Language and Literature, Journal of the University of Bombay*, IV 6, May 1936
- 15 M KRISHNAMACHARIAR *History of Classical Sanskrit Literature*, Madras 1937
- 16 Hāla's *Gāthasaptasatī* with Harit amra Pitāmbara's Commentary (G prakāśikā), IV-VII, ed J L. SHASTRI, Lahore 1942
- 17 A N UPADHYE *Prākṛit Literature, Encyclopedia of Literature*, I, New York 1946
- 18 V V MIRASHI The original name of the *Gāthasaptasatī*, a paper submitted to the 13th All India Oriental Conference, XIII, part II, pp 370-74, Nagpur 1946
- 19 S N DASGUPTA & S K DE *A History of Sanskrit Literature, Classical Period*, University of Calcutta, Calcutta 1947
- 20 K SITARAMAYYA *Gāthāsaptasatī and Mahārāṣṭrī Prākṛta*, All India O Conference, Summaries of Papers XIV, 1, 71-73, Darbhanga 1948
- 21 *Līlavatī* of Kōūhala, ed by A N UPADHYE, 1st ed Bombay 1949, 2nd ed Bombay 1966
- 22 *Gāthasaptasatī* Telugu Translation of 310 verses by V V SUBBAYYA, Guntur 1950 (R)
- 23 *Gāthasaptasatīsara* Telugu Translation of 312 verses by K P and V R SHASTRI, Tenali 1951 (R)
- 24 V V MIRASHI The Date of the *Gāthasaptasatī*, *Indian Historical Quarterly*, XXIII, 4, pp 300-10, also *Siddhābhārati*, pp 173-83 Hoshiarpur 1950 M MATHUR assigns the final shape of the *Gāthasaptasatī* to the end of the 10th century A D See *Nagari Pracarini Patrika*, Vol 56, Nos 3-4 p 274, Varanasi 1951 There was a king Śīlavahana of the Guhilot dynasty of Mevada He was a Śaiva and given to luxurious living It is said that six poets helped him to complete the final redaction and their names are Vodita (Vodisa) Culluha Amaratāja, Kumārila, Makarandāsena and Śrīrāja (See the Intro of N CHATURVEDI's ed noted above)
- 25 *Gāthā Saptasatī Saramu* Metrical rendering in Telugu by K PRABHAKAR SHASTRI and K. VIRARAGHAVA SWAMI, Tenali 1951

- 26 S N BANAJIATTI *Vāṇmāya-1 mārśa* (in Marathi), the first nectar-sweet Love-poem of Mahīrāstra (pp 185 f), Poona 1955
27. S V. SOHONI Reference to Sātavāhana Coinage in *Gāthāsaptasatī*, *Journal of the Bihar R. Society*, XL I, iii, Patna 1955 Shri S V SOHONI is continuing his studies on Hāla He has in press another paper 'The historical corpus of Līlīvaī Hāla Sātavāhana, Nāgīrjuna and Ceylon' The gist of his analysis is that the observations of Nāgīrjuna in persuading Hala not to give up his life are of real philosophical ment, consistent with Nāgīrjuna's recognised position with reference to life's problems Secondly, that Nāgīrjuna did visit Ceylon, in terms of other independent evidence (*Harsacarita*, supplemented by Chinese and Tibetan sources which are discussed in details) Thirdly, Ceylonese sources give the basis to decide when such a Sātavāhana king could have invaded Ceylon, in the light of the available evidence regarding the chronology of Hāla himself, Nāgīrjuna and his disciple Āryadeva The result goes to confirm that Nāgīrjuna belonged to the second century A D
- 28 *Gāthā-ratna-samuccaya* (Abridged) 133 Prākṛit and 133 Sanskrit verses with Sanskrit Commentary by Bhatta Mathurānātha SHASTRI, with English Preface (dated 17-10-35), 1955 (R)
- 29 T^r RAMACHANDRA *Rural life in Gāthāsaptasatī*, Buddha Jayanti Souvenir, Hyderabad 1956 (R)
- 30 *Gāthā Saptasatī* Metrical rendering in Telugu with explanatory notes by G NARASIMHA SASTRI There is a neat Introduction in Telugu, Tenali 1956
- 31 Ibidem Text with an elaborate Introduction and Marathi translation by S A JOGALLIKAR, Poona 1956
- 32 Ibidem Telugu Translation by G L N Shastri, Tenali 1956 (R)
- 33 Ibidem ed R G BASAK, Prākṛit Text, Sanskrit Chāya, Select Variants, Annotations and Bengali Translation, Calcutta 1957 (R)
- 34 Ibidem (I-II & III 1-15) ed with Marathi Translation, Notes and critical study, A MANGRUZKAR & D M HATA-

48. Ibidem, with a Commentary in Sanskrit and Hindi and appreciation by Ramākānta TRIPATHI, Varanasi 1968 (R)
49. K. C. SAHA : *Gāthāsaptasatī*, Summaries of papers, 24th Session, A. I. O. Conference, Varanasi 1968 (R)
50. S. V. SOHONI : Verse No.355 in *Gāthāsaptasatī*, J. of the Bihar R. Society, LIV, 1-IV, Patna, 1968
51. B. V. SURYANARAYANA : Āndhras and the *Gāthāsaptasatī* (in Telugu), Souvenir of the 4th A. I. Tel. Writers' Conference (June), Hyderabad 1968. (R)
52. *Gāthā-sattasatī* (III-IV, V. 1-48), ed with Marathi Translation by P. B. BADIGER, Sholapur 1969.
53. *Hindī Gāthāsaptasatī* : A research work improved and enlarged with an addition of more than 100 *Gāthās* and with an appreciation and commentary in Hindi by Jagannātha PATHAK, 1969 (R)

Note . — Entries suffixed with (R) I owe to my friend Prof. E. V. V. Raghavacharya, 636 Vidyanagar, Hyderabad-7 who has on hand an exhaustive Bibliography on the *Saptaśatī* literature in all the Indian languages, ancient, medieval and modern. He is collecting not only basic works but also essays, articles etc dealing with them. I am so thankful to him for these entries directly connected with the *Gāthā-Saptaśatī* which he kindly placed at my disposal for being included in my Bibliography.

— श्रीः —

सप्तशतीसारः

वेमभूपालविरचित-भावदीपिकासमेतः ।

[सप्तशतीसारः]

- W 1) पसुवङ्गो रोमारुण-पडिमा-संकृत-गोरिमुहअटं ।
गहिअग्घ-पङ्कअं विअ संज्ञा-मल्लिलंजलि णमह ॥ १ ॥
- W 2) अमिअं पाअड-कच्चं पढिदुं सोदुं व जे ण जाणंति ।
कामस्स तत्त-तत्ति^१ कुणंति कह ते^२ ण लज्जंति ॥ २ ॥

प्राकृत-सप्तशतीसार-व्याख्या भावदीपिका

हालः प्राक् महशनी गायाम्रोटेव्यस्त मप्रति तु ।
सोऽय वेम-नृपालरतस्या अपि शतकमाहरन्मारम् ॥

१) अथ शालिवाहननरेन्द्रो निमिषप्रन्थपरिममाप्यर्धमिष्टदयानामकार-
मादां निव्रजति । पसुवङ्गो- 'पशुपते रोपारुणप्रतिमामत्रा तर्मागीमुखचन्द्रम् ।
गृहीतार्घ्यपङ्कजमित्र सव्यासल्लिञ्जलि नमत ।' गोरिमुहअटं इत्यत्र "गभीरग इत्" इति इत्वम्^१ । पशुपते मव्यासल्लिञ्जलि नमत । कथमित्र स्थितम् । रोपारुण प्रतिमामत्रान्तर्गामीमुखचन्द्र 'सदगृहीतार्घ्यपङ्कजमित्र स्थितम् । अत्र गर्गा रोपस्य कारण मव्यासनितान्दनम् । यत स्त्रीणाम् 'अन्यामगमयशाद ईर्ष्यामानो भवति । अर्घ्याञ्जला पुष्प वा फल ना निक्षेप्तव्यम् इति विधानाद् गृहीतार्घ्यपङ्कजमित्रेयुक्तम् । अत्रोपेक्षाकार । 'अन्यथास्थिता वृत्तिश्चे तनस्येतरस्य ना । अन्यथोपेक्ष्यते यत्र तामुपेक्षा विदुर्मुना ॥" ॥ १ ॥ २) इदानीं स कवि प्रशसापूर्वं काव्यस्योपादेय [ता] माह । अमिअ- "अद्यत प्राकृतकाव्य पठितु श्रोतु च ये न जानन्ति । कामस्य तन्त्रतापयं कुर्वन्ति कथ ते न

W 815) गाहाण अ मेआण अ तंती-सदाण पोढ^१-महिलाण ।

ताण स चिअ दंडो जे ताण रसं ण जाणति ॥ ३ ॥

W 893) पणमह माणस्स हत्ता चलणे किं देणहि अणोहिं ।

जस्स पसादेण पिओ घोळइ पाअंत-पासेसु ॥ ४ ॥

लज्जन्ते ॥” पाअडकब्बं इत्यत्र “प्रतिगोऽप्रतीपणे” इति लत्वम् । तच्ची-शब्द-
स्तात्पर्यमाची । वरइत्तादिषु पाठात् सिद्ध । अत्र प्राकृतकाव्यस्यामृतप्रदाह्लाद-
कन्वादमृतत्वारोप । सर्वत्र कामसिद्धान्तस्य निरूपणार्थमेतत् पठितुमन्येन पञ्चमाने
श्रोतुं वा ये न प्रयन्ते तेषां कामतन्त्रतात्पर्यकरणं लज्जाग्रहं कथं न भवतीत्यभिप्रायः ।
तस्मादनस्य ज्ञातव्यमित्यस्योपादेयता । अमृतत्वरूपणात् प्रशसाहेतुरलङ्कारः ।
श्रवणपटनाभावस्य लज्जावहत्वात् ॥ २ ॥ ३) अपि च । गाहाण-
‘गायानां गेयानां तन्त्रीशब्दानां प्रोढमहिलानाम् । तेषां स एव दण्डो ये
तेषां रसं न जानन्ति ॥’ अत्र ताण एतच्छब्दः प्रसिद्धो गाथाभिः प्रत्येक-
सम्पद्यते । अत्र गायानामुपादेयगेयादिसाहचर्यादुपादेयता । अस्य ज्ञातव्यानां
रसाग्रहानां गायनदीनानाम्भानात् तथाग्रिमुखेनात्मानं वक्ष्यतामात्मप्रोहिणा दण्ड-
क इत्यपेक्षया स एव दण्डः, तज्ज्ञानाभावं एव दण्ड इत्युक्तम् । तस्माद्विशिष्टो
दण्डो नास्तीति भावः । अतिशयोक्तिरलङ्कारः । “निश्चाया निशेषस्य लोकसी-
मातिरर्तिनी । असावतिशयोक्तिः स्यादलङ्कारः सत्ता मता ॥” इत्युक्तत्वात् ।
गाथारसज्ञेन^१ दण्डकथनेन एतदुत्कर्षो बोध्यते^२ । यद्वा तुल्ययोगितालङ्कारः ।
“निश्चितगुणोत्कर्षेण समीकृत्य कस्यचित् । कीर्तनं स्तुतिनिन्दार्णं सा मता
तुल्ययोगिता ॥” इत्युक्तत्वात् ॥३॥ ४) प्रिय वशीकर्तुमुद्यता सखी सख्याह
पणमह- ‘प्रणमन्त मानस्य हे सख्यधरणा किं दैवतैरन्यं^३ । यस्य प्रसादेन
प्रियो घूर्णति पादान्तपाञ्चद्वयं ॥’ घोळ इत्यत्र “घूर्णेधूमपदस्य घोळधुला” इति
घोळदेशः । प्रिय वशीकर्तुम् अन्या देवता न सेव्या । अस्य फलस्य
दुर्लभत्वात् । किंतु मान एक सेव्यः । तस्मिन् सेविते सति तत्प्रसादेन प्रिय

१ M कोश, बोध [त्य] for पोढ T । २ M तदज्ञाना^० । ३ M गाथारसज्ञाना^० । ४ T घोवने ।

५ T १२-बोन्ने ।

W 522) मच्चं कलहे कलहे गुरआरभो नरो नरो होइ ।

माणो' उण माणंसिणि गरुओ पम्मं विणासेइ ॥ ५ ॥

W 12) मच्चं जाणइ दद्धं सरिमम्मि जणम्मि जुज्जए गओ ।

मरउ ण तुमं भणिस्सं मरणं पि' सिलाहणिज्जं से ॥ ६ ॥

पादयोर्लुट्ठन यशो भवति । तस्मान्मान' एव मेव्य इवाशय । अत्र इत्युत्कार । मानप्रणामस्य प्रियार्जनहेतुत्वात् । लक्षणां रूपदगतात्यन्तनिरस्तोऽनिरक्षितस्यो घनि । घोल इत्यनेन प्रणामे लक्षिते प्रियशब्दस्वरूपस्य कस्य गम्यमानत्वात् । घनिर्नाम' वाच्यादतिशयित काव्यम् । तथा चोक्तम् । “ इदमुत्तममनिसयिनि व्यङ्ग्ये वाच्याद् घनि ” इत्यादि ॥४॥ ५) काचिदुपायेन मानात् मर्मा निरायति । सच्चं कलहे— ‘ सय कलहे कलहे सुरतारभो नरो नरो भवति । मान पुनर्मनस्विनि गुरु प्रेम विनाशयति ॥’ माणंसिणि इयत्र “तु समृद्धपादा” इति विन्दुः । अत्र मान कर्तव्य इत्यनुनाय विप्लवाः सर्वाः काचिद्विदग्धा सती नायकेन भेद गमिता नायिकामुपेत्य, मनस्विनि मानो न कर्तव्य इति वृथा त्वमाक्षिपन्ति मुग्धा सत्य एता । मान कर्तव्य । माने हि फल महदस्तीति नयनसुरतारम्भरूप फल दर्शयित्वा तदासीभूय स पुनर्मानो गुरुधेत् प्रेम विनाशयति । अतो दीर्घो न कार्य इयुपदिश्य ता मानान्निरायतीति भाव । अत्र स्वत सिद्धार्यशक्तिमूत्रेऽल्लकारेणात्कार्यमि, हेतुना गुरन कर्तव्य इत्याक्षेपस्य गम्यमानत्वात् । यथोक्तम्—“प्रतिषेधोक्तिराक्षेपः” ॥ ५ ॥ ६) दूर्तीगम्यम् । सच्चं जाणइ— ‘ सय जानाति द्रष्टु सदृशे जने युज्यते राग । प्रियता न त्वा भणिष्यामि मरणमपि श्लाघनीयमस्या ॥’ अत्र द्रष्टु जानाति सत्यमित्यनेन कुलशीलसौन्दर्यादिभिर्गुणैर्लोकोत्तरे नायके अभिलाषा कृतवतीति' गम्यते । सदृशे जने युज्यते राग इत्यनेन लोकोत्तरस्य नायकस्य नायिकया सादृश्यक्यनात् नायिकाया अपि लोकोत्तरत्व गम्यते । ‘प्रियतामित्यनेन नायिका नवमी दशा प्राप्तेति गम्यते । त्वा न हि भणिष्यामीत्यनेन भवान् सर्गोपालम्भाना भाजनमिति गम्यते । अस्या मरणमपि श्लाघ्यमित्यनेन एतादृशि पुरयेऽनुराग कृत्वा मृता-

1 MT माण । 2 MT वि । 3 MT तस्या मन । 4 T घनिनेम । 5 T यतवनीति ।

6 MT मृगयाभिः ।

W 886) कस्स व ण होइ रोसो ढट्ठण पिआए सच्चणं अहर ।
स-भमर-पोम्मघाडणि वारिअ-वामे सहसु एण्हिं ॥ ७ ॥

W 861) जं तुह कजं तं चिअ कजं मज्झ त्ति जं सदा भणसि ।
ओ दूइ सच्च-वअणे अज्ज खु पार गआ तस्स ॥ ८ ॥

यामपि तस्या कीर्तिरेव नोपालम्भ इति गम्यते । अथानिष्टमपि मरणमिदानीं
मत्तापहारितया^१ तस्या श्रम्यमिति गम्यते । अत्र काचिद्विदग्धा दूती नायक
गत्वा नायिकामाह । अहं एव नायकेऽभिलाष चरे सदृशे । कुत सोयमनुरागो
युज्यते जनैरनुमोद्यत एवेति प्रशंसायाम् । विरहव्यथातिशयेन ध्रियताम् । यतो
ऽस्या मरणमपि श्रम्यम् । ततो न त्वा भणिष्यामीति प्रकृत्या भवान् उपालम्भभाजन
भविष्यतीत्युपालम्भप्रदर्शनेन नायक प्रोसाहयतीत्यभिप्राय । अत्र दूती निसृष्टार्था ।
तथा चोक्तम् “बुद्धूतस्य समीहितमात्मधियेनारमेत या कार्यम् । सा हि निमृष्टार्थेति”
अत्र लक्ष्णामूलशक्यगतात्यन्ततिरस्कृताविरक्षितराग्यसंकीर्णा ध्वनि । सत्य जानाति
द्रष्टुमित्यादिभिर्गम्यमानरनुप्राहकनं त्वा भणिष्यामीत्यनेन गम्यमानस्यानुप्राह्यत्वात्
॥ ६ ॥ ७) कस्याश्चित् सख्या प्रचनम् । कस्स— ‘कस्य या न भवति रोधो
दृष्ट्या प्रियाया सत्रणमपरम् । सभ्रमरपद्माधयिणि वारितयामे सहस्वेदानीम् ॥’
पोम्मं इत्यत्र “पद्मे मि” इत्युक्तम् । (त्व) एण्हिं इत्यत्र “एण्हि एत्तहे
इदानीमः” इति इदानीं-शब्दस्य एण्हि आदश । अत्र काचिद्विदग्धा सख्यु-
पपत्तिना दृष्टाधरा सखा पतिरालोक्य किं या प्रतिप्रकृतीति तस्मिन् समागच्छति सति
तदागमनमजानतीति ता प्रति, हे वारितयामास्ये मद्रचनानङ्गीकारिणि प्रियाया
सत्रणमपरं दृष्ट्या कस्य रोधो न भवति, ईर्ष्याभररहितस्यापि रोधो भवतीत्यर्थः । सभ्रमर-
पद्माधरा न कर्तव्यमित्युक्तम् । किमर्थं कृतम् । इदानीं न केन वेदनामेव, तद्-
दृष्ट्या तेन यन्त्रियते तदपि सहस्वेति सखा भर्त्सयन्त्या तस्या अधरक्षनिर्भ्रमरवृत्ता
अकृतेति तं प्रति श्रावयतीत्यभिप्राय । अत्र स्वतः सिद्धार्थशक्तिमूले वस्तुनान्य-
विषयो नस्तु ध्वनि ॥ ७ ॥ ८) नायिका दूतीमुपालभते । जं तुह-

W 137) फुरिअं वामलिउ तुण जइ एहिइ मम' पिओ अ ता सुइं ।
संमीलिअ दाहिणअं तुण विअहं' पुलोइस्सं ॥ ९ ॥

W 23) आणा-मआइ देती' तह सुग्ग हम्मि-विअसिअ-क्योला ।
गोसे वि ओणअ-वृही अह से ति पिअं ण गदहिमो ॥ १० ॥

'यत्तत्र कार्यं तदेव कार्यं ममेति यसदा भणमि । ओ दूति मत्परचने अय गत्तु पारं गता तस्य' । "ओ (इति) पधातापगूचने" । अत्र नायिका दूती प्रति-
यकृत्य (तत्र) तदेव मकार्यमिति यसदा भणमि । हे मत्परचने अय तस्य
कार्यस्य पारं गतामीत्यनेनामत्यप्रत्यपि मे प्रियमंगमस्य यकार्यं त्वया च प्रेरित
मया ज्ञातमिति तामुपालभत इत्यभिप्रायः । अत्र लक्षणागूलास्यगतास्यन्त
निरस्तुताविश्लिष्टराध्यमंकीर्णो वनिः, मत्परचनचनस्य गम्यानुभावात् ॥ ८ ॥
९) नायिकोक्तिः । फुरिअं- 'स्फुरितं वामाक्षि त्वया यद्येष्यति मे प्रियोऽय
तस्मात् सुचिरम् । मंगीत्य दक्षिण त्वया पितृण्य दृश्यामि ॥ दाहिणअं इत्यत्र "हे
दक्षिणे(स्य)" इति दीर्घः । "न चातीर्थदृग्गदक्षिणदीर्घः" इति छाडेड । अत्र काचित्
प्रियदर्शनोसुका प्रोपिनभर्तृका स्फुरणरक्षि प्रियागमन श्रमनि मति हृष्टा, हे
वामाक्षि वामनेत्र, अय मे प्रियो यद्येष्यति' तदा दक्षिण मर्मल्य त्वयैवापितृण्य-
मवलोकयित्वा मिति पारितोषिक प्रतिशृणोतीत्यभिप्रायः । ज्ञापकहेतुरल्लकारः,
अस्तिस्फुरणस्य प्रियदर्शनज्ञापकत्वात् । अत्र वाक्पगले निमित्तान्यपरवाच्यो
ऽ नलक्ष्यक्रमो भावयति, तस्य गम्यमानत्वात् ॥ ९ ॥ १०) नायिकोक्तिः ।
आणासआइ- 'आज्ञाशतानि ददती तया सुरते हर्षविकसितकपोला । गोमर्गे
व्यपनतमुग्गी अमो सेति प्रिया न श्रद्धम् ॥' गोमर्ग इति, प्रभातवाची, गोणादिषु
पाठात् सिद्धः । आज्ञाशतानि-मुञ्च, पीडय, गहाण, जं, य, जायन्तेत्यादि । अहं णत्तदम-
प्रथमैकाचनम्, "अहंदा सुना" इति सूत्रात् सिद्धम् । अत्र नायिके निशाया सुरते
हर्षविकसितकपोला रमावेशाद्वाज्ञाशतानि ददतीमिति हृष्टा स्वस्तिना नायिकामुपलभ्य
प्रभाते किमप्यज्ञानतीमिह लज्जयानतमुग्गी मेधमित्यश्रदेव च दृष्ट्वा श्रीणां
स्वास्थ्यं सुरते धाष्टर्यम् । अन्यदा लज्जेति गुणद्वयमन्वमेव प्रतिष्ठितमिति तां प्रश-
सतीति भारः । अत्र नलक्ष्यक्रमनिमित्तान्यपरवाच्यमनृष्टो भावयति, धाष्टर्यव्रीटयो-

1 MT मरु । 2 MT निर्वाहं । 3 MT दती । 4 T °नुभाइस्वत्वात् । 5 T यद्येष्यति ।

6 T तस्मीनां ।

W 655) पञ्चसागअ णय-राअ-रत्त किअ-लोअ-लोअणाणंद ।

अणत्थ^१-गमिअ-सव्वरि^२ णह-भूसण देव दिणउ णमो दे ॥११॥

W 416) वाहिता पडिवअणं ण देइ रूसेइ एकमेक्कस्स ।

असई कज्जेण विणा पलिप्पमाणे णई-कच्छे ॥ १२ ॥

प्रतीयमानत्वात् ॥ १० ॥ ११) काचित् प्रियमन्यापदेशेनोपालभते । पञ्चसागअ-
 ‘प्रत्यूषागत नवरागरक्त कृतलोकलोचनानन्द । अन्यत्र गमितशार्परीक नभोभूषण
 (नखभूषणेति च) दिनपते नमस्ते ॥’ अत्र वाच्यार्थ स्पष्ट । व्यङ्ग्यार्थस्तु
 प्रत्यूषागत, नवरागरक्त, प्रियालिङ्गनशशात् कुचलटसक्तकुङ्कुमादिरागरक्त, कृत-
 लोकलोचनानन्द, अभिलषितकामिर्नसगमवशादतिप्रसन्नमुखरागतया जनित-
 जननयनोत्सव, अन्यत्र गमितशार्परीकेति शार्परीबिरहो लक्ष्यते । नखपदभूषण,
 दिनपते, न रात्रौ, नमस्त इतीतःपर त्वया सभाषण न करिष्यामीति । अत्र
 काचित् खण्डिता सूर्यप्रणाममाचरन्ती तसमये पश्चादागत कृतागम कृतापराध
 नायकमजानतीव सूर्यस्तुतिं व्याजीकृत्य प्रत्यूषागतेति पदबन्धेन तत्कृतापराधान्
 गणयन्ती ननस्त इति वक्तव्यता तमुपालभत इति भाव । लक्ष्णामलो-
 ऽत्यन्ततिरस्कृताविश्रित्ताच्यसर्कीर्णा धनि । उभयशक्तिमूलेपमालकारेण
 नमस्त इत्यनेन गम्यमानस्यानुमाद्यत्वात् ॥ ११ ॥ १२) कस्याश्चिद्
 वचनम् । वाहिता- ‘व्याहतापि प्रतिगचन न ददाति रुष्यत्येकैकस्मै । असती
 कार्येण पिना प्रदीप्यमाने नदीकच्छे ॥’ वाहिता इत्यत्र दैवादिपाठाद्
 द्विवचनम् । अत्र नदीकच्छे दाग्नानलेन दह्यमाने सति असयन्येन व्याहता प्रतिगचन
 न ददाति । कार्येण पिना एकैकस्मै रुष्यतीत्यनेनेष मम चिरात् सकेतभूतो नदी-
 कच्छ परिदह्यत इति वैमनस्यचिन्ताविपादादिभागकुलैव निचेष्टते पश्येति काचित्
 सहचरीमाहेति भाव । अत्रासुन्दर नाम गुणीभूतव्यङ्ग्य नदीकच्छदाहेन गम्य-
 मानत्वात् । सकेतस्थानभ्रशात् [व्याहतापि] प्रतिगचन न ददातीत्येकैकस्मै रुष्य-
 तीति वाच्यार्थस्यैव चमकार्यत्वात् । यथा काव्यप्रकाशे-“ अगूढमपरस्याङ्ग
 वाच्यसिद्धयङ्गमरफुटम् । मदिग्धतुल्यप्राधान्ये काक्वाश्रितमसुन्दरम् । व्यङ्ग्यमेव
 गुणीभूतव्यङ्ग्यस्याष्टौ भिदा स्मृता ” ॥ १२ ॥ १३) कस्याश्चिद् वचनम् ।

W 161) उद्धच्छो पिअड^१ जलं जह-जह विरलंगुली चिरं पहिओ ।
पावालिआ वि तह-तह धारं तणुअं पि तणुएइ ॥ १३ ॥

W 821) अव्वो ण-आमि खेत्तं एज्जउ साली पि कीर-णिग्रहेहि ।
जाणंता^२ अवि पहिआ पुन्छंति पुणो पुणो मगं ॥ १४ ॥

W 669) अत्ता एत्थ णुम इ एत्थ अहं एत्थ परिअणो^३ सअलो ।
पंथअ राई-अंधल मा मे^४ सअणे णुमजहिस्सि^५ ॥ १५ ॥

उद्धच्छो- 'ऊर्ध्वाक्ष पिबति जलं यथा यथा विरलाङ्गुलिधिर पथिक । प्रपा-
पालिकापि तथा तथा धारा तनुं तितनुते हि ॥' अत्र पावालिआ इत्यत्र 'वैद्वच'
[१] इति निषेधेऽपि गृह्यप्रहणम् । अत्र पथिक प्रपापालिकामुखसौन्दर्यदिदृक्षयो-
न्मितनयनो विरलाङ्गुलिर्यथा यथा जलं पिबति प्रपापालिकापि तथैव तन्मुखदिदृक्षया
धारा तनुं तितनुत इति । अनेनोभौ च परस्परानुरक्तो परस्परालोकनसुखमनुभवितुं
विरलाङ्गुलिविरूप धारातनुत्वरूपं च केतव्यमाचरत इति पश्येति काचित्
सहचरमाहेति भावः । अत्रासलक्ष्यक्रमो विरक्षितान्यपरमाध्यमकीर्णो भावश्च नि ।
परस्परानुरागप्रतीतिः ॥ १३ ॥ १४) बालिकाचननम् । अव्वो- 'अव्वो
(इति खेदे ।) न यामि क्षेत्रं, खाद्यतां शालिरपि कीरनिग्रहैः । जानन्तोऽपि
पथिकां पृच्छन्ति पुनः पुनर्मार्गम् ॥' खाद्यतां भक्ष्यताम् । अत्र काचित्
बालिकां मात्रां शालिरोपनाय क्षेत्रं व्रजेति नियुक्ता नाहं क्षेत्रं व्रजामि, शालि-
कीरनिग्रहैरपि खाद्यतां नाम । यतस्तत्र मार्गं जानन्तोऽपि पथिका मार्गप्रदानेन
खेदयन्ती यमुग्धोक्त्वा स्वकीयलाभण्यातिशयमोहितानां दर्शनालापकुतूहलिनां
तेषामभिप्रायमजानन्ती स्वमांस्व प्रकटितप्रतीतिं भावः । अत्राक्षेपोऽल्लकारः,
हेतुर्या । अत्र स्वतः सिद्धार्थशक्तिमूलं सकीर्णो वस्तुना वस्तुत्वं, तत्सौन्दर्या-
तिशयमागम्यतद्वचनश्रवणाभिलाषाणां प्रतीयमानत्वात् ॥ १४ ॥ , १५)
असया वचनम् । अत्ता- 'श्चश्रुरत्र निपीदति अत्राहमत्र परिजनं सकलं ।
पान्थं रात्र्यन्धं मामकशयने निषेत्स्यसीति' ॥ एत्थ इत्यत्र "शय्यादो"
इत्येतत् । णुमज्जइ इत्यत्र "ने सदेर्मज्ज" इति निपूर्वस्य सीदतेर्मज्ज
आदेशः । निरीक्ष्य प्रमादिव्यति नेतृत्वम् । अंधल इत्यत्र "लो मा विद्युत्प-

W 127) अहअं लज्जालुङ्णी तस्स अ उम्मत्तआड पेम्माइं ।

सहिआ-जणो वि णिउणो हलाओ कि पाअ राएण ॥ १६ ॥

W 714) जं असरणो व्व दइद्धो गामो माहीण-वहु-जुणो ।

संभम-विसंदुलाणं तं दुच्चरिअं तुह थणाणं ॥ १७ ॥

प्रतीतान्धात् ” इत्यादौ स्वार्ये ल भम् । अत्र काचिच्चलितचारित्रमुद्रा प्रेषितप
तिका युवतिर्गसरायसाने रसतिं प्रार्थयमान कचित् पथिक युवानमुद्दिश्य समुप
न्नमन्मयावेशा श्वश्रसन्निधौ तस्मै शयनस्थानं विनिवृत्तमुद्दिश्य तरिमन्निशान्धतामा-
रोप्य श्वश्रत्र निपीदतीत्यादिना श्वश्रादिसन्निवेशस्थानं दर्शयन्ती स्वशयनस्थानं
स्पर्शप्रतिषेधव्याजेन रात्रात्र मदीयमेव शयनस्थानं त्वया निभृतमुपस्थातव्यम्
इति स्वयं दूतीवृत्त्या स्वाभिप्रायमस्मै निवेदयतीति भावः । अत्र स्वतः सिद्धार्थं
शक्तिमूलो निषेधरूपेण वस्तुना विधिरूपो वस्तुचयः, मच्छयनं निभृतमुपस्थात
व्यमिति त्रिप्रतीतिः ॥ १५ ॥ १६) नायिकावचनम् । अहअं- ‘अहं लज्जाती
तस्य चोन्मस्तकानि प्रेमाणि । सखीजनोऽपि निपुणो हे सख्य किं पादरागेण ॥’

लज्जालुङ्णी इत्यत्र “वदत्तास्तृनाथे ” इति तद्गुणे निपातितः । अत्र
स्वाधीनभर्तृका प्रगल्भा नायिका प्रसाधिकासु लाक्षारागेण पादमल्लर्तुमुद्यतासु, मम
पादरागो न कार्यः । यस्मात् प्रिय प्रेमावेशशक्तौ रसानिरेका मामस्य पुरुषायित
कारयिष्यति । तदानीं निपुण सखीजनो शय्यागतं साल्कतकपदाङ्कैस्तदनुमान्य
लज्जालुङ्गा मामपहसिष्यन्तीति पादरागनिषेधेन प्रियो मय्यत्यन्तमनुरक्त इति स्वसौभाग्यं
प्रकटितवतीति भावः । अत्र स्वतः सिद्धार्थशक्तिमूलो निषेधरूपेण वस्तुनामकीर्णो
वस्तुचयः, लज्जावतीयादिपदप्रकाशैर्गोच्यसिद्धयङ्गुणीभूतव्यङ्ग्यं पादरागनिषेधं
प्रतीयमानस्य तसौभाग्यप्रकटनस्यानुप्राहकत्वात् ॥ १६ ॥ १७) दूत्या वचनम् । जं

असरणो- ‘यदशरणं इव दग्धो ग्रामः स्वाधीनबहुयुगापि । मन्मथमिमं पुच्छ्योस्तद्दधरितं
तत्र स्तनयो ॥’ अत्र केनचित् प्रेयिता विदग्धदूती नायिकामुपेत्य तस्तनमण्डलं
ग्रामदहनसमये सन्ममचलितमतिमनोहरं दृष्ट्वा संयुग्मसु चित्रिनेष्विव निधेष्टितेषु
ग्रामोऽयमशरणं इव दग्धं इति तस्या स्तनसौन्दर्यवर्णनया तां रक्षितुमुत्कर्षयताति
भावः । हेतुरल्लकारः । कस्मिन्नियद्व्यक्तप्रादोक्तसिद्धान्तकारव्यङ्ग्येन वस्तुन
वस्तुचयः । अत्र हेतुना युना निधेष्टा गम्यते । तेन मनसा दर्शयति ॥ १७ ॥

W 48) अग्न-महिला पमंगे दे देव्य करेदि मन्त्र दइअम्भ ।
 पुग्गिमा पान-ग्गा ण ह्नु दोम-गुणे विप्रार्त्तनि ॥१८॥

W 874) वाणीर-वुडंमुईण-मउणि-गोलाहलं मुग्गणीण ।
 पम-कम्म-वाउडाण वद्दुं, सीअंनि' अंगाडं ॥ १९ ॥

W 52) सिद्धि-पिच्छ-लुलिप्र-वेगे वेगोत्त विनिमीनिप्रदन्ति ।
 दर-पुग्गिमाडअ-विगमिदि ण-अणमि पुग्गिमा
 जं दुक्कमं ॥ २० ॥

W 190) अज्ज चेअ पउत्थो^१ अज्ज चिअ सुण्णआइ जाआइं ।

रच्छामुह-देउल^२-चच्चराइ^३ अम्हाण अ घराइं ॥ २१ ॥

W 49) थोअं पि ण णीइ^४ इमा मज्झण्हे^५ उअ^६ सिसिरअल-लग्गा ।

आअव-भएण छाहा वि ता पहिअ कि ण वीसमसि^७ ॥ २२ ॥

विश्रमशीले^८ न जानासि पुरुषाणा यदु खम् ॥ ' अत्र^९ नायको नायिका प्रति, त्व
पुरुषायितेन शिखिपिच्छलुल्लिखितकेशे, वेपमानोरु, अर्धनिमीलिताक्षी सर्ती क्षणेन
श्रान्तासि । पुरुषाणामस्माक[यदु ख]तन्न जानासीति खदु खनिवेदनव्याजेन तपुरुषा-
यितकोतुकम् । इत परमपि त्वया पुरुषायितमङ्गीकर्तव्यमिति ता प्रोत्साहयतीत्यभि-
प्राय । रसमदलकार । गुणीभूतो रसादिर्यत्र तत्र रसमदलकार इत्युक्तत्वात् । अत्र
गुणीभूतव्यङ्ग्येन रसमदर्शकमूले वस्तुना वस्तुष्वनि, सभोगस्य वाच्य-
सिद्ध्यङ्गत्वात् ॥ २० ॥ २१) कस्याश्चिद् वचनम् । अज्ज चेअ- 'अथैव
प्रोपित अथन शून्यानि जातानि । रथ्यामुखदेवकुलचत्वराप्यस्माक च गृहाणि॥'
अत्र काचिदसञ्चरिता पत्यौ प्रोपिते सति सखीसमक्ष पतिरबव प्रोपित । अथैव
रथ्यामुखादीर्नान्यनेन सर्गलकारभूतेन तेन विना अरमणीयानि जातानाति पति-
साभाष्यवर्णनव्याजेन पतिप्रसादादस्माक गृह शून्य रथ्यामुखादीनि दमरशाजन-
रहितानि । अतस्तत्र यत्र वा रन्तुमिच्छा तत्रागन्तव्यमिति ^{१०}वातदूतीदृश्या प्राति-
वेशिक श्रानयतीत्यभिप्राय । "यान्यसभाषणव्याजात् स्याभिप्रेतार्थमुत्सुका । या
श्रानयत्यसामुखाद्वतदूतीति सा मत्ता ॥" हेतुरलकार, तत्रासस्य शून्यताहेतुत्वाद् ।
अत स्वत सिद्धार्यशक्तिमूले वस्तुनान्यविषयो वस्तुष्वनि, अनेन त्वया समागन्त
व्यमित्यस्य प्रतीते ॥ २१ ॥ २२) काचित् प्रपापालिका पथिकयुरानमाह ।
थोअ पि ण—'स्तोकमपि न गच्छति यन्मव्याहे पश्य शिशिरतललग्ना । आतप
भयेन च्छायापि तस्मात् पथिक कि न विश्राम्यसि ॥' "गमिरणुज्जा" इत्या-
दिना गमे णिइ इत्यादेश । छाहा इत्यत्र "छायाया होऽकान्तौ" इति
द्वादश । अत्र काचित् प्रपापालिका प्रीप्समव्याहसमये यत्र वुरापि गच्छन्त

1 MT पउत्थो । 2 MT देउल । 3 M चच्चराइ । 4 [गिर] । 5 MT मज्झण्हे ।
6 MT पस्त । 7 की ण विरसमसि । 8 M विश्रमन्ती । 9 T adds कश्चिद् after अत्र ।
10 T वा तदूति^{१०} ।

W 21) अममत्त-मंडण-च्चिअ^१ गच्छ घरं से म-कोउहल्लसस ।

चोलाविअ-हलहलिअसस पुत्ति चित्ते ण लग्गिहिस्सि^२ ॥ २३ ॥

W 418) णिहं लहंति भणिअं सुणंति सल्लिअस्सरं ण जंपंति ।

जाहि ण दिट्ठो सि तुमं ताओ चिअ सुहअ सुहिआओ ॥ २४ ॥

पथिकयुवान प्रति, अस्मिन् समये तीव्रातपभयात् दृष्ट्यापि शिशिरतल विनापि
स्तोकमपि न निर्याति । किं पुनरन्यो भवान् विमर्षं न विश्राम्यतीति स्वयं
दूतीवृत्त्येदानीमत्र न कोऽपि मचरति, निश्चितोऽयं प्रदेशः, क्षणमात्र
विश्राम्यतामिति स्वामिच्छापित प्रकटितवतीति भावः । अत्र वाक्यमताम-
लक्ष्यक्रमो भाव्यनि, अनुरागस्य प्रतीयमानत्वात् ॥ २२ ॥ २३) काचिद्विदग्धा
पालिका मुपदिशति । अममत्त-‘ असमाप्तमण्डनेनेत्र गच्छ गृहमस्य सकौतहल्लस्य ।
अपक्रमितानुरागस्य पुत्रि चित्ते न लग्गिहिस्सि ॥ ’ हलहली-शब्दो अनुरागमाची
देश्यः । “ मत्त ” आदिपाठात् सिद्धः । अत्र काचिद्विदग्धाव्युत्कण्ठातुरेण
प्रियेण मुहुर्मुहुराह्वयमानाया प्रियवशीकरणायामान मण्डयन्तां बाला, हे पुत्रि, अस-
माप्तमण्डनत्र^३ गच्छ । मण्डनविलम्बनेनालम् । इदानीमेव गच्छ । नो चेन्मुहुर्मुहुर्म-
य्याह्वयति निरादरा नागतेनि तस्मिन् रोपेणापक्रान्तोक्ते सति पश्चात् त्व गत्वापि
तस्य न लग्गिहिस्सीयनेन प्रियवशीकरणे मण्डनमप्रयोजकम् । उत्कण्ठासमकालमेव
गत्वा तदनुवर्तनमेव प्रयोजकमिति तामुपदिशतीत्यभिप्रायः । अतः स्वतः सिद्धार्थ-
शक्तिमूले वस्तुनालकारव्यनि, प्रियवर्जने तदनुवर्तनस्य हेतुत्वात् ॥ २३ ॥
२४) काचित् प्रियामुपालभते । णिहं- ‘ निद्रा लभन्ते भणित शृण्वन्ति स्वलि-
ताक्षरं न जल्पन्ति । यामिर्न दृष्टो ऽस्मि त्वं ता एव सुभग सुखिता ॥ ’ अत्र
काचित् कस्मिंश्चिदभिन्नरूपे यूनि कृतानुरागा त प्रति, हे सुभग, यामिर्न दृष्टो
ऽसि ता एव सुखिता । यतो निद्रा लभन्ते, स्वलिताक्षरं न जल्पन्ति,
सरयादिभणित [शृण्वन्तीत्यनेन तद्दर्शनाप्रभूति विरहव्यथातिशयान्निद्रा न लभ्यते,
त्वदाह्वनचित्तनया सरयादिभणित] न श्रूयते, त्वद्धानयासनाजनितश्रमतया
सखिताक्षरं प्रजल्प्यत इत्यामनो दशाविशेषान् मूचयन्ती मामेवविधास्या किमुपेक्षस
इयुपालभत इत्यभिप्रायः । हेतुरल्लकारः, दर्शनाभावस्य निद्रादिहेतुत्वात् ।
अत्र स्वतः सिद्धार्थशक्तिमूले वस्तुना सखीणीं वस्तुव्यनि, निद्रा लभन्त

W 73) जं जं मो णिज्झाअड अंगोआसं महं अणिमिसच्छो ।
पच्छाएमि अ तं तं इच्छामि अ तेण दीसंतं ॥ २५ ॥

W 42) आरंभंतस्स धुअं लच्छी मरणं व होड पुरिसस्स ।
तं मरणमणारभे वि होड लच्छी उण ण होड ॥ २६ ॥

W 168) अच्छउ ताव मणहर पिआएँ^१ मुहदंसणं [अइमहग्घं] ।
तग्गाम-छेत्त-सीमा वि शत्ति दिट्ठा सुहावेड ॥ २७ ॥

इत्यादिवाक्यगतव्यङ्ग्यस्तस्य रिहातेरनुग्राह्यत्वात् ॥ २४ ॥ २५) गणिका
मात्रा पृष्ठाह । जं जं सो— 'य य स निध्यायति अङ्गायकाश ममानिमिपाक्ष ।
प्रच्छादयामि च त तमिच्छामि च तेन दृश्यमानम् ॥' अत्र काचिद् नारणिलसिनी
मात्रा रत्नमेतार्जनाय कौशल पृष्टा ता प्रति, म कामा मम यद्यदङ्ग रसावेश-
दनिमिपाक्ष पश्यति तत्तदङ्ग प्रच्छादयामि च तेन दृश्यमानमिच्छामीत्यनेन
दर्शनेऽन्यतोऽपि निरर्तते, अदर्शने क्लेशात्तस्य द्वेषो भविष्यतीत्यन्तरा किञ्चित्
प्रदर्श्य तस्याभिलाषो यथा न निरर्तते तथा रिलोपयामीति कथितवतीति
भाव । युक्तिरल्लकार । " अयुज्यमानस्य मिथ शब्दस्यार्थस्य वा पुन ।
योजना क्रियते या सा युक्तिरित्यभिधीयते ॥ " अत्र स्वत सिद्धार्थशक्तिमूलेऽल-
कारेण रस्तुचनि, युक्त्या प्रियार्जनकाशलस्य चोयत्वात् ॥ २५ ॥
२६) काचिद् दूती राजकन्यका प्रति भीरु युवान प्रोत्साहयति । आरंभंतस्स—
'आरभमाणस्य धुर लक्ष्मीर्मरण वा भवति पुरुषस्य । तस्य मरणमनारम्भे ऽपि भवति
लक्ष्मी पुनर्न भवति ॥' अत्र काचिद्विदग्धा दूती राजकन्यकामभिलषन्त भीरु युवान,
धुर महाकार्यमारभमाणस्य लक्ष्मीर्मरण वा भवति । तदनारम्भेऽपि मरण भवति ।
लक्ष्मी पुनर्न भवतीत्यनेन " उद्योगानुसारिणी लक्ष्मी " इति वचनत्वात् सहचरमाह ।
उद्योगेनैव लक्ष्मा प्राप्यते । अतो भीरुता विहाय लक्ष्मीसदृशमिना प्राप्तुमुद्योग
क्रियतामिति प्रोत्साहयतीयमिप्राय । अत्र स्वत सिद्धार्थशक्तिमूले रस्तुचनि,
अल्लकारव्यनि, रूपकस्य गम्यमानत्वात् ॥ २६ ॥ २७) अत्र काचि सहचरमाह ।
अच्छउ—'आस्ता तान्मनोहर प्रियाया मुखदर्शनमतिमहार्घम् । तद्भ्रामक्षेत्र-
सीमापि श्रुतिनि दृष्टा सुखयति ॥' अच्छउ इत्यत्र " र्गमिष्यमासाम् " इत्यु-
क्तम् । अत्र कश्चिधुना प्रियतमानिनासभूत भ्राममागत । तद्भ्रामसीमानमासाप
सजातहर्ष सन्, अये सहचर, प्रियाया अतिमहार्घं मनोहर मुखदर्शनमास्ता

W 332) मुरच्छलेण पुत्तिणं कस्म तुमं अंजलिं पणामेसि ।

हाम-कटकरुम्मीसा ण होंति देवाण^१ जोषाग ॥ २८ ॥

W 876) ठाणे ठाणे वलिआ वलणे वलणे म-वेडम^२-कुडुंगा ।

ण गओ मि मज्झ गामं^३ देअर ण दिट्ठा तुण मुरला ॥ २९ ॥

W 87) अवलंबिअ-माण-परम्मुहीण एतस्म माणिणि पिअस्म ।

पिट्ठ-पुलउग्गमो तुह कहेड ममुहट्ठिअं हिअअं ॥ ३० ॥

तारत । तज्जनितनिरतिशयसुगविशेष ईदृश इति केन वणयितुं शक्यते । तन्मन्त्रतश्च ग्रामक्षेत्रसीमापि दृष्ट्वा द्रष्टृतीयेन सुगयतीति तस्या मूर्त्योपनयन-
प्रातिशयेन लोकोत्तरता स्वर्गीयम् अनुरागं च प्रकटितयानियमिप्राप्य । अत्र
मल्लयक्रमस्मृतिपरिपुष्टो भावयति, अनुरागानिदयस्य प्रतीतिः ॥ २७ ॥ २८)
काचिद्विदग्ग काचिदाह । मुरच्छलेण- 'सूर्यच्छलेण पुत्रिके कस्य नमज्जलि
समर्पयसि । हासकटाक्षोन्मिश्रा न भवन्ति देवानां जयकारा ' ॥' अत्र काचिच्च-
लितचारित्रमुद्रा पूर्वमविदितचारित्रभङ्गा प्रातिवेगिर्वा प्रति, हे पुत्रिके, त्वं मूर्त्यम-
पदिश्य कस्मा अज्जलिं समर्पयसि । मूर्त्यार्पयेति चेत् तदयुक्तम् । यतो देवानां
नमस्कारा हासकटाक्षोन्मिश्रा न भवन्तीत्यनेन च विलासहामकटाक्षार्पणशेन य
कचन युवानं साभिलाषमलोकयामि त्वच्चरितं मया ज्ञातमिति तां स्वयंशीवर्तुमाहे-
त्यभिप्रायः । अत्र स्वतः सिद्धार्थशक्तिमूले प्रस्तुत्यानि, अल्कारेण ज्ञापकत्वहेतुना
त्वच्चरितं मया ज्ञातमिति व्यङ्ग्यमानत्वात् ॥ २८ ॥ २९) काचिदेरमाह । ठाणे
ठाणे- 'स्थाने स्थाने खलिता खले खले सवेतसकुडुङ्गा । न गतोऽस्थरमाक [ग्राम]
देअर [न] दृष्टा त्वया मुरला ॥' काचिदत्र दशानुरक्ता स्वशुरग्रामे यत्र क्वापि सुखेन
मनेतस्थानमलभमाना, हे देअर, निश्चितपितृग्रामगमना पूर्वमस्माकं ग्रामं न गतोऽसि ।
स्थाने स्थाने खलिता खले खले सवेतसकुडुङ्गा मुरला त्वया न दृष्टा । नेति काकुड्वयेन
पृच्छन्ती मुरलावर्णनयास्मद्ग्रामे तत्र तत्र मनेतस्थानस्य सुखमन्वानि शङ्कं मुरतकीडा
तत्र सम्भवित्यतीति स्वग्रामगमनाय तं प्रोसाहयतीति भावः । प्ररोचनालङ्कारः ।
"प्रोसाहनार्थयान्येषा प्रगप्ता मा प्ररोचना ।" अतः स्वतः सिद्धार्थशक्तिमूले^१
ऽल्कारेण प्रस्तुत्यानि । प्ररोचनया ग्रामगमनप्रोसाहनस्य गन्धमानत्वात् ॥ २० ॥ ३०)
सखी नायिका विडम्बयति । अवलम्बिअ- 'अवलम्बितमानपराडमुग्या यतो गच्छन्

१ MT देवानां । २ MT वेतम । ३ M ग्रामं T ग्राम । ४ MT देवानन्मिकरा ।

५ T मूलेन अन्ते ।

W 506) तुह दंसण-सत्तिण्हा सद् मोऊण णिग्गआ जाडं ।
तुह वोळंते ताडं^१ पआइ वोढव्विआ जाआ ॥ ३१ ॥

W 651) जाड वअणाड अम्हे मि जंपिमो जाड जंपड जणो वि ।
ताड च्चिअं^२ तेण पअंपिआड हिअअं सुहावेंति^३ ॥ ३२ ॥

मानिनि प्रियस्य ।^४ 'पृष्टपुलकोद्गमस्तत्र कथयति समुत्थित हृदयम् ॥' अत्र काचिद् विदग्धा सखी अनुनयन्तमायान्त कान्तमनादय मानमरलम्ब्य निर्यान्तीं सखीं प्रति विपरीतलक्षणया मानिनाति मगोथ्याननुनयति । प्रियतमे, विमर्य पराङ्मुखी यासि । तत्सर्गसम्भरस्तत्र पृष्टपुलकोद्गमस्तत्र हृदय तदभिमुख कथयतीति सोप्रासमुक्त्वा वृथामानेनालमिति ता मानान्जियारयतीति भाव । अत्र यस्तुना सक्रीणोऽलकारध्वनि, मानिनीपदव्यङ्ग्येनाक्षेपस्यानुप्रासत्वात् ॥ ३० ॥ ३१) काचिद्वृत्ती नायकमाह । तुह दंसणे- 'तत्र दर्शने सत्पुण्या शब्द श्रुत्वा निर्गता यानि । त्वय्यपक्रामति तान्येय पदानि प्रोक्त्या जाता ॥' अत्र काचिद् विदग्धा वृत्ती नायकस्य पुरस्तात् [कथयति] । विरहिणी नायिका त्वयि यदृच्छया तेन पथा सचरमाणे सति त्वदालापमाकर्ष्य भवदर्शनोत्कण्ठिता यानि पदानि यावन्त पन्थान निर्गता तथा त्वय्यपक्रामति सति त्वदर्शनालाभेन निपण्णा तापायसन्नगात्रतया तानि पदानि प्रतिगन्तुमुक्ता^५ मोढव्या जातेति तस्या निर्भरमनस्त्वाविशेष सूचयन्ती त्वयेय मभायनीयेति त प्रोत्साहयतीत्यभिप्राय । अत्र मल्लश्वध्वनि, औत्सुक्यग्लानि-विषादपरिपुष्टस्य पूर्वानुरागप्रिलम्भस्य प्रतीति ॥ ३१ ॥ ३२) मुग्धा सखीमाह । जाड वअणाड- 'यानि उचनानि ययमपि जल्पामो यानि जल्पति जनोऽपि । तान्येय तेन प्रचलितानि हृदयं सुखयन्ति ॥' अत्र कयाचिन्मुग्धया कस्मिंश्चित् कृताभिलाषया तन्मगमनुभूय सखीनां पुरस्तादस्माभिर्जनेन च यानि उचनानि जल्पन्ते तान्येय तेन प्रचलितानि हृदयं सुखयन्तीत्यनेनानुरागत्वात् प्रियसन्नधि सम्मपि मनोहरमिति मौग्यादजानन्त्या साध्वर्यं तद्वर्धितउचनानां माधुर्यकथनेन स्वकीयानुरागानिदाय प्रकाशित इत्यभिप्राय । हेतुरलंकार, तत्रजल्पनस्य सुषुनिमित्तत्वात् । अत्रासत्प्रत्ययममसृष्टो भावध्वनि, मौढ्यानुरागयो

1 M T add चिअ after ताडं । 2 M T ताड व देण । 3 सुहावति । 4 M छे ।
5 M T^० मुक्ते ।

W 350) वण्णंतीहि तुह गुणे बहुसो अम्हेहि छिंछई-पुरओ ।

वालअ मअं चिअ कओ सि दुल्लहो कस्स कुप्पामो ॥ ३३ ॥

W 91) णूमंति जे पहुत्तं कुविअं दाम च्व जे पसाअंति ।

ते चिअ महिलाण पिआ सेसा मामि च्चिअ वराआ ॥ ३४ ॥

W 249) अज्ज मए गंतव्वं तस्स सआसं घणंधआरे च्चि ।

वाला णिमीलिअच्छि पअ-परिवाडिं घरे कुणइ ॥ ३५ ॥

प्रतीयमानत्वात् ॥ ३२ ॥ ३३) काचिज्जारमुपालभते । वण्णंतीहि—

—‘वर्णयन्तीभिस्तत्र गुणान् बहुशोऽस्माभिरसतीना पुरत । वालक स्वयमेव कृतोऽमि दुर्लभ कस्मै कुप्पाम ॥’ अत्र काचिदसच्चरिता पूर्वं यथेच्छमुपभुक्तिमिदानी-
मन्यामगशब्दाद् दुर्लभदर्शनमुपपत्तिं प्रति, हे वालक, तत्र गुणान् रूपादीनसतीना
पुरो वर्णयन्तीभिस्सामि स्वयमात्मनैव दुर्लभ कृतोऽसि, कस्मै कुप्पाम इत्यने-
नास्मन्निमित्त एतान्यास्मगस्तेनास्मोर्नैराय जनो न स्मर्यते । मर्मवेदमनुशालमित्या-
त्मोपालम्भव्याजेन तमुपालभत इत्यभिप्राय । हेतुरलंकार, गुणवर्णनस्य दुर्लभञ्च
हेतुत्वात् । अत्र सत सिद्धार्थशक्तिरस्तुमूलेन अस्तुध्वनि, आत्मोपालम्भेन तद-
पालम्भस्य गम्यमानत्वात् ॥ ३३ ॥ ३४) काचित् सखीमाह । णूमंति—

‘प्रच्छादयन्ति ये प्रभुत्व कुपिता दास इव ये प्रसादयन्ति । त एव महिलाणा
प्रिया शेषा स्वामिन एव वराका ॥’ “छादेर्णमणुमोञ्चालदृक्कपञ्चालमनुमा ”
इति छादेर्णमादेश । अत्र काचित् सख्या भर्तुरनुरागस्त्वपि नीडृश इति पृष्टा ता
प्रति, ये स्त्रीणा पुरत प्रभुत्व न दर्शयन्ति, कुपिता दास[पद]पचरन्ति त
एव महिलाणा प्रिया, शेषा वराका स्वामिन एवेत्यनेनप दुरामा बहुशोऽपराधान्
कृत्वा कदाचिदपि मा नानुनयन्ति, प्रभुत्व दर्शयित्वा व्यथयतीति विपण्णा । तस्या
नुरागाभावा प्रकटितरतीत्यभिप्राय । अत्र वाक्यगतामलक्ष्यभ्रमो भाव्यन्ति,
विषादस्य प्रतीति ॥ ३४ ॥ ३५) कस्याश्चिद् उचनम् । अज्ज मए— ‘अद्य
मया गन्तव्यं तस्य सकाशं धनान्धकार इति । वाला निमीलितार्क्षी पदपरिपाटा
गृहे कुरुते ॥’ एषा बालिका प्रियतमेन कथितमन्त्रेता धनसमये
मेशक्रान्तमम्बर दृष्ट्वा अद्य मया धनान्धकारे तस्य समीपमगच्छ गन्तव्यमिति मत्वा

W 33) उण्हं^१ विणीससंतो कीस मम परम्मुहीएँ मअणद्धे ।
हिअअ पलीविउं अणुसएण पिढ्ढं पलीवेसि ॥ ३६ ॥

W 664) खाणेण अ पाणेण अ तह गहिओ मंडलो अडअणाए ।
अणुमण्णड जह जार भुंकड घर-सामिए एँते ॥ ३७ ॥

W 182) महिला-सहस्स-भरिए तुह हिअएँ सुहअ ठाणं अलहंती ।
णिच्चं अणण्ण-कम्मा अंगं तणुअं पि तणुएइ ॥ ३८ ॥

निमीलिताक्षी गृहे पदानुक्रम करोतीत्यनेनास्या मुग्धाया प्रियानुसरणे उत्कठा पश्येति काचिसहचरीमाहेत्यभिप्राय । अत्र स्वतः सिद्धार्थशक्तिमूले वस्तुनामकीर्णधनि, मोढ्योत्सुक्ययोर्निमीलिताक्षी पदपरिपाटी गृहे करोतीत्यनेन व्यञ्जकानु-प्रवेशात् ॥ ३५ ॥ ३६) काचित् प्रियमुपालभते । उण्हं— ‘उण्ण विनि इयसन कस्मान्मम पराद्धमुरया शयनार्धे । हृदय प्रदीयानुशयेन पृष्ठं प्रदीपयसि ॥’ अत्र काचित् स्वकीया नायिका पश्चाच्छयनार्धे शयानं प्रति प्रति, पूनमपराशतर्मम हृदयं त्वया प्रचलितमिदानीमुष्णं विनि श्वसन्ननुशयेन पश्चाद्भागमपि विमर्शं प्रचलयसीत्यनेन शठापसरेति रोपमत्तापातिशयेन तं भक्षितगतीत्यभिप्राय ।^२ अत्र मलक्ष्यक्रमव्यङ्ग्यं मकीर्णो भागधनि, उण्ण विनि श्वसन्नित्यनेन प्रतीयमानत्वात् ॥ ३६ ॥ ३७) काचिदसती कस्याश्चिदसत्या कागलमाह । खाणेण— ‘खादनेन पानेन च तथा गृहीतो मण्डलो ऽसत्या । अनुमन्यते यथा जार भपति गृहस्वामिन्यायाते ॥’ अत्र अडअणा इत्यसती, “रत्त” आदिषु पठ्यते । अत्र काचिदामानमविश्वस्य पत्या स्वरक्षणार्थं गृहे स्थापितं शुनकं जारहस्तेन प्रदाय पितेरन्नपानंस्तदागमनं यथानुमन्यते तथाप्य कृत्वा गृहपतिना त्वदर्थं स जी कृतमन्नपानादिकमनेन भक्षितमिति ताडयित्वा तदागमने यथा भपति तथानिधं कृत्वा तस्य मनसि मध्यागतेऽप्ययमेव भपति, किं पुनरन्यस्मिन् जन इयेवविशप्रत्ययोपादनेन तं प्रचयतीति काचिसखीमाहेत्यभिप्राय । अत्र स्वतः सिद्धार्थशक्तिमूलेऽल्कारेण वस्तुधनि युक्त्या पनिप्रचनस्य प्रतीतिः ॥ ३७ ॥ ३८) दूती नायकमाह । महिला— ‘महिलासहस्रभरिते तं हृदये [सुभग] स्थानमलभमाना । नित्यमनन्यकर्मा अडगं तन्नापि तनूयति ॥’ अत्र काचिदूती नायक [प्रति] हे सुभग, एवविश मम सखी त्वच्चित्तं प्रवेष्टुम एवविश

W 939) तडआ मह गंडत्थल-णिमिअ दिट्ठि ण णेसि अण्णत्तो ।

एण्हि स च्चेअ अहं ते अ क्वोला ण सा दिट्ठी ॥ ३९ ॥

W 583) धणिअ' उपगूहिअ मएँ कुम्कुड-सदेण झत्ति पडिनुद्धो ।

पर-वमड-वास-संकिर णिअअम्मि घरे सि मा भाहि ॥ ४० ॥

W 954) अणुदिअह-कआभोआ' जहजह थणआ पिणिति कुमरीए ।

तह तह लद्धोआसो व्य उम्महो हिअअमाविमड ॥ ४१ ॥

भगतीत्यनेन तत्र हृदये प्रवेशाभावादियमेनादृशीमनस्था प्राप्ता । तस्मादनुगम्यतामिति त प्रोसाहयतीत्यभिप्राय । अत्र नायकप्रकाश्य कपिनिबद्धमस्तृप्रादोवितसिद्धार्थ शक्तिमूले ऽलकारेणालकारध्वनि, हेत्वलकारेण तनोस्तनूकरणे ऽपि तत्र हृदय न विशतीति मिशेषोक्तेर्गम्यमानत्वात् । “ कारणे सति कार्यानुपत्तिरिंशेषोवित ” इत्युक्तम् ॥ ३८ ॥ ३९) नायिका नायकमुपालभते । तडआ मह- ‘तदा मम गण्टस्थलस्थापिता दृष्टिं न नयसि अन्यत । इदानीं समाह तावेव कपोलौ न सा दृष्टि ॥’ णिमिअ-शब्द स्थापितगची देश्य “अपुण्ण” आदिषु पठित । अत्र नायिका पुर स्थित मणिमुकुरसमानाग्रमकपोलाग्रत्यादरेण सादर विलोक्य पश्चात्तादृगनुगमरहित नायक प्रति, सर्व तदेव, दृष्टिस्तु सा न भविष्यत्यनेनेतस्तत पार्श्वयो सचरन्ता मन्कपोलप्रतिविम्बिता सखीमणलोकयन् साभिलाषदृष्टिरासी । इदानी तस्यामपक्रान्ताया दृष्टिरेतादृशी जाता । अत एव वञ्चक, तत्र शाठ्य विदितमासीदिति तमुपालभत इत्यभिप्राय । अत रतत सिद्धार्थशक्तिमूले वस्तुना वस्तुध्वनि, अनेन वाक्यार्थेन शाठ्योद्घाटनस्य वस्तुनो गम्यमानत्वात् ॥ ३९ ॥ ४०) नायिका पतिमुपालभते । नायिका भर्तार-मुपालभते । नायिका धनमुपालभते । धणिअ- ‘प्रियतम उपगूढो मया कुम्कुट शब्देन श्रुतिं प्रवुद्ध । परममतिगमसशङ्काशील, निजे गृहे ऽसि मा विमिहि ॥’ अत्र काचिद्विदग्धा कुलपा[वा]लिका परदारलम्पट परगृहनासशङ्कया स्वगृह ऽपि कुम्कुटशब्देन प्रभात जातमिति समय प्रतिबुद्ध पति तया परगृहत्वेन सकला रात्रयो नीयते, न कदाचिदपि स्वगृहे स्थापित इति उपालभत इत्यभिप्राय । अत्र स्वत सिद्धार्थशक्तिमूले वस्तुना वस्तुध्वनि, वाच्येन प्रियो-पालभस्य गम्यमानत्वात् ॥ ४० ॥ ४१) काचिद्युमानमाह । अणुदिअह- ‘अनुदिरसकृताभोगौ यथा यथा स्तना विनिर्याता कुमार्या । तथा तथा

- W 167) भंजंतस्स वि तुह सग्ग-गामिणो णइ-करंज-साहाओ ।
 भण कह अज्ज वि धम्मिअ पाआ धरणिं चिअ छिवंति ॥४२॥
- W 164) वंक् को पुलडज्जइ कस्स कहिज्जइ सुहं व दुक्खं व ।
 केण समं व हसिज्जइ पामर-वहले हअगामे ॥ ४३ ॥
- W 335) बहलतमा हअ-राई अज पउत्थो पई घर सुण्णं ।
 तह जग्गेसु सअज्जिअ^१ जह अम्हे ण अ मुसिज्जामो ॥ ४४ ॥

लभानकाश इय मन्मथो हृदयमाविशति ॥ ' अत्र कुमार्या स्तनावित्यादिना
 इदानीमेषा प्रतिदिन सविलासहासकटाक्षाभिप्रायमचना जाता, पश्येति
 काचिद्युगान प्रोसाहयतीत्यभिप्राय । अत्र कविनिबद्धप्रकृतप्रोदोक्तिसिद्धार्थ
 शङ्कितमूले ऽलङ्कारेण यस्तुष्वनि । उन्मेष्या विलासहासादिप्रतीति ॥ ४१ ॥
 ४२) काचित् कुल्या तापसमाह । भंजंतस्स— ' भञ्जतो ऽपि तव स्वर्गगामिनो
 नदीकरञ्जशाखा । भण कथमद्यापि धार्मिक पादो धरणीमेव स्पृशत ॥' अत्र
 काचिदमचरिता प्रतिदिन शिवपूजार्थमात्ममकेतभूतकरञ्जशाखाभञ्जक तमपि
 देवलक प्रति, हे धार्मिक, स्वर्गं गन्तुकामेन त्वया प्रतिदिन करञ्जशाखा भ्रम्यन्ते,
 तत्कथमद्यापि तव पादो धरणीमेव स्पृशत । एतादृशस्यापि पादा धरण्या कथ
 तिष्ठत इत्यनेन हे पापकारिन्, त्वया धर्मबुद्ध्या कृतेनैतद्व्यापारेण स्वर्गो न
 लभ्यते । अपि तु अधोगतिरेवेत्याक्षिपतीत्यभिप्राय । विशेषोक्तिरलङ्कार ।
 शिवपूजार्थं करञ्जभञ्जने सत्यपि स्वर्गगमनरूपस्य कार्यस्यानुत्पत्ते । अत्र
 राक्ष्यप्रकाश्यसलक्ष्यक्रम मकीर्णो भावयन्ति । धार्मिकादिपदव्यङ्ग्यानुगृहीतस्या-
 मर्षस्य प्रतीति ॥ ४२ ॥ ४३) कस्याश्चिदसत्या निर्देष्टेति । वंक्— ' वक्
 को दृश्यते कस्म कथ्यते सुख वा दुःख वा । केन सम ग्रहस्यते पामरबहुले
 हतप्रामे ।' काचिद्विदग्धा पूर्वं स्वच्छन्दचारिणी ग्रामान्तरं गता । कयाचिदसत्या
 कुशलं पृष्टा । पामरबहुले अस्मिन् ग्रामे वक्त्रिलोकनादि को जानाति ।
 सुख वा दुःख वा निवेदयितुं को वाह । केन सम नर्महासं क्रियत इत्यनेन
 साभिलाषवल्गुचकानुगतेर्ऋदर्शनाद्यनुभाषानां निष्फलत्वेन निर्देष्टुं प्राप्ता कथका-
 रमत्रास्माकं कुशलमिति ता प्रत्युक्तयतीत्यभिप्राय । हेतुरलङ्कार । अत्र राक्ष्य-
 प्रकाश्यासलक्ष्यक्रमो भावयन्ति, निर्देष्टव्यं प्रतीति ॥ ४३ ॥ ४४) काचि-
 त्प्रातिवेशिकमाह । बहलतमा— ' बहलतमा हतरात्रिणं प्रोषितपतिर्गृहं शून्यम् ।
 तथा जानूहि प्रातिवेशिकं यथा वयं न मुष्यामहे ॥' अत्र काचिज्जनसमक्षमथ

W 372) वड-जक्सो जो अ तह दिण्णो सीसम्मि मह जुआणेहि ।
तं चिअ एहिं पणमामि हज-जरे होसु संतुट्ठा ॥ ४५ ॥

W 100) दुक्खं देतो' वि सुहं जणेइ जो जस्स उल्लहो होइ ।
दइअ-णह-दूमिआण वि वइहइ धणाण रोमंचो ॥ ४६ ॥

W 198) बहुसो वि कहिअंतं तुह यअणं मज्झ हत्थ-संदिट्ठं ।
ण सुअं ति जंयमाणा पुणरुत्त-सअं कुणइ अज्जा ॥ ४७ ॥

महत्त्वन्धकारे शून्ये गृहे चारुह यथा न सुष्ये तथा मा प्रतिपाल्येत्यनेन प्रार्थना-
व्याजेनाहमेकाकिनी त्वया समागन्तव्यमिति विधे प्रतीते ॥ ४४ ॥ ४५)
कल्याधिदसत्या निर्देष्टि । वडजक्सो- 'उदयक्षो यश्च तथा दत्त शीर्षे सह
युगमि । तमेवेदानीं प्रणमामि हतजरे भग्न संतुष्टा ॥' अत्र काचिदसज्जर्ता पूं
यौवनमदात् उदस्याथ स्थिते यक्षागारे या यक्षप्रतिमामुपध्वानाकृत्य युगमि
सम बहुलकाल सुखसुखान्यनुभूयेदानीं निगच्छियोग्नमदा तामेव दैवतमिति
पूजयामि, हे जरे संतुष्टा भवेत्यनेन त्वयाहमेतादृशीमनस्या प्राप्तेति निर्देष्टात्
तामुपाश्रित इत्यभिप्राय । अत्रासलक्ष्यक्रमो भाग्यनि, निर्देष्ट्य प्रतीते
॥ ४५ ॥ ४६) नायिका सखीमाह । दुक्खं- 'दुःखं दददपि सुखं जनयति यो
यस्य उल्लभो भवति । दयितनखदुःखितयोरपि वर्तने स्तनयो रोमाञ्च ॥' अत्र
सखीभिः प्रियतमापराधान् ममूच्य तत्राय दुःखकारी मानं क्रियतामिति
बोधिता काचित्स्मिन्नुरागातिशयाद्विरहमसहमाना सा प्रति, दुःखं दददपि
क्लेशं सुखं जनयति । यथा दयितनखव्रणपरिदूनयोरपि स्तनयोर्हर्षेण
रोमाञ्चो भवतीत्यनेन किंचिद्दुःखेऽपि सुखातिशयस्य विद्यमानत्वात् त विरहस्य
क्षणमपि स्यात् न शक्नोमीति स्नानुरागं प्रकटितवतीत्यभिप्राय । अत्र निदर्शना-
लकार । अत्र " अर्थान्तरप्रवृत्तेन किंचित् तसदृशं फलम् । सदसद्वान् निदर्शयत
यदि तस्यानिदर्शनम् । " इयुक्तत्वात् । अत्रासलक्ष्यक्रमो भाग्यनि, अनुरागस्य
प्रतीते ॥ ४६ ॥ ४७) दूती नायकमाह । बहुसो- 'बहुशोऽपि कथ्यमानं तत्र
वचनं मम हस्तसंदिष्टम् । न श्रुतमिति जल्पन्ती पुनरुक्तशतं कारयति वधू ॥'
अत्र काचिच्चतुरा नायिकानुरागपरिज्ञानाय प्रेषिता प्रत्यागत्य नायकं प्रति, तत्र

W 254) तह सुण्हाएँ पुलइओ दर-वलिआवंग-तारअं पहिओ ।

जह वारिओ वि घर-सामिएण ओलंघए वसइं ॥ ४८ ॥

W 301) अह अम्ह आगओ कुल-घरोओ अजेत्ति 'छेछई जारं ।

सहमागअस्स पइणो तुरिअं कंठम्मि लाएइ ॥ ४९ ॥

W 376) अवरज्झसु वीसद्धं सव्वं तुह सुहअ विसहिमो अम्हे ।

गुण-णिब्भरम्मि हिअए जाणसु दोसा ण माअंति ॥ ५० ॥

मंदेश मनुखाद् बहुश. श्रुत्वापि पुन पुन संभ्रमकुतहलेन न श्रुतमिति
मा पुनरुक्तशत कारयतीत्यनेन तस्यास्त्वयि महाननुराग इति सूचितप्रतीत्यभिप्रायः।

अत्रासलक्ष्यक्रमो भावयन्निः, अनुरागस्य प्रतीते ॥४७॥ ४८) काचिदसतीमाह।

तह- 'तथा स्नुषयापलोकित दरल्लिप्तापाङ्गतारक पथिकम् । यथा वारितो ऽपि

गृहस्वामिनावलम्बते वसतिम् ॥' अत्र गृहपतिना वारितो ऽपि यथा गृहे वसति-

मालम्बते तथापलोकित इत्यनेन एषा श्वशुरादिमनिधौ तेन सह सहाप कर्तुमशक्ता

कटाक्षवीक्षणैरेव स्वाभिप्राय सकलमस्मै निवेदयति, पश्येति काचिदस्तोमाहेत्यभि-

प्रायः । अत्रासलक्ष्यक्रमो ऽप्यंतीर्णो भावयन्निः, उभयोरनुरागप्रतीते ॥४८॥ ४९)

काचिदसती सहचरीमाह । अह अम्ह- 'असावस्माकमागत' कुल्लगृहा-

दधेत्यसती जारम् । सहसागतस्य पत्युस्त्वारित कण्ठे ल्घयति ॥' सहसा

अतर्कितम् । " अतर्किते तु सहसा । " इत्यमर । अत्र काचिदसती स्वैरमुष-

पतिना सह वर्तमाना सहसा पत्यां गृहमागते सति 'असावस्माकं

कुल्लगृहादागत । त्वयैव परिष्वज्यताम् ' इति पतिकण्ठे ल्घयतीत्यनेन प्रत्युत्पन्न-

मतिस्त्रीभिः को वा न वञ्च्यते, कुल्लकपट केन वा वेदितुं शक्यते, पश्येति

सखीमाहेत्यभिप्राय । अत्र स्वतः सिद्धार्थशक्तिमूले ऽल्लकारेण वस्तुच्यन्ति, युक्त्या

तद्वचनस्य प्रतीतेः ॥ ४९ ॥ ५०) काचिन्नायकमुपालभते । अवरज्झसु- 'अप-

राध्य निस्त्रव्य सर्वं तत्र सुभग निपहामहे वयम् । गुणनिर्भरे हृदये जानीहि दोषा

न भान्ति ॥' काचित् प्रगल्भा नायिका सुहृद्गुणपराधिन नायक प्रति,

निस्त्रव्यमपराधान् कुरु । त्वया यत्कृतं तत्सर्वं मया सख्यते । यतस्तत्र गुणपूर्णं

गम हृदये दोषाणामयकाशो नास्तीत्यनेन निपरीतलक्षणाया ' हे दुर्भग, तत्र

कश्चिदपि गुणो नास्ति । शतशो ऽपराधाः क्रियन्ते । सख्यते ' इति रोपात्

त भस्तिप्रतीत्यभिप्रायः । अत्र लक्षणांमूले वाक्यप्रकाशो ऽप्यन्ततिरस्कृतानि-

- W 707) रणरणअ-सुण्ण-हिअओ चिंतंतो विरह-दुच्चलं जाअं ।
अगणिअ-णिअ-चमड चिअ वोलीणो गाम-मज्जेण ॥ ५१ ॥
- W 124) कइअव-रहिअं पेम्मं णत्थि च्चिअ मामि माणुसे लोए ।
जड होड कस्स विरहो होतड^१ विरहम्मि को जिअड ॥ ५२ ॥
- W 85) दक्खिण्णण्ण एंतो सुहअ सुहावेसि अम्ह मेहाडं ।
णिक्कअवेण जाणं गओ सि का णिवुडं ताणं ॥ ५३ ॥

क्षित्वाध्यध्वनि,^२ अनेन तद्दर्शनस्य प्रतीते ॥५०॥ ५१) काचित् महचरमाह ।
रणरणअ — ‘रणरणकदृशान्यदृश्यश्चिन्तयन् विरहदुर्बलं जायाम् । अगणित-
निजवसतिरेवापक्रान्तो प्राममयेन ॥’ यथा देशान्तरादामप्राममासाद्य विरह-
दुर्बला जाया कीदृशीमस्यां प्राप्तेति चिन्तारणरणकदृश्यदृश्यो ऽस्या वीष्यामा-
त्मीयभगारमिति स्मरन् मोहाद्प्राममयेन निर्यातः स्यनेन मये अनुरागातिश-
येनायमेतादृशत्रियोप प्राप्त पश्येति, कश्चित् सहचरमाहयभिप्राय । अत्र
वाक्यगतामलक्ष्यक्रमो रसव्यनि, प्रवासप्रलम्भस्य प्रतीते ॥५१॥ ५२)
नायिका सखीमाह । कइअव— ‘कृतमगिहित प्रेम नास्येय सगि मानुपे लोके ।
यदि भवति कस्य विरहो भवति च विरहे को जीवति ॥’ अत्र काचित् स्वार्थन-
पतिका पत्न्यै निरतिशयप्रेमानुज्झा विरहे क्षणमपि न शक्य जीविनुमिति मन्याना
तस्मिन् प्रोषिते प्राणान् धारयन्ती सत्या पुरस्तात्, ‘हे सगि, मानुपे लोके
निष्केतर प्रेम नास्येय । यद्यस्ति कस्य विरहः । यथाकथञ्चित् विरहे सति केन
वा जीव्यत इत्यनेन मया विरहः सगते, जीवितमपि धार्यते । मम प्रेम सर्वतश्च,
इत्यामानमुपालभत इत्यभिप्राय । हेतुरलङ्कार । निष्कृतप्रेम्णो विरहाभा-
निमित्तत्वात् । अत्र वाक्यप्रवाच्यो ऽमलक्ष्यक्रमो भावव्यनि, निर्देशस्य प्रतीते ॥
॥ ५२ ॥ ५३) नायिका नायकमाह । दक्खिण्णण्ण— ‘दाक्षिण्येनायन् सुभग
सुखयस्यस्माकं गृहाणि । निष्कृतत्वेन यासा गतो ऽसि का निर्दृतिस्तामाम् ॥’
अत्र काचित् प्रगल्भा धीरा नायिका यथाकथञ्चित् गृहमागन् नायकं प्रति, हे
सुभग, दाक्षिण्येनास्मानेन सुरयसि ।^३ सहजप्रेम्णा यासा गृहाणि गच्छसि तासा
कीदृश सुखमित्यनेन, तत्र यत्राभिरतिमन्त्र स्यात्तद्वयम् । निमर्षमस्मान्, खेदयितु-
मागच्छसि इति तमाक्षिपतीत्यभिप्राय । अत्र वाक्यप्रतिपाक्यायन्त-
तिरस्कृताविप्रक्षितवाच्यो ध्वनि, अनेन तद्दर्शनस्य प्रतीते ॥ ५३ ॥

W 554) एहमेत्तग्गामे ण पडड भिक्खु ति कीस मं भणसि ।

धम्मिअ करंज भंजअ जं जीअसि तं पि दे बहुअं ॥ ५४ ॥

W 173) सिहि-पेहुणावअंसा बहुआ वाहस्स गच्चिरी भमइ ।

गअ-मोत्तिअ गहिअ-पसाहणाण मज्झे सवत्तीणं ॥ ५५ ॥

W 938) पच्चक्ख-मंतु-कारअ जड चुंवसि मह इमे हअ-कपोले ।

ता मज्झ पिअ-सहीए पिसेसओ कीस तण्णाओ ॥ ५६ ॥

५४) काचिदस्ती देवकमुपालभते । एह- 'एताग्रन्मात्रे ग्रामे न पतति भिक्षेति कस्मान् मा भणसि । धार्मिक करञ्जभञ्जक यज्जीवसि तदपि ते बहु ॥' अत्र काचित् कुलटा महत्यपि ग्रामे काचिदपि भिक्षा न ददातीति खिद्यमान देवक प्रति विपरीतलक्षणया तमपकारिण धार्मिकेति सत्रोच्चास्मिन् ग्राम इत्यादिना सर्वासामस्माक मनेतभूतकरञ्जभञ्जनापराधेन दण्ड्यस्य कुतो भिक्षेति त भर्त्सितमतीत्यभिप्राय । अत्र^१ पदप्रकाश्यस्वत सिद्धार्थशक्तिमूले ऽमकीर्णो ऽस्तुना ऽस्तुब्धनि, धार्मिकपदप्रकाश्यव्यङ्ग्यस्यानुगृहीतत्वात् ॥ ५४ ॥ ५५) काचित् सहचरीमाह । सिहि- 'शिखिवर्हान्तसा यधूर्वाधस्य गर्विता भ्रमति । गजमौक्तिकगृहीतप्रसाधनाना मध्ये सप नीनाम् ॥' पेहुण इति वर्हवाची देश, "झाड" आदिषु पठित । अत्र व्याधस्य यधूर्गजमौक्तिकगृहीतमण्डनाना सपत्नीना मध्ये वर्हान्तसगर्विता भ्रमतीयनेन, एतिर्मथ्यासक्ततया निरन्तरसुरतविव्रो मौक्तिकार्थं गजान् व्यापादयितुमसमर्थ सन् मम बर्हमेगान्तसीकृतान् । युष्मास्वनुरागाभावादखिलतया गजान् व्यापाद्य मौक्तिकानि युष्मभ्य दत्तयानिति स्वसौभाग्येन गर्विता भ्रमति पश्येति सहचरीमाहेत्यभिप्राय । अत्र गुणीभूतव्यङ्ग्ययो ससृष्टि । वर्हान्तसगजमौक्तिकप्रसादनपदव्यङ्ग्ययोर्वाच्य^२सिद्ध्यङ्गयो ससर्गात् ॥ ५५ ॥ ५६) नायिका नायकमुपालभते । पच्चक्ख- 'प्रत्यक्षमन्तुकारक यदि चुम्बसि मम इमौ हतकपोलौ । तस्मान्मम प्रियसख्या विशेषक कस्मादार्द्र ॥' तण्णाअ-शब्द आर्द्रवाची । "रदत्त" आदिषु पठित । अत्र काचिन्नायिका स्वकपोलप्रतिनिमित्त सखीमुख चुम्बन्त नायक प्रति, हे प्रत्यक्षापराधकारक, यत्राभिरतिस्तत्रैव स्यातव्यम् । निमस्मान् सेदयितुमाग-च्छसीति तामाक्षिपतीत्यभिप्राय । अपराधकारक इति इमा कपोलौ चुम्बसि

W 231) तस्म अ मोहग्ग गुणं अमहिला मरिसं च माहसं मज्झ ।
जाणड गोलाउरो' वरिमाआलद्धरतो अ ॥ ५७ ॥

W 175) भम धम्मिअ वीमदं गो गुणओ अज्ज मारिओ तेण' ।
गोलाअट' - पिअट-वुडुंग-वासिणा दग्गिअ-सीहेण ॥ ५८ ॥

यदि तर्हि प्रियसत्याम्विलक कम्मादाय इत्यनेन शब्द, तथा मन्वपोल्लुम्बन-
व्याजेन प्रतिनिधित्वं गर्वमुगं लुम्ब्यते । नो चेत् कथं तस्या मायिकाद्य' इति
तमाक्षिपतीत्यभिप्राय । अत्र सप्त सिद्धार्थशक्तिमूले ऽकारेण संसृणो वस्तुवनि ,
विलङ्घार्तानुमानस्य मर्मासुगचुम्बनस्य एतदप्रकारेण कपोल्लुम्बनेन मत्
समर्थात् ॥ ५६ ॥ ५७) कस्याधिदमत्या रचनम् । तस्म- 'तस्य च
सौभाग्यगुणम अमहिसमदृशं च माहसं मम । जानानि गोदापूरो यथाकाला-
रात्रध ॥' अत्र काचिदमचारता मत्या पुरस्तादुद्दामयानाहमुपास्त्वमन्मय-
व्यथावेशा तसौभाग्यगुणेनारुष्टमहासाहसिनी गर्वद्वान्प्रकारभयकरेषु अग्रांशेषु
महान्तमुभयकृत्वा गोदासंगममुत्तार्य तत्र तन मम मुगान्यनुभूय पुनरप्या-
गच्छामि । अत्र मम साहसस्य च तसौभाग्यस्य च गोदासंगमो यथासंस्तरात्रध
साक्षिणार्ति स्वरुत्तान्तकथनेन माहमङ्गणाय ता प्रोमाहितसर्वान्यभिप्राय ।
अत्र सप्त सिद्धार्थशक्तिमूले वस्तुना वस्तुवनि । अत्र प्रोमाहनस्य गम्यमान-
त्वात् ॥ ५७ ॥ ५८) काचिद् देवकमाह । भम- 'भम धार्मिक विषय म
शुनको ऽथ मारितस्तेन । गोदावटविकटवुडुङ्गवासिना दृष्टमिहेन ॥' दग्गिअ-
इत्यत्र 'दग्गे ऽरित्ता' इति दृष्टगन्ध प्रकारतकारस्या मत् [अ] कारस्य
'अरि'- इत्ययमादेशो भवति । अत्र काचित् कुष्ठ्या भिक्षार्थिनं शुनकभ्यात्
गृहं प्रवेष्टुमशमं देखकं प्रति, 'ह धार्मिक, अथ म शुनको गोदासंगम-
निकुञ्जसार्दं नचरन्त देवकं तत्र मिहो ऽस्मीति भयमुपायं तनचात्र
निगारितस्तीत्यभिप्राय । अत्र हतुल्कार । शुनकभयस्य विषय-
नचारहेतुत्वात् । अत्र सप्त सिद्धार्थशक्तिमूले कस्यप्रकारानिगिरूपेण
वस्तुना निषेधरूपो वस्तुवनि । विनय भवेति विहिता तत्र न नच-

W 237) पइ पुरओ चिअ णिजइ निंचुअ^१ ददेत्ति जार-वेज्ज घर ।
सहिअअ-सहिअण-पसरिअ-कर-जुअलंदोलिरी अज्ज ॥ ५९ ॥

W 440) सेउल्लिअ-सव्वंगी णामग्गहणेण तस्स सुहअस्म ।
दूइं अप्पाहेतीं^२ तस्स चिअ घरगणं पत्ता ॥ ६० ॥

W 688) मा वच्चसु वीसंभं इमाण बहु-चाडु-कम्म-णिउणाण ।
णिव्वत्तिअ-कज्ज-परम्मुहाण सुणआण व खलाण ॥ ६१ ॥

रितव्यमिति निषेधस्य प्रतीते ॥ ५८ ॥ ५९) काचित् सहचरीमाह ।
पइ- 'पतिपुरत एव नीयते वृथिकदष्टेति जारवेज्जगृहम् । सहृदयसखीजन-
प्रसारितकरयुगलान्दोळिनी अद्य ॥' अत्र काचिदसञ्चरिता उपपत्तिनानुरागपरीक्षार्थं
पतिसमक्षमेव त्वया मद्गृहमागन्तव्यमिति नियोजिता सती वृथिकदष्टास्मीति
सखीभिरुद्दमना पयु पश्यत एव जारवेज्जगृहं नीयत इत्यनेन अस्या
वञ्चनाचातुरीं पश्येति काचिसहचरीमाहेत्यभिप्रायः । अत्र स्वतः सिद्धार्थशक्तिमूलो
ऽल्लकारेण वस्तुष्वनि, युक्त्या वञ्चनचातुर्यस्य प्रतीते ॥ ५९ ॥ ६०)
कश्चिसहचरमाह । सेओल्लिअ- 'स्वेदार्द्राकृतसर्गाङ्गी नामग्रहणेन तस्य
सुभगस्य । दूतीं सदृशन्ती तस्यैव गृहाङ्गण प्राप्ता ॥' अप्पाहेतीं-इति "मदिशो
ऽप्पाह" इति अप्पाह-आदेशः । अत्र काचित् प्रियमानेतु दूतीं सदृश्य
तन्नामधेयग्रहणात् स्वेदार्द्रिताङ्गी तस्या प्रस्थिताया तामनुसृत्य पुन पुन
सदेशशेष^३ कथयन्ती रसातिशयादग्निदितसंचारितपदा तस्य गृहाङ्गण
प्राप्त्येत्यनेनानुरागं पश्येति कश्चिदाहेत्यभिप्रायः । अत्र वाक्यप्रकाशो ऽमलश्रवणो
भाष्यनि, औत्सुक्यस्य प्रतीते ॥ ६० ॥ ६१) वेद्या दुहितरमाह । मा
वच्चसु- 'मा ब्रज विस्रम्भमेया^४ बहुचाटुकर्मनिपुणानाम् । निर्वर्तितकार्यं
पराङ्मुखानां शुनकानामिव खलानाम्॥' वच्चसु इत्यत्र "चर्तुतिमदित्रजाम्" इति
ब्रजेरित्यस्य चकारादेशः । अत्र काचिद्वेद्यामाता दुहितरं प्रति, स्वसभोगलोलुपतया
प्रथमं बहुचाटुकर्मनिपुणानां सभोगे निर्वृत्ते सति शुनकानां [इव] पराङ्मुखानां
विश्वासं मा ब्रजेत्यनेन पूर्वमेव त्वया तेभ्यो धनं ग्रहीतव्यम् । पश्चाच्च ददतीति
कथितप्रतीत्यभिप्रायः । अत्रोपमालंकारः । स्वतः सिद्धार्थशक्तिमूलो वस्तुना वस्तुष्वनि,

W 743) मिउडीएँ पुलोइस्सं णिब्भच्छिस्सं परम्मुही होस्सं ।

जं भणह तं करिस्सं सहीओँ जइ तं ण पेक्खिस्सं ॥ ६२ ॥

W 532) ओसरइ धुणइ साहं भंभा-मुहलो पुणो समुल्लिहइ ।

जंबू-फलं ण गेण्हइ^१ भमरो त्ति कई पुढम-डको^२ ॥ ६३ ॥

W 499) कत्तो खेमं कत्तो जो सो खुज्जंवओ घरदारे ।

तस्स किर मत्थओपरि को वि अणत्थो समुप्पण्णो ॥ ६४ ॥

अनेन प्रथममेव धन ग्रहीतव्यमिति उस्तुन प्रतीते ॥ ६१ ॥ ६२) नायिका सखीमाह । मिउडीए— “ भूकुट्या विलोकयिष्यामि निर्भर्त्सयिष्यामि पराङ्मुखी भविष्यामि । यद्गणत तत्करिष्यामि हे सख्यो दयित [यदि तं] न द्रक्ष्यामि ॥” अत्र काचिन्मुग्धा नायिका सखीभिर्मानकरणाय बोधिता ता प्रति, हे सख्य, अपराधिन प्रियमुद्दिश्य भग्नम्भि [भग्नतीभि] रूपदिष्ट भूकुटीनिलोकनादिक करिष्यामि, यदि त न द्रक्ष्यामि, इत्यनेन तस्मिन्नदृष्टे अहमात्मन प्रभवामि । दृष्टे पुनस्तत्परवशा न प्रभवामीति स्वानुरागं प्रकटितरतीत्यभिप्राय । अत्र वाक्यप्रकाशो ऽमल-क्षयक्रमो भाग्यघनि, अनुरागातिशयस्य प्रतीते ॥ ६२ ॥ ६३) काचित् सहचरीमाह । ओसरइ— ‘अपसरति धुनोति शाखा भग्भामुखर पुन समाश्रयति । जम्बूफल न गृह्णाति भ्रमर इति कपि प्रथम दष्ट ॥’ भग्भेयनु-करणम् । “ क शक्तमुक्तदष्टमृदुत्वरुग्णेषु ” इति दष्टशब्दे सशुक्तस्य कादेश । “ दग्भ-दर ” इत्यादिना दस्य डादेश । अत्र काचित् प्रातिवेशिकी सहचरी प्रति कपिचेष्टितकथनव्याजेन एव पूर्वं परदारसगत-स्तन्यतिना ताडित । तथायनुरागातिशयादिदार्ढ्यामपि तद्गृह प्रवेष्टुकामस्तत्र तामेव दृष्ट्वा अन्यशङ्कया उपसर्तुमश्रम सनापसरति । तदेतज्ज्ञापनार्थं यत्किं चिच्चापल्यति । कासादिशब्दकरे, अयं त इति भर्त्सनवचनाभागाच्चोपसरति, सहसा न प्रविशति, पश्येत्यभिप्राय । अत्र स्वतः सिद्धार्थशक्तिमूले वस्तुना वस्तुघनि, कपिचेष्टितकथनेन तच्चेष्टितस्य प्रतीते ॥ ६३ ॥ ६४) प्रोषितभर्तृकाया वचनम् । कत्तो खेमं—‘कुत खेम कुत यत स कुञ्जाम्नो गृहद्वारे । तस्य किल मस्तकोपरि कोऽप्यनर्थं समुत्पन्न ॥’ अत्र काचित् प्रोषितभर्तृका कयाचित् कुशलं पृष्टा ता प्रति मम खेम कुत कुत । निर्देहातिशयाद् द्विरुक्तिः । मम गृहाङ्गणे यो ऽसौ कुञ्जाम्नस्तस्य शिरसि कोऽप्यनर्थं इति मञ्जरीमेना दृष्ट्वा कथं जीगामीत्यभिप्राय । अत्र गूढं नाम गुणीभूतव्यङ्ग्ये प्रतीयमानस्य वाच्यायमानत्वात् ॥ ६४ ॥

W 379) भंडंतीएँ तिणाइं सिदिउं दिण्णाइ जाइ पहिअस्म ।
ताइ चेअ पहाए असई आअइढड रुअंती ॥ ६५ ॥

W 881) अइपिहुलं जल कुंभं घेत्तूण समागअ म्हि सहि तुरिअं ।
सम-सेअ-सलिल-णीसास-णीसहा वीसमामि खणं ॥ ६६ ॥

W 955) केमा पंडुर-छाआ असई-संगेण चम्म जजरिअं ।
चित्तं तुह सोभगं गोदा दूइत्तणं कुणइ ॥ ६७ ॥

६५) काचित् प्रातिवेशिकी सखीमाह । भंडंतीए- ' भर्त्सयन्त्या तृणानि खपितु दत्तानि यानि पथिकस्य । तान्येव प्रभाते असती आकर्षति रुदती ॥ ' अत्र काचित् प्रातिवेशिकी ययानया कुल्लया रात्रागतेन पथिकेन शयनार्थं तृणानि याचितया त विलोक्य साभिलाषया गृहजनसञ्चनार्थं त वृथा भर्त्सयन्त्या यानि तृणानि दत्तानि सेव प्रभाते तान्येव तृणानि रदत्याकर्षतीत्यनेनेषु तृणेष्वह तेन सह विविधानि सुरतान्यनुभूय एतादृशानि कथं त्यजेयमिति रुदती कर्षति, पश्येति सखीमाहेत्यभिप्राय । अत्रासल्लक्ष्यक्रमं मसृष्टो भाग्यनि, भर्त्स-यन्तीति, रुदती कर्षतीति च पदप्रकाशययोरहित्वारिपादयोः ससृष्टत्वात् ॥ ६५ ॥

६६) कस्याश्चिद् असया वचनम् । अइ पिहुलं- ' अतिपृथुलं गल्लुम्मं गृहीत्वा समागतारिं सखि त्वरितम् । श्रमस्वेदसलिलनि श्वासनि सहा मिश्रमामि क्षणम् ॥ ' अत्र काचित् जलाहरणाय नदीं गत्वा तत्र केनचिदुपपत्ति-नानुभूतमभोगजनितश्रमस्वेदादियुक्ता गृहमागम्य कयाचित् प्रतिवेशिन्या जलानयनार्थमाहूयमाना ता प्रति, अतिपृथुलमित्यादिना मभोगजनित स्वकीय श्रमादिकमन्थयाशङ्किभ्यः श्वश्वादिभ्यो जलमुम्माहरणकृतं, न चार्यरतवृत्तमिति निवेदयतीत्यभिप्राय । अत्र स्वतः सिद्धार्थशक्तिमूले ऽलंकारेण वस्तुपनि, हेतुना चार्यरतप्रच्छादनस्य प्रतीतिः ॥ ६६ ॥ ६७) कस्याश्चिदसला जरत्या उचनम् । केमा पंडुर- ' केसा पाण्डुरच्छाया असतीभगेन चर्मं जर्जरितम् । चित्रं तत्र सोभाग्यं गोदा दूतीत्य करोति ॥ ' अत्र केनचिदुपपत्तिना प्रकाशं पुष्पाणि दानुमक्षमेण गोदापरीपूर्वगाङ्गं गत्वा पत्रपुटे निक्षिप्य वा प्रगाहे लक्ष्म्यानि गोदार्या समा-नीतानि पुष्पाणि गृह्णन्तीं काचिदसतीं प्रति, काचिज्जरीती अहमेवविना यत्र दुरापि न दृष्टमीदृशं तत्र सौभाग्यम् । चित्रं गोदा दृश्य करोतीति अन्तेन मया ज्ञातं व्यवहारितमिति ता निवेदितवतीत्यभिप्राय । अत्र वनिप्रौढोक्तिसिद्धार्थशक्तिमूले

- W 956) जीणिहं दोव्वल्लं चिंता अलसत्तणं सणीससिअं ।
मह मंद-भाइणीए कए सहि तुमं पि अहह परिभवड ॥ ६८ ॥
- W 476) उज्जुअ-रण ण तूसड वंक्कम्मि वि आसअं विअप्पेड ।
एत्थ अभव्वाएँ मए पिए पिअं कह णु कादव्वं ॥ ६९ ॥
- W 225) अद्धच्छि-पेच्छिअं मा करेसु साहाविअं पलोएसु ।
सो वि सुदिट्ठो क्खु भवे तुमं पि मुद्धा कलिज्जिहिसि ॥ ७० ॥
- W 452) कह सा सोमग्ग-गुणं मए समं वहइ सग्घिण तुमाए ।
जाए हरिज्जइ णामं हरिउण वि दिज्जए मज्झ ॥ ७१ ॥

वस्तुना वस्तुभ्यनि अनेन तद्भूतचरितस्य प्रतीते ॥ ६७ ॥ ६८) नायिका
दूतीमुपालभते । जीणिहं-‘निनिद्रां दोर्वल्य चिन्ता अलसत्त्व सनिःश्रितम् । मम
मन्दभागिन्या कृते सखि त्वामपि अहह परिभवति ॥’ अत्र काचिन्नायिका सर्वा
प्रति, हे सखि, मन्दभागिन्या मम कृते प्रियमानेन गतागतानि कुर्वता त्वा निनिद्रा-
त्यादिना एते भागा [‘परिभवन्तीत्यनेन इति तामुपालभत इत्यभिप्राय]
अत्र स्वतः सिद्धार्थशक्तिमूले वस्तुना वस्तुभ्यनि, मन्दभागिन्या इति पदस्यापेन
दूत्यास्तत्रासक्तिप्रतीते ॥ ६८ ॥ ६९) नायिकोक्ति । उज्जुअ-ऋजुरते
‘न तुष्यति वक्त्रे ऽप्याशयं प्रिकल्पयति । अत्राभव्यया मया प्रिये प्रिय कथं नु
कर्तव्यम् ॥’ अत्र काचिन्नायिका सर्वाभिस्तत्र प्रेयानन्यत्रासक्तस्त्वया किमिति
नारज्यते इति पृष्टा ता प्रति, ऋजुरत-इत्यादिना वाक्यकदम्बनेन त कथमारज्यमानाति
स्वनिपाद प्रकटितप्रतीत्यभिप्राय । अत्र नाक्यप्रकाशयो ऽन्वयस्य मो भाव्यनि,
निपादस्य प्रतीते ॥ ६९ ॥ ७०) काचिदसज्जती प्रथमकुल्ला बोधयति । अद्धच्छि-
‘अर्धाक्षिप्रेक्षित मा कुरुष्व स्वाभाविकमन्त्रोक्तम् । सो ऽपि सुदृष्टं खलु भवेत्
त्वमपि मुरगा करिष्यसे ॥’ अत्र कचिदपि सुरूपं युवान इतरजनभयादर्धविलेकनेन
सामिखाप पश्यन्ता ननुकुल्ला प्रति, काचिदसज्जती शङ्कास्पदमर्धनिलोकनं न
कर्तव्यम् । स्वाभाविकमेव त्रिलोकयेति तत्र फल दर्शयित्वा तामेव कुर्वतीत्यभिप्राय ।
अत्र गूढक नाम गुणीभूतव्यङ्ग्य, प्रतीयमानस्योपदेशस्य व्याख्यायमानत्वात्
॥ ७० ॥ ७१) काचित् कृतमोत्रस्खलित नायकमुपालभते । कह सा-‘कथं
सा सोभाग्यगुणं मया समं वहति सघृण त्वया । यस्या हृदये ते नाम हृत्वा अपि
दीप्यते मह्यम् ॥’ सग्घिण इत्यत्र “से ना” [ना से] इति समासे त्रिकल्पेन द्वित्वम् । अत्र

W 482) उज्जागरअ-कसाइअ-गरुअच्छी मोह-मंडण-विलक्खा ।
लज्जइ लज्जालुइणी सा सुहअ सहीण पि वराई ॥ ७२ ॥

W 193) गोला-विसमोआर-च्छलेण अप्पा उरम्मि से मुक्को ।
अणुअपा णिदोसं तेण वि सा गाढमुवगूढा ॥ ७३ ॥

W 741) जइ वि हु दिर्लिलदिलिआ तह पि अ मा पुत्ति णग्गिआ ममसु ।
छेआ गाम-जुआणो माअं धूआएँ अणुमंति ॥ ७४ ॥

काचिन्नायिका अन्यकान्तासक्तेन नायकेन तन्नामग्रहमाकारिता न प्रति, हे सघृण मयि दयापर, त्वया यस्या नाम हत्वा मह्य प्रति दीयते सा वध मत्सदृशीति वक्रोक्त्या निर्घृण, तामेव सदा हृदये बहसि । पुर स्थितामपि मा न जानासि । त्वा धिगिति तमुपालभत इत्यभिप्राय । अत्र स्वत सिद्धार्थशक्तिमूले ऽनर्थाणां वस्तुना वस्तुध्वनि, सघृणपदप्रकाश्येन तदुपालम्भस्यानुगृहीतत्वात् ॥ ७१ ॥ ७२) दूती नायकमाह । उज्जागर- 'उज्जागरकपायितगुरुंक्षी मोघमण्डनविलक्षा । लज्जते लज्जावती सा सुभग सखीनामपि वराकी ।' अत्र प्रथम वासकसज्जिकाया प्रिये चिरायति, पश्चाद्विरहोकाण्डिताया नायिकाया दूती नायक प्रति, त्वया वञ्चिता समदु खस्य सखीजनस्यापि सकाशाल्लज्जत इत्यनेन तत्कृतादपि नयान् महत पराभवादित पर का दशा प्राप्नुयात् । तत् त्वया सत्वरमागय तमावर्तयेति त प्रोत्साहितप्रतीय-भिप्राय । अत्र स्वत सिद्धार्थशक्तिमूल्यस्तुना वस्तुध्वनि, अनेन नायिकाया अनर्थागमरूपस्य वस्तुन प्रतीति ॥ ७२ ॥ ७३) काचिद् विदग्धा सखीमाह । गोला विसम- 'गोदान्निपमायतारच्छलेना मा उरस्यसि [उरस्यस्य] मुक्त । अनुकम्पानिर्दोष केनापि सा गाढमुवगूढा ॥' अत्रपा कामुकी त विलेख्यानु रगातिशयाद् निपमायतारस्खलनव्याजेन तस्मिन्निपतति । एषोऽप्यनुकम्पया गृह-न्निप तामालिङ्गतीत्यनेनेता युवानौ सर्वेया पश्यतामेव परस्परमालिङ्गनमाचरत । अनयो कपटचरित पश्येति काचिद् कामप्याहेत्यभिप्राय । अत्र स्वत सिद्धार्थ-शक्तिमूले ऽल्लकारेण वस्तुनाल्लकारध्वनि, अन्योन्याल्लकारेण सर्वजनवञ्चनारूपस्य वस्तुन प्रतीयमानत्वात् ॥ ७३ ॥ ७४) काचिदसती यून श्रायति । जइ वि- 'यद्यपि खलु बाला तथापि च मा पुत्रि नग्निका भ्रम । छेका ग्रामपुत्रानो मातर दुहियानुमान्ति ॥' अत्र काचिदसती स्वदुहितर प्रति, यद्यपि त्व बाला तथापि निरसना मा भ्रम । विदग्धा ग्रामपुत्रानो दुहिया मातरमनुमान्तीति दुहितुर्यमदन-

W 333) मुह-विज्झविअ-पईयं णिरुद्ध-सासं' ससंकिउल्लावं ।
सगह-सअ-रम्मिअओढं चोरिअ-रमिअं सुहावेड ॥ ७५ ॥

W 879) पंथअ ण एत्थ संथरमत्थि मणं पत्थरत्थले गामे ।
उण्णअ-पओहरे पेक्खिउण जड वससि ता वससु ॥ ७६ ॥

W 884) वंक्क भणिआइ कत्तो कत्तो अद्धच्छि-पेच्छिअव्वाइ ।
ऊमसिउं पि ण तीरइ छड्छं बहुले हअग्गामे ॥ ७७ ॥

मन्दिर तथैव मातुरपीति निश्चिन्वन्ती यनेन वा दूतीवृत्त्या स्वकीयस्य मदनमन्दिरस्य मनोहरतां व्यञ्जयन्ती तान् प्रोत्साहयतीत्यभिप्रायः । अत्र स्वतः सिद्धार्थशक्तिमूले ऽल्लकारेण वस्तुध्वनिः, अनुमानाल्लकारेण तत्प्रोत्साहनरूपस्य वस्तुन प्रतीतिः ॥ ७४ ॥ ७५) काचिदसतीमाह । मुहविज्झविअ 'मुखनिर्गमितप्रदीप निरुद्ध-नि स्वासगङ्गितोल्लासम् । सशपथशतरक्षितोऽष्ट चोरितरतः सुखयति ॥' अत्र काचिदसती केनचित् प्रेषिता चोरितवर्णनेन त्वयापि तत्र प्रवर्तितव्यमिति सर्वा प्रोत्साहयतीत्यभिप्रायः । अत्र स्वतः सिद्धार्थशक्तिमूले उस्तुना वस्तुध्वनिः । अनेन तत्प्रोत्साहनस्य प्रतीतिः ॥ ७५ ॥ ७६) काचिदसती गृहमागत पथिकमाह । पंथअ ण— 'पन्थ नात्र मस्तरमस्ति मनाक् प्रस्तरस्थले ग्रामे । उन्नतपयोऽरान् दृष्ट्वा यदि उस्तसि तस्माद् उस्त ॥' उन्नतपयोऽरान् उन्नतमेघान् उन्नतस्तनो च । अत्र काचिद-सच्चरिता निदग्धा हात्किञ्चू सायतनसमये गृहमागत्य शयनार्थं मस्तरं याचमानः कमप्यभिरूपपथिकं युवानं प्रति, साभिलाषापि निरभिलाषं गृहजनसञ्चनार्थं प्रस्तरस्थले ग्रामे मनागपि मस्तरं नास्तीति प्रतिकूलं ब्रूयाणां उन्नतपयोऽरौ दृष्ट्वा यदि उस्तसि तस्माद् उस्त्यनेनोन्नतस्तनमण्डलं दृष्ट्वा यद्युपभोगापेक्षास्ति तर्हि तिष्ठेति निरासाय न प्रोत्साहयतीत्यभिप्रायः । अत्र शब्दशक्तिमूले उस्तुध्वनिः, अनेन तत्प्रोत्साहनस्य गम्यमानत्वात् । स्तनमण्डलं दृष्ट्वा रिसुधेत्तिष्ठेति उस्तुन प्रतीतिः ॥ ७६ ॥ ७७) कस्याधिनिर्देशोक्तिः । वंक्कभणिआइ— 'वंक्कभणितानि कुत कुत अर्धाक्षिप्रेक्षितानि । उच्छ्रयसितुमपि न शक्यते छेकवहुले हतग्रामे ॥' अत्र काचिदसती स्वैरभगितविलोकनचातुर्येण त्वया निमाकृष्यन्ते युवान इति पृष्टा ता प्रति, निदग्धबहुले इङ्गिताकारवेदिजनप्रचुरे ऽस्मिन् ग्रामे उच्छ्रयसितुमपि न पार्यते । कुतो वंक्कभणितानीयनेन स्वरमिहारसुखामभवादुद्भूतं स्वनिर्देशं प्रकटितवतीत्यभिप्रायः । अत्र बावपप्रकादयोऽनलक्ष्यक्रमो भावध्वनिः, निर्देशस्य प्रतीतिः ॥ ७७ ॥

- W 885) तत्थ वि होंति सहीओ पुत्तिए मा रुवसु जत्थ दिण्णा सि ।
तत्थ पि णिउंज-लीला तत्थ वि गिरि जाहिणी गोला ॥ ७८ ॥
- W 132) रूपं अच्छीसु ठिअं फंसो अंगेसु जंपिअं कण्णे ।
हिअअं हिअएण समं विओइअं कि थ देव्वेण ॥ ७९ ॥
- W 400) भण को ण रुसइ जणो पत्थिज्जंतो अदेस-कालम्मि ।
रइ-वावुडा रुअतं पिअं पि पुत्तं सबइ माआ ॥ ८० ॥
- W 742) गअ गंड-गअअ-सेरिह-सरभअ-सददूल-रिक्ख-जाईणं ।
थणआ वाह-वहूए अभअं दाउं ण णिक्कंता ॥ ८१ ॥

७८) काचिद् बालिकामाह । तत्थ वि-‘तत्रापि भवन्ति सस्य पुत्रिके मा रुदिहि यत्र दत्तासि । तत्रापि निकुञ्जलीलास्तत्रापि गिरिगहिनी गोदा ॥’ अत्र काचिद् मिदग्ना मखी सखीमि सम गोदापरीतारनिकुञ्जेषु स्वरमिहारलीला स्मृत्वा इत्यशुरप्रागमनमनिच्छन्ती बाला प्रति, न यत्र दत्तासि तत्र सख्यादय सन्ति, मा रुदिहीयनेन तत्रापि तत्र स्वैरसुख सपत्स्यते, गच्छेति प्रोसाहित्यस्तीत्यभि प्राय । अत्र स्वत सिद्धार्थशक्तिमूले वस्तुना वस्तुधनि, अनेनाश्रयनेन तत्रापि चौपरतक्रीडा मभविष्यन्तीति वस्तुन प्रतीते ॥ ७८ ॥ ७९) नायिकानाम्यम् । रूपं अच्छीसु- ‘रूपमक्षणो स्थित रपशोऽङ्गेषु जल्पित कर्णे । हृदय हृदयेन सम (सह स्थित) वियोजित विमत्र दैवेन ॥’ कि थ इत्यत्र “ लुगव्ययसदाया तदच ” इत्यदायात्परस्याव्ययस्यादेरचो लुक् । अत्र काचित् प्रोषितभर्तृका निरहव्यथातिशयादष्टमात्रस्या प्राप्ता निरन्तरचिन्तासमानीतदयितरूपादिकमुपालभमाना दैवेन विमत्र वियोजित सर्वमुपस्थितमित्यनेन कथं मम हृदयमङ्गानि तप्यन्त इति सन्निभस्य सखीमाहेत्यभिप्राय । अत्र यावत्प्रकाश्योऽमलहृदयप्रभो रसधनि, स्ताप कारिण प्रवासनिप्रलम्भस्य प्रतीते ॥ ७९ ॥ ८०) दूती जारमाह । भण को- ‘भण को न रुप्यति जन प्रार्थयमान अदेशकाले । रतिव्यापृता रुदन्त प्रियमपि पुत्र शपति माता ॥’ अत्र काचिदसतीमनसरे रतिं प्रार्थ्य तन्निरासाद्विभनायमान-मुपपति प्रति, दूती, अनसरे याचमानाय को ना न रुप्यति । तथाहि । माता रतिकाले प्रियमपि पुत्र रुदन्त शपतीत्यनेन त्वन्त एवाय दोष, न तन्निमित्तक इति त प्रोसाहयतीत्यभिप्राय । अत्र स्वत सिद्धार्थशक्तिमूलेऽलंकारेण वस्तुधनि, निदर्शनालंकारेण रतिप्रार्थनामङ्गलिमनस्कनाशप्रोसाहनस्य गम्यमानत्वात् ॥ ८० ॥ ८१) काचित् सखीमाह । गअगंड- ‘गजगण्डगम्यसैरिभशरभशार्दूलकृक्ष

- W 649) परिपुच्छिआ ण जंपड गहिआ विप्फुग्ग चुंमिआ रुअड ।
तुण्हिका णय-वहुआ किआवराहेण दइएण ॥ ८२ ॥
- W 951) णणिअअ हत्थि-दंता कत्तो अम्हाण वग्ग-किच्चि अ ।
जाय लुलिआलअ-मुही धरम्मि परिउट्ठए सुण्हा ॥ ८३ ॥
- W 470) अण्णाण वि होंति मुहे पम्हल-धवलाइ दीह-कमणाइ ।
णअणाइ सुदरीणं^१ तह परिदट्ठुं ण-आणंति ॥ ८४ ॥

जातीनाम् । स्तनो व्याघ्रस्या अभय दातुमि निष्क्रान्ती ॥' अत्र काचिद् विदग्धा कस्याश्चिद् व्याघ्रस्या निरयथमुदिताप्रतिमनोहरो बुचकल्पा दृष्ट्वा मणी प्रति, अस्या स्तनौ गजादीनामभय दातुमि निष्क्रान्ताप्रत्यनेनास्या ईदृग्मिणौ स्तनौ दृष्ट्वा सर्वे अपि पक्कणसासिन शरयुगानो विहव्यथाकर्हिता मृगयां वर्तुमशक्ता-स्तदेकनिरतास्तिष्ठन्तीति ज्ञापितप्रतीयभिप्राय । अत्र कमिनिबद्धमस्तुप्रोदोस्ति-सिद्धार्यशक्तिमूले ऽल्लकारेण वस्तुघनि, उपेक्षया व्याभयुगानस्तपस्तया मृगयायामशक्ता, इति वस्तुन प्रतीते ॥ ८१ ॥ ८२) काचित् सर्गमाह । परि-पुच्छिआ- 'परिपृष्टा न जल्पति गृहीता निष्पूरति चुम्बिता रोदिति । तूष्णीका नयधू कृतापराधेन दयितेन ॥' तुण्हिका इयत्र दंतादिपाठाद् द्वित्वम् । अत्रपा कृतापराधे प्रिये गृहमागते सति मानयनेन तूष्णीका दर्शनरर्पणममायणादिरहिता तेन परिपृष्टा न जल्पतीत्यादिनान्त मतप्यमानाया बाष्पिकाया रोपनिशेष पश्येति काचित् सर्गमाहेत्यभिप्राय । अत्र वाक्यप्रकाशयो ऽनलक्ष्यमनो भावयन्ति, ईर्ष्यामानस्य प्रतीते ॥ ८२ ॥ ८३) काचिद् वणिजमाह । वाणिअअ- 'वाणिजक हस्तिदन्ता कुतो ऽस्माक व्याघ्रकृत्तयश्च । यावत्पुच्छितालकमुखी गृहे परिवर्तते स्नुषा ॥' 'किचि' इत्यत्र "च कृत्तिचत्वरे" इति [मधुक्तस्य] च । अत्र काचिद् व्याघ्रजरी गजदन्तान व्याघ्रकृत्तीश्च केतुमागत वणिज प्रति, ण्पा स्नुषा लुलिआलकमुखी यावद् गृहे वर्तते नावदस्माक मनदन्तव्याघ्रकृत्तयश्च कुन इत्यनेनास्या पतिरनुगातिशयान्नयानामेना विहाय क्षणमपि अन्यत्र स्थातुमशक्त सन् मृगया न करोतीत्यभिप्राय । अत्र स्वत सिद्धार्यशक्तिमूले ऽल्लकारेण वस्तुघनि, उत्तराल्लकारेण तपतिस्तदामक्ततया मृगया न करोतीत्यस्य वस्तुन प्रतीते ॥ ८३ ॥ ८४) काचित् सहचमाह । अण्णाण वि- 'अन्यासामपि भवति मुखे पक्कमल्लस्रवणि दीर्घटृष्णानि । नयनानि सुदरीणा

W 877) महुएहि किं व पंथअ जइ हरसि णिअंसणं णिअंवाओ ।
साहेमि कस्स रण्णे दूरे गामो अहं एका ॥ ८५ ॥

W 957) णिअ-दइअ-दंसणुसुअ पंथअ अण्णेण वच्चसु पहेण ।
गहवइ-धूआ दुल्लंघ-वाउरा ठाइ हअ-गामे ॥ ८६ ॥

W 860) साहेती महि सुहअं सणे खणे दूमिआ सि मज्झ कए ।
सब्भाव-णेह-करणिज्ज-सरिसअं दाव विरइअं तुमए ॥ ८७ ॥

तथा परिद्रष्टुं न जानन्ति ॥' अत्र कश्चित् प्रियया भाग्यगर्भारैरखलोकनैरपहृतमना सहचरस्य पुरस्तादनुरागातिशयात्तानि स्मार स्मार प्रशसतीत्यभिप्राय । अत्र पदप्रकाशो ऽमलक्ष्यक्रमो भाग्यगर्भानि , तथेति पदेन पूर्वानुभूतेन प्रियाखलोकनेन त्रिधेपस्मरणस्य प्रतीयमानत्वात् ॥ ८४ ॥ ८५) कस्याश्चिदसत्या वचनम् । महुएहि- 'मधूके कि पान्थ यदि हरसि निजसुन नितम्बात् । कथयामि कस्यारण्ये दूरे ग्रामो ऽहमेका ॥' महुएहि इत्यत्र " वा मधूके " इत्युकार-स्योकार । णिअंसण-शब्दो वस्तु [वसन] याची देस्य । काचिदसती युप्रतिर्वनान्तरमुपागत्य मधूककुसुमानि सगृह्य प्रतिनिवर्तमाना मध्येमार्गं कस्मिन्-श्चिदभिरूपे यूनि पथिके तान्यादातु कर प्रसारयति सति त प्रति, हे पान्थ, मधूके कि वा । नितम्बादशुक यदि हरसि तदारण्ये कस्य कथयामि । ग्रामो दूरे, अहमेकेयनेन तदर्शनादुत्पन्नमन्मथव्यथापदेशादुपभोगाय वासो हरेति त प्रति बोधितवतीत्यभिप्राय । अत्र स्वत सिद्धार्थशक्तिमूले त्रिधिनिषेधरूपेण वस्तुना त्रिधिरूपो वस्तुध्वनि , अनेन सभोगार्थं वस्त्रमपहरेति प्रतीति ॥ ८५ ॥ ८६) कस्याश्चिदसत्या वचनम् । णिअदइअ- ' निजदयितादर्शनोत्सुक पान्थ अन्येन व्रज पथा । गृहपतिदुहितातिदुर्लङ्घ्यगामुरा तिष्ठतीह हतग्रामे ॥' अत्र काचिद-सज्जराती कमप्यभिरूप पथिकयुवान दृष्ट्वा त प्रति, हे पान्थ, निजदयिता-दर्शनोत्सुक, अन्येन पथा व्रज । अस्मिन् हतग्रामे दुर्लङ्घ्यगामुरा गृहपतिसुता तिष्ठतीत्यनेनात्र काचिद् रमणीयाकृतिर्युप्रतिरास्ते । सा तया द्रष्टव्येति त प्रोत्सा-हितरातीयमिप्राय । अत्र स्वत सिद्धार्थशक्तिमूले त्रिधिनिषेधरूपेण वस्तुना त्रिधिरूपो वस्तुध्वनि । अनेनाप्यस्यमेवा द्रष्टव्येति विधे प्रतीति ॥ ८६ ॥ ८७) नायिकोक्ति । साहेती- 'साधयन्ती सखि सुभग क्षणे क्षणे दूनासि मम शृते । सद्भावास्नेहकरिणी' य-सदृश तावद् विरचित त्वया ॥' अत्र काचिन्नायिका

W 958) आमादअमण्णाण्ण जेत्तिअं ता तीणं ण बंधं पिद ।

ओरमसु उमहं णिंठं रम्मिज्जइ-गहयइक्केत्तं ॥ ८८ ॥

W 959) उच्चिणसु पडिअ-वृगुमं मा धुणं गेदालिअं दलिअ-मुण्हं ।

एम अवमाण-पिरसो मगुरेण सुओ' वलअ-महो ॥ ८९ ॥

W 159) ईमालुओ पई से रत्तिं महुए ण देइ उच्चेउं ।

उच्चेइ अप्पण च्चिअ माण अइउज्जुअ-महाओ ॥ ९० ॥

मभोगसिद्धां मयीं प्रति, सद्भावेत्यादिपरिग्रहलक्षणया मप्रियं ममरता त्वया
शत्रुच्यमाचरितमित्यनेन लक्षितार्थेन तस्या सापराधिनं प्रसाधितार्थ्यभिप्राय ।
अत्र लक्षणामूले वाच्यगतात्यन्तनिरस्तुना विप्रक्षिप्तार्थो ध्वनिः, अनेन लक्षणेन
सत्या सापराधन्यप्रकाशनप्रतीतिः ॥ ८७ ॥ ८८) कन्याभिध्द मय्या वचनम् ।
आसाइअं— 'आमादितमन्यायेन यावत्तावता वधानं भूतिम् । उपरमं वृषभेदानां
रक्ष्यते गृहपतिश्रेष्ठम् ॥' अत्र क्षेत्रदानेन पत्नी व्यग्र्यते । अत्र कानिद् मिदग्ना
सती कमपि जार कन्याभिध्दमया गृहं प्रोप्य परिपाल्यतां तदनु तदीयं
करिष्यमिधिसमागच्छति सति आमादितमियादिना वृषभनिर्गम्यपरेण वाच्यवदम्बनेन
तदासत्या चिरत्यन्तमुपपत्तिमुपभोगानिगारयार्थ्यभिप्राय । अत्र स्वतः मिदार्थगति-
मूले निषेधरूपेण वस्तुना निषेधरूपो वस्तुभवेति, वृषभनिरागनेन तत्परिपालन्य
प्रतीतिः ॥ ८८ ॥ ८९) कन्याभिध्द वचनम् । उच्चिणसु— 'उच्चिण-
पत्तिवृत्तम् मा धुणं शेकायिका हान्तिवस्तुने । एषोऽस्मान्निगमा द्यगुरेण श्रुतो
वस्तुशब्दः ॥' अत्र काचिच्चनुरा मयीं गृहपथाद्भागस्यित्यु शेकायिकानिउच्चिण-
उपपत्तिना सह समाना मयीं पाल्यन्तीं रम्यजनित तदीयवस्तुमिच्छितमवश्यं
तां प्रति, उच्चिण पत्तिवृत्तमियादिना वाच्यवदम्बनेन चौर्येण प्रसाधने जल्प-
शब्दो न कर्तव्य इति निगारितार्थ्यभिप्राय । अत्र स्वतः मिदार्थगतिमूले
मिधिनियेधरूपेण वस्तुना निषेधरूपो वस्तुभवति, उच्चिणसु मा धुणिति मिधि-
नियेधाम्बा वल्यशब्दो न कर्तव्य इति निषेधस्य प्रतीतिः ॥ ८९ ॥ ९०) कन्या-
भिध्द वचनम् । ईमालुओ— ईश्यामन् पतिरस्या रात्री मधूकानि न दद्यान्-
वचेतुम् । उपचिनोयामनैव मत्तं अतिक्रतुस्वभावा ॥' अप्पण इति स्वयमेव
निपातिता । "स्वयमप्यग" इत्युक्तवत् । अत्र कानिद् मिदग्ना मिदित्प्रति-
वेदिनवृत्तान्ता सती प्रति, अस्या परिग्रहार्थं रात्री मधूकान्यवचेतु न

W 469) गामणि-चरम्मि अत्ता एक च्चिअ पाडला इहग्गामे ।

बहु-पाडलं व सीसं दिअरस्स ण सुंदर एअं ॥ ९१ ॥

W 550) बोल-सुणओ विरण्णो अत्ता मत्ता पई वि अण्णत्तो ।

फलिई वि मोडिआ महिसएण को कस्म' काहेइ ॥ ९२ ॥

W 960) पविसंती घर-दारं विरलिअ-वअणा विलोइऊण पंह ।

सुंथे मोत्तुण घडं हा हा णट्ठो ति रुअसि सहि किं ति ॥ ९३ ॥

ददाति । अतिरुजुस्वभावात् स्वयमेवावचिनोतीत्यनेन स्वगृहिण्या वनव्यभिचार-
शङ्कया ता परिहृत्यप स्वय गच्छति । गृहे व्यभिचार न जानाति, पश्येति सोप-
हासमाहेत्यभिप्राय । अत्र स्वत सिद्धार्थशक्तिमूले वस्तुना ससृष्टो वस्तुव्यभि-
चरिणान् मधूकान्यवचेतु न ददतीति वाक्यप्रकाशस्यातिरुजुस्वभावात् स्वयम-
वचिनोतीति वाक्यप्रकाशेन सह ससर्गात् ॥ ९० ॥ ९१) अथ प्रति कस्याश्चिद्
वचनम् । गामणि- 'ग्रामणीगृहे अत्ता एक पाडला इह ग्रामे । बहुपाटल-
मिअ शीर्षं देअरस्स न सुन्दरमेतद् ॥' अत्र ग्रामणीयनेन तस्य प्रतीकारसामर्थ्यं
गम्यते । बहुपाटलशीर्षमियनेन देअरस्स तद्गृहिणीसम्बन्धो गम्यते । न सुन्दर,
न शोभनम् । अनर्थपर्यप्तसायित्यर्थः । अत्र काचिदसती देवानुरक्ता इह
ग्रामे ग्रामणीगृहे एकैव पाटलेत्यादिना वाक्यकदम्बवेन ग्रामणीगृह-
प्रवेशे महान्तमनर्थं प्रदर्श्य तेन स्वाभिलषितसिद्धये तस्मादेन निवारयेति अश्रूमाहे-
त्यभिप्राय । अत्र स्वत सिद्धार्थशक्तिमूले वस्तुना सतीर्णो वस्तुव्यभि-
चरिणोऽपि स्वायसिद्धये तन्निवारणरूपस्य व्यङ्ग्यस्यानुग्राहत्वात् ॥ ९१ ॥ ९२)
कस्याश्चिदसत्या वचनम् । बोल- 'बोले (दुष्ट टिन्नकर्णो वा सचासा) शुनकश्च
विपन्न अत्ता मत्ता पतिरप्यन्यत । कार्पासो ऽपि मा भूदितो महिपणेण कस्तस्य
कथयति' । अत्र काचिदसती हात्तिकमधू, शुनको विपन्न, मत्ता माता, पतिरन्यत,
तस्मात् कार्पासो ऽपि महिपेण भग्न । कस्तस्य कथयतीत्यनेन प्रतियोग्यानां
दुष्टशुनकादीनामभावात् सूचयन्ती वातद्वतीवृत्त्या प्रवेशकालोऽयं, त्वया समागतव्यमिति
विधे प्रतीते ॥ ९२ ॥ ९३) कस्याश्चिद् विदग्धाया वचनम् । पविसंती-
'प्रविशन्ती गृहद्वार विरलितमदना निलोक्य पण्यनम् । स्कन्धे मुक्त्वा घट हा हा
नष्ट इति रोदिपि सखि विमिति ॥' अत्र काचिद् विदग्धा प्रातिवेशिनी
काचित् स्तुषा प्रति, हे सखि, गृहद्वार प्रविशन्ती विरलितमदना पण्यन
निलोक्य स्कन्धे स्थित घट मुक्त्वा हा हा नष्ट इति किं रोदिपीत्यनेन

- W 961) मा पंथ रुंधसु पंहं अयेहि बालअ असेसिअ-हिरीअ ।
अम्हे अविरिकाओ^१ सुणं घरअं व अक्कममि ॥ ९४ ॥
- W 32) अह संभाविअ-मग्गो सुहअ तुए च्चेअ णवर णिव्वुदो ।
एण्हि हिअए अण्णं अण्णं वाआइ लोअस्स ॥ ९५ ॥
- W 889) माए घोवअरणं अज्ज रु णत्थि त्ति साहिअं तुमए ।
ता भण कि करणिजं एमेअ ण वासरो ठाठ ॥ ९६ ॥

नदीतीरलतागृहे वृत्तमन्त्रेत्तवेलामतिग्राह्येदानीं पथि गच्छन्त जार दृष्ट्वा जलहरण-
कर्मणि समाप्ते ऽपि पुनर्गमनसिद्धये स्वयमेव घट पातयित्वा किमिति वृथा रोदयि ।
शीघ्रमेव पुनरपर घट गृहीत्वा गच्छेत्पुनस्तस्मिन्प्रतीतिम् । अत्र स्वतः सिद्धार्थ-
शक्तिमूले ऽलक्षणेन वस्तुष्वनि, घटपातनेन पुनः सन्नेतस्थानगमनेच्छाप्रतीति
॥ ९३ ॥ ९४) कस्याश्चिदसत्या वचनम् । मा पंथ— ‘मा पन्थ रुन्धि
पन्थान अपेहि बालक अशेषितहीक । वयमरिक्ता (किं) शून्य गृह—
मियाक्रमसि ॥’ इत्यनेन कामान्धतया पथिकजनसमश्च गृहीतकाम जार निवारयन्ती
उपमानकथनव्याजेन सन्नेतस्थान शून्यगृहमस्ति चेत्तत्र गच्छात् इति त प्रमोदित-
वतीत्यभिप्राय । अत्र स्वतः सिद्धार्थशक्तिमूले ऽलक्षणेन वस्तुष्वनि, उपमानेन
शून्यगृहगमनप्रतीति ॥ ९४ ॥ ९५) नायिकावचनम् । अह— ‘असा सद्भाषित-
मार्ग सुभग त्वयेव केवल निर्व्यूढ । इदानीं हृदये ऽन्यदन्यद्वाचि लोकस्य ॥’ अत्र
काचित् प्रगल्भा नायिका गोत्रस्खलित नायक प्रति, लोकस्य मनस्सैन्यद् वाच्य-
न्यत् । तत्र तु यन्मनसि वर्तते तदेव गति । तस्मात् त्वया सद्भाषितमार्ग केवल
निर्व्यूढ इत्यनेन त प्रशसन्तीत्र त्रिपरीतलक्षणया न केवल तद्गृहगमनमेव,
तन्नामधेयग्रहणमपि मम पुरस्तात् करोषि । तस्मात् त्वादृशो दुरामा कश्चिन्नास्तीति
तमुपालभत इत्यभिप्राय । अत्र लक्षणांशो वाक्यगतात्यन्ततिरस्कृतानिबन्धितवाच्यो
ष्वनि, अनेन दुरात्मेयुपालम्भस्य प्रतीति ॥ ९५ ॥ ९६) कस्याश्चित् स्वरिण्या
वचनम् । माए— ‘भातर्गृहोपकरण अद्य खलु नास्तीति कथित त्वया । तस्माद् भण
कि करणीय एवमेव न वासरस्तिष्ठति ॥’ ‘एमेअ’— इत्यत्र “एवमेव देवकुलप्रावार-
क्यामजीवितायटान्तमान तास्ति व” [इत्यादिना] अन्तर्गतिनो वकारस्य [अत्रा सहि-
तस्य] लोप । अत्र काचिदसती मातरमद्य गृहोपकरण नास्तीत्येवमादिना वाक्येन स्वैर-
निहसार्थिनीय कचनानिमित्तकामा गृहोपकरणव्याजेन मातर पृच्छतीत्यभिप्राय । अत्र

- W 4) उव णिच्चल-णिफ्फंदा भिसिणीयत्तम्मि रेहइ बलाआ ।
णिम्मल-मरगअ-भाअण-परिद्धिआ संस-सिप्पि व्य ॥ ९७ ॥
- W 875) णोल्लेइ अणोल्ल-मणा अत्ता मं घर-भरम्मि सअलम्मि ।
रण-मेत्तं जह संझाएँ होइ ण व होइ वीसामो ॥ ९८ ॥
- W 962) सुव्वइ समागमिस्सइ तुज्झ पिओ अज्ज पहर-मेत्तेण ।
एमेअ कि ति चिद्धसि ता सहि सज्जेसु करणिज्जं ॥ ९९ ॥
- W 705) गामेलुअ म्हि गामे वसामि' णअरद्धिं ण-आणामि ।
णाअरिआणं पइणो हरेमि जा होमि सा होमि ॥ १०० ॥

स्वत सिद्धार्थशक्तिमूले वस्तुना वस्तुध्वनिः, स्वैरविहारस्य गम्यमानत्वात् ॥ ९६ ॥ ९७) कस्याश्चिदसत्या वचनम् । उव—‘पश्य निधलनिप्पन्दा विसिनीपत्रे राजते बलाका । निर्मलमरकतभाजनप्रतिष्ठिता शङ्खशुक्तिरिण ॥’ राजते पश्यति कथनव्याजेन बलाका निप्पन्दतया जनरहितो ऽय देशस्तेनाय सकेतस्थान भवितुमर्हति इति तटस्य जार श्रावयतीत्यभिप्राय । अत्रोपमालकार । स्वत सिद्धार्थशक्तिमूले वस्तुना वस्तुध्वनि , बलाकानिप्पन्दताव्यङ्ग्येन जनराहित्येन सकेतस्थानस्य गम्यमानत्वात् ॥ ९७ ॥ ९८) कस्याश्चिदसच्चरिताया वचनम् । णोल्लेइ—‘प्रेरयत्यनार्द्रमना अत्ता मा गृहभरे सकले । क्षणमात्र यथा सत्याया भवति न वा भवति विश्राम ॥’ अत्र कस्याश्चित् स्तुथा प्रातिवेशिनीम् अनार्द्रमना श्रृत्वरित्यादिना वाक्यकथनव्याजेन मम दिवा रात्रौ च नावसर । क्षणमात्र सत्याया विश्रमो ऽस्ति । तदानीं त्वया समागन्तव्यमियसरापेक्षिण तटस्य जार श्रावयतीत्यभिप्राय । अत्र स्वत सिद्धार्थ-शक्तिमूले ऽल्लकारेण वस्तुना वस्तुध्वनि , अनेन सत्यासमये त्वया समागन्तव्यमिति वस्तुन प्रतीते ॥ ९८ ॥ ९९) कस्याश्चित् सत्या वचनम् । सुव्वइ—‘श्रूयते समागमिष्यति तत्र प्रियो ऽव प्रहरमात्रेण । एवमेव विमिति तिष्ठसि तस्मात् सखि सज्जय करणीयम् ॥’ अत्र काचित् सखी प्रातिवेशिनी स्वैरिणी कस्याश्चित् स्तुथा प्रति, श्रृत्वा सनिधौ हे सखि, प्रियो ऽव प्रहरमात्रेण समागमिष्यतीति श्रूयते । तस्मात् करणीय सज्जय । एवमेव विमिति तिष्ठसीत्यनेन प्रियागमनस्य याममात्र मिलनो ऽस्ति । एतावति काले शाकाद्यानयनव्याजेन निर्गल्य मनेता-गतमुपपत्तिमुपभोगेन कृतार्थयेत्यावेदयतीत्यभिप्राय । अत्र स्वत सिद्धार्थशक्तिमूले वस्तुना वस्तुध्वनि , अनेनास्मिन्नन्तरे व्याजान्निर्गल्य तदुपभोग त्रियतामिति वस्तुन प्रतीते ॥ ९९ ॥ १००) कस्याश्चिद् वचनम् । गामेलुअ म्हि—‘प्रागणाह ग्रामे

- W 963) खण-पाहुणिआ देअर-जाआ ए सुहअ किं ति दे भणिआ ।
 रुअड घरोपंत-फलिणि-घरम्मि अणुणिअउ वराई ॥ १०१ ॥
- W 940) ताण गुणग्रहणाणं ताणुकंठाण तस्स पेम्मस्म ।
 ताण भणिआण सुंदर असरिसओ होइ ओसाओ ॥ १०२ ॥
- W 103) बहु-पुप्फ-भरावणमिअ भूमि गअ-साह सुणसु विण्णत्ति^१ ।
 गोला-तड-विअड कुइंग महुअ सणिअं गलिज्जामु ॥ १०३ ॥

वसामि नगरस्थितिं न जानामि । नागरिकाणा पतीन् हरामि या भगामि सा भगामि ॥ 'अम्हि- इत्यत्र "तद्व्यत्ययश्च" इति लुङ्स्थाने लृट् । अत्र काचित् ग्रामीणा नायिका सर्पा प्रति, ग्रामे जाता ग्रामे यसामि नगरस्थितिं न जानामि । या भगामि सा भगामि, तथापि नागरिकाणा पतीन् हरामीत्यनेन तथा सह सलापञ्चाजात स्वस्य रूपयौवनकलाकौशल्यानि नरागत कमपि नागरिक यातदूतीवृत्त्या श्रावयती यभिप्राय । अत्र स्वत सिद्धार्थशक्तिमूले उक्कारेण वस्तुचानि, विभाजनया वस्तुन प्रतीतेः । "प्रसिद्धहेतुव्यावृत्त्या यकिंचित् कारणान्तरम् । नैसर्गिक या यत्र स्यात् विभाव्या सा विभावना ॥" इति ॥ १०० ॥

१०१) कस्याश्चित् प्रजायया वचनम् । खणपाहुणिआ- 'क्षणप्राहुणिका देवर जाया सुभग किमपि भणिता । रोदिपि गृहपश्चाद्भागफल्लिनीलताकुञ्जे वराकी' अत्र काचित् प्रजायती देवर प्रति, हे सुभग, तत्र जाया क्षणप्राहुणिका सा निमपि भणिता गृहपश्चाद्भागफल्लिनी लताकुञ्जे रोदिति वराकी । अनुनीयता- मित्यनेनेय व्यत्यनुरक्ता सती ग्रामान्तरादुत्सव्याजेनागता भवन्तमदृष्ट्वा लतागृहे भृशमुत्कण्ठिता तिष्ठति । तामुपभोगेन सभाययेयभिप्राय । अत्र स्वत सिद्धार्थशक्ति मूले वस्तुना वस्तुचानि, अनेन तदुपभोग कियतामिति वस्तुन प्रतीते ॥ १०१ ॥

१०२) कस्याश्चिद् वचनम् । ताण- 'तेषा गुणग्रहणाना तासामुत्कण्ठाना तस्य प्रेम्ण । तेषा भणिताना सुन्दर असदृशको भवययसाद ॥' अत्र तपदैस्तत्त- दतिशयो गम्यते । अत्र काचिदुपाख्ययौवनमदा कामिना बहुविधसुरततन्त्रसमर्थो ऽहमिति विकल्पमान अन्तरा श्रान्त कान्त प्रति, हे सुन्दर, तेषा गुणग्रहणा- दीनामसदृशो ऽवसादो भवतीत्यनेन तमपहसन्ती स्वयं पुरुषापितापोमहत इत्यभिप्राय । अत्र स्वत सिद्धार्थशक्तिमूले वस्तुना वस्तुचानि, अनेन पुरुषा- पितवतणेच्छाप्रतीते ॥ १०२ ॥ १०३) कस्याश्चिद् स्वरिण्या उचनम् । बहुपुप्फ- 'बहुपुष्पमारागनमित भूमिगतशाख शृणु विज्ञाप्यश्च । गोदातटविकटकुंडा मधूक

W 965) घरिणि-पवेसिअ-जारे घरे घरत्थेण छिंछई ठविआ ।

मिलिआ छिंछइ-जारा पच्छा घरिणी-घरत्थो अ ॥१०४॥

शनैर्गलिष्यसि ॥ ' अत्र काचिदसती बहुपुष्पभरावनमितभूमिगतशाखे गोदातट-
त्रिकटकुडुङ्गमधूके कृतसंकेता तत्रोपपत्तिना रममाणा कदाचिदस्य निरलपुष्पता
दृष्ट्वा हे मधूक, शनैर्गलिष्यसि, इत्यनेनेत.परमपि कानिचिदिनानि तेन समं रिरंसुः
कुसुमापनयनव्यपदेशेन स्वनिर्गमनसिद्धये तं प्रार्थयत इत्यभिप्रायः । अत्र स्वतः-
सिद्धार्थशक्तिमूले वस्तुना वस्तुधनिः, अनेन रिरंसोस्तस्या निर्गमनेच्छा-
प्रतीतिः ॥ १०३ ॥ १०४) कवेर्माक्यम् । घरिणि- 'गृहिणीप्रवेशितजारे गृहे
गृहस्थेन असती स्थापिता । मिलितावसनीजारौ पश्चाद् गृहिणी गृहस्थश्च ॥ ' अत्र
वाक्यार्थः स्पष्टः । अभिप्रायो व्यक्त एव ॥ १०४ ॥

इति वेदकोमठिवेमभूपालेन कृता

सप्तशतीसारटीका भागदीपिका संपूर्णा ॥

INDEX OF GĀTHĀS

गाथाक्रमानुः

गाथाक्रमानुः

अइपिट्टलं जलकुम्भं	६६	उद्धच्छो पिअं जलं	१३
अच्छउ ताव मणहर	२७	उर निचलणिफटा	९७
अज्ज च्चेअ पउत्थो	२१	एइहमेत्तग्गामे	५४
अज्ज मए गतज्ज	३५	ओमरउ धुणउ	६३
अणुदिअहकआभोआ	४१	कइअररहिअ पेम्म	५२
अण्णमहिलापसग	१८	कत्तो गेम कत्तो	६४
अण्णाण पि होंति	८४	कस्म व ण होइ	७
अत्ता एत्थ पुमज्जइ	१५	कइ सा सोमग्गगुण	७१
अद्धच्छिपेच्छिअ मा	७०	केमा पइरटाआ	६७
अमिअ पाअडकज्ज	२	खणपाहुणिआ देअरजाआ	१०१
अररज्जसु वीसद्व	५०	त्वाणेण अ पाणेण	३७
अउलविअमाण-	३०	गअगडगरअसेरिह-	८१
अव्वो ण आमि	१४	गामणिअरम्मि अत्ता	९१
असमत्तमडण च्चिअ	२३	गामेलुअ ग्हि गामे	१००
अह अग्ह आगओ	४९	गाहाण अ गेहाण	३
अहअ लज्जालुइणी	१६	गोलाणिममोआर	७३
अह सभाविअमणो	९५	घरिणि-पवेसिअजारे	१०४
आणासआइ देंती	१०	जइ पि इ दाहिं-	७४
आरभत्तस्स धुर	२६	ज अत्तरणो व्व	१७
आसाइअमण्णाण	८८	ज ज मो निज्जाअइ	२५
ईसालुओ पई से	९०	ज तुह कज त	८
उचिणिसु पडिअ-वुसुम	८९	जाइ वअगाइ अग्हे	३२
उज्जागरअवसाइअ	७२	टाणे टाणे पत्तिआ	२९
उज्जुअरए ण त्थम	६९	णिअइअदम्पसुअ	८६
उज्ज पिणीसस्तो	३६	णीणिइं दोज्जउ	६८

गाथाक्रममाङ्कः

गाथाक्रममाङ्कः

णिद लहति भणिअ	२४	भम धम्मिअ नीसद	५८
णूमति जे पडुत्त	३४	भजतस्स वि तुह	४२
णोल्लेइ अणोल्लमणा	९८	भडतीऐ तिणाइ	६५
तइआ मह गडत्थल—	३९	भिउडीए पुलोइस्स	६२
तथ नि होंति सहीओ	७८	महिलासहस्सभरिण	३८
तस्स अ सोहग्गुण	५७	महुएहि किं न	८५
तह सुप्पाएँ पुल्लओ	४८	माए धरोअरण	९६
ताण गुणग्गहणाण	१०२	मा पय रुअसु पव	९४
तुह दसणसत्तिण्हा	३१	मा उच्चसु वीसभ	६१
थोअ पि ण णीइ	२२	मुहनिअविअपर्दन	७५
दक्खिण्णएण एतो	५३	रणरणअसुण्णहिअओ	५१
दक्ख देंतो वि	४६	रुअ अच्छीसु	७९
धणिअ उअगूहिअ	४०	उण्णतीहि तुह गुणे	३३
पइपुरओ च्चिअ	५९	उकभणिआइ कत्तो	७७
पच्चक्खमत्तुकारअ	५६	उक को पुल्लज्जइ	४३
पच्चूसागअ णअ—	११	उडजक्खो जो अ	४५
पणमह माणस्स	४	वाणिअअ हयिदता	८३
परिपुच्छिआ ण जपइ	८२	वाणीरकुडगुड्डीण—	१९
परिसती घरदार	९३	वाहिता पडिअअण	१२
पसुअणो रोसारुण—	१	सच्च कलहे कलहे	५
पथअ ण एत्थ	७६	सच्च जाणइ ददु	६
पुरिअ नमच्छि तुए	०	साहेँती सहि सुहअ	८७
वहल्लमा हअराई	४४	सिहिपेहुणारअसा	५५
वहुपुप्फभराअणमिअ—	१०३	सिहिपिच्छदुलिअकेसे	२०
उहुसो नि कहिजल	४७	सुअइ सनागमिस्सइ	०९
बोल्ल-मुणओ मिअणो	०२	मूरच्छलेण पुत्तिण	२८
भण को ण रुअइ	८०	सेउल्लिअसअग्गी	६०

भावर्दापिकोस्त—
त्रिविक्रमसूत्रानुक्रमणिका

- अपुण्यमा क्तेन 39 [III. 1 132]
अहद्वा सुना 10 [II. 2 91]
एहि एत्ताहे इदानीम 7 [I 3 103]
एमेरदेनकुलप्राप्तारकयारजीवितानटारतमानतारति व 96 [I 3 94]
ओ पश्चात्तापसूचने 8 [II 1 60]
क शक्तमुक्तदष्टमूदुत्वरुग्णेषु 63 [I 4 4]
गभीरा इत् 1 [I. 2 51]
गमिरणुनजान्नता 22 [III 1 97]
घूर्णेधुम्पहल्लघोल्लुला 4 [II 4 142]
चर्नृत्तिमदिव्रजाम् 61 [II 4 49]
च कृत्तिचत्वरे 83 [I 4 16]
छर्मिप्यमासाह 27 [II 4 50]
छादेर्णमनुमोव्वालडक्कपव्वालस्तुमा 34 [II 4 110]
छायाया होऽकान्ता 22 [I. 3 70]
तद्व्यत्ययश्च 100 [III 4. 70]
तु समृद्ध्यादा 5 [I 2 10]
दृप्ते ऽरिप्ता 58 [I 2 88]
दे समुखीकरणे 18 [II 1 59]
दक्केषु 12, 82 [I 4 92]
न या तीर्यद्दु खदक्षिणदीर्घे 9 [I. 4 63]
ने सदेर्मज्ज 15 [II 4 145]
पक्के सि 7 [I. 2 31]

प्रतिगे ऽप्रतीपगे 2, 19 [I. 3. 33]

लुगव्ययत्यदाद्यात्तदचः 79 [I. 2. 3]

लो वा विद्युत्पत्रपीतान्धात् 15 [II. 1. 26]

वरइत्तगारस्तृनाद्यैः 2, 16, 23, 37, 56 [II. 1. 30]

वा मधूके 85 [I. 2. 70]

वा से 71 [I. 4 90]

शय्यादौ 15 [I. 2. 26]

संदिशो ऽप्पाहः 60 [III. 1. 112]

स्वयमो ऽर्थे अप्पणा 90 [II. 1. 70]

हे दक्षिणे ऽस्य 9 [I. 2. 9.]

भावदीपिकायाम्

अन्यग्रन्थेभ्य उद्धृतश्लोकानुक्रमणिका

अगूढमपरस्याङ्ग	१२	(काव्यप्रकाश, ५.४५-४६)
अतर्किते तु सहसा	४९	(अमरकोश, अव्ययर्ग, २८६३)
अन्यथास्थिता	१	(काव्यादर्श, २.२२१)
अयुज्यमानस्य मिथ	२५	(सरस्वतीकण्ठाभरण, २.४४)
अर्थान्तरप्रवृत्तेन	४६	(काव्यादर्श, २.३४८)
इदमुत्तममतिशयिनि	४	(cf काव्यप्रकाश, १.४)
उद्योगानुसारिणी	२६	(cf यत्नानुसारिणी लक्ष्मी कीर्तिसूयागा- नुसारिणी ।)
कारणे सति कार्यानुत्पत्ति	३८	
गुणीभूतो रसादिर्यत्र	२०	(cf. ध्वन्यालोक, २.५)
प्रतिषेधोक्तिराशेष	५	(काव्यादर्श, २.१२०)
प्रसिद्धहेतुव्यावृत्त्या	१००	(cf काव्यादर्श, २.१९९, सरस्वतीकण्ठाभरण, ३.९)
बुद्धेतस्य समीहित	६	(cf जयमङ्गला-वात्स्यायनकाममूत्र, ५४)
यान्यसभाषणव्याजात्	२१	
निश्चा या विशेषस्य	३	(काव्यादर्श, २.२१४; सरस्वतीकण्ठाभरण, ४.८१)
विरक्षितगुणोत्कर्षे	३	(काव्यादर्श, २.३३०)

अन्यग्रन्थेषु उद्धृताः सप्तशतीसारस्य-गाथाः

S. No.	Quotation	Name of the work	(पृष्ठांक)	Observation
15	अत्ता एत्थ	काव्यानुशासनम्	(५३)	निषेधे विधिरूपो ध्वनिः ।
16	अहअं	"	(१५५)	अस्फुटं व्यङ्ग्यम् ।
88	आसाइअं	"	(५४)	निषेधे निषेधान्तररूपो ध्वनिः ।
89	उच्चिणसु	"	(५५)	विधिनिषेधयोर्निषेधान्तररूपो ध्वनिः ।
7	कस्स व	"	(५७)	वाच्याद् विभिन्नविषयत्वेन व्यवस्था- पितो ध्वनिः ।
98	णोल्लेइ	"	(६०)	अन्यासत्तिवैशिष्ट्यात् अर्थस्य व्यञ्जकत्वम् ।
86	णिअइआ	"	(५५)	विधिनिषेधयोर्विध्यन्तररूपो ध्वनिः ।
76	पंथअ ण	"	(६७)	वाक्ये ध्वनिः ।
44	बहल्लतमा	"	(५३)	विधौ विध्यन्तररूपो ध्वनिः ।
58	भम धम्मिअ	"	(४७)	विधौ प्रतिषेधरूपो ध्वनिः ।
38	महिलासइस्स	"	(१५५)	सदिग्धप्राधान्ये ध्वनिः ।
85	मड्डएहि	"	(५४)	अविधिनिषेधे विधिरूपो ध्वनिः ।
94	मा पंथ	"	(८४)	त्याद्यन्ते ध्वनिः ।
83	वाणिअय	"	{ (६३) व्यङ्ग्याद् ध्वनिः । (३९६) परिसंख्यालकारः ।	
19	वाणीर	"	(१५२)	व्यङ्ग्याद् वाच्यमेव सातिशयम्
87	साहेती	"	(६२)	अमुख्यस्य व्यञ्जकत्वम्
20	सिहि पिच्छ	"	{ (४२५) निश्चितिः । (७२)	
99	सुव्वइ	"	(६१)	प्रस्तावाद् व्यञ्जकत्वम्

परिशिष्टम्

छप्पणयगाहाओ

(संस्कृतच्छाया च)

CHAPPANNAYA-GĀHĀO OR THE GĀTHĀKOŚA

The *Kuvalayamālā* of Uddyotanasūri (A. D. 779), which is critically edited by me and lately published in the Singhi Jaina Series (Bhāratiya Vidyā Bhayana, Bombay 1959), contains three references (page 3, lines 18 and 25; page 177, line 2) to Chappannaya :

पालितय-सालाहण-छप्पणय-सीह णाय सरेहि ।

संसुद्ध-सुद्ध-सारंगभो व्य कह ता पयं देमि ॥

"How can I take any steps (or present any words by way of composition), being, like a simple deer, terrified by the roar of lions, namely Pāṭṭaya, Sālāhana and Chappannaya ?"

छप्पणयाण किं वा भण्णउ कह-कुं जराण भुवणमि ।

अण्णो वि छेय भणियो भज्ज वि उवमिज्जण जेहि ॥

"What need be said about Chappannayas, the prominent poets, with whom, even to this day, any other poet of clever sayings is compared in this world ?"

एवं इमाई पर्ये अण्णाह मि होति बहु वियप्पाई ।

छप्पणय बुद्धि-वियप्पियाई मइ-वित्थर-क्याई ॥

"Thus there are these and various other alternatives (of verbal tricks) fashioned or conceived by the intelligence of the Chappannayas and composed by their extensive wisdom "

Studying these three verses together, it is clear that Chappannaya is not any individual author like Pāṭṭaya and Sālāhana. Chappannayas represented a community of outstanding poets whose clever utterances were looked upon as a standard. They were of alert intelligence and extensive wisdom, and further quite proficient in a variety of verbal tricks.¹ The way in which these tricks are introduced indicates that these Chappannayas were also known by the name *Vidagdha*.²

Mm V V MIRASIN³ was attracted by the first two gāthās of Uddyotana quoted by C D DALAL, years back, in his edition of Rājasekhara's *Kāṣya-mīmāṃsā*. While interpreting the first verse he adduced the following reference from the *Avantisundarikāthā*

सेतुरूपेण तिष्ठन्तो लोके सद्गुणसुदिनः ।

पश्यन्नाशस्त्रमाणस्व गता न. कविपुङ्गवाः ॥

1 Some of them are illustrated in the *Kuvalayamālā* para 280, pp 174 ff.

2 ता अण्णेण वेण वि वियद्ध-बुद्धि-वरिकप्पिण्य विणोएण अच्छामो ति । कुमारेण कविं 'निरुद्ध' मल्ल, तस्य वियद्ध प'कप्पिवाइ इमाई विणोए-कारणाई । त जहा । पहेनिया etc.

3 Some Ancient Prākṛit Poets, *Bhāratiya Vidyā*, Vol. X, pp 42-8, Bombay 1959

This led him to interpret that Chappannaya indicated a group of fifty-six eminent poets who had an insight into the real nature of things and attained the position of authority in their own sphere. Further, they have survived in this world in the form of Setu. He raises some probable questions whether the word Setu stands for the famous Prakrit Kavya, *Setu-bandha* or *Ravanavaho*, whether it was actually composed by fifty-six poets who fathered it upon the king Pravarasena (of the Vākātaka dynasty) who was ruling over Vīdarbhā in the 5th century A. D. He, however, rules out these possibilities, taking into consideration the uniform character of the *Setubandha*, like that of *Kumarsambhava* etc., but proposes that Setu must have been another work of the type of an anthology, containing *subhāṣitas*, in which the poets by means of a few strokes depicted an interesting situation. In his opinion, there might have been such an anthology compiled in the Vākātaka age, possibly under the name of Setu, and some of its verses got incorporated into the earlier anthology of Hāla.

Whether the word Chappannaya used by Uddyotana really indicated fifty-six is a moot point. In fact, taking together all the three references of Uddyotana, it is more consistent that he has in view a group of poets known by the title Chappannaya i. e., Satprajña. It is not unlikely that the author of the *Āvantisundarikātha* misunderstood or differently understood the word Chappannaya and took it to mean 'fifty six' just as Ratnaprabhasūti, in his Sanskrit *Kuvalayamālā-kātha*¹ renders Chappannaya into Sanskrit as Satkarna (p. *2, line 15) or Satparṇa (see the corrupt various reading below, No. 15) and the report on the Cambay Ms., noted below, gives the name Satpamaka. The word *setu* might mean 'a landmark', and these authors have survived as a 'landmark' in the sphere of poetry. Dr. V. RAGHAVAN has written an interesting note on the Satprajña and has shown how, in course of time, its meaning gradually changed. His observations are reproduced below, and in the light of these Uddyotana's verses became all the more clear.

Dr. RAGHAVAN's note stands thus: "Somadeva² continues his description of rogues. He speaks of fourteen families of rogues of which the sixth family, he says, arose from the dust of the feet of Satprajñas.

This is an interesting reference to a community of men of society whom both Ānandavardhana and Abhinavagupta refer to in their *Dhyanjaloka* and *Locana* (Uddyota IV, pp. 222-3, N. S. Press edition of 1928).

1 This is lately edited by me critically as a supplement to the ed. of the *Kuvalayamālā* (Singhi Jaina Series 45A) Bombay 1961.

2 *Gleanings from Somadevasūti's Yāśastilakacampū* *Ganganatha Jha Research Institute Journal*, Vol. 1 part 3 pp. 370-72 Allahabad 1944.

Ānandavardhana mentions these ṣatprajñās in connection with cases of expressions where the charming *śāḍya* is primary '*mukhya*' and the *vyaṅga* is subordinated '*gunībhūta*', and gives as illustrations the beautiful Prākṛit verses on love composed by the ṣatprajñās, ṣatprajñāḍī gāthās. Commenting on this in his *Locana*, Abhinavagupta says that these gāthās are called in this circles of Prākṛit poets '*aaha*', and ṣatprajñās are those Sahridayas who, living next door to each other and being well versed in the world, meet together and exchange expressions of wit, lyrical stanzas etc. And Abhinavagupta cites as an example a gāthā of his own Guru, Bhattendurāja

Dhanyaloka (p. 222)

यदा तु चादुषु देवतास्तुतिषु न रसादीनामहगतया व्यसथान, हृदयर्त्ताषु च यदप्रज्ञा
दिगाथासु कासुचिद् व्यङ्ग्याविशिष्टाव्यप्राधान्यम् ।

Locana (pp. 222-23)

हृदयर्त्ताविति । 'अश्रिया' इति प्राकृतकविगोष्ठा प्रसिद्धासु त्रिगोपायोपेयकुसरा
सहृदया यदप्रज्ञा प्रानिवेशिका उच्यन्ते । तद्गाथा यथा भट्टेन्दुरात्रय—

हृदिभगवता पञ्चदीनआओ होनु ति वृद्धर्त्ताप ।

हृदिभस्यामिस पादिवेस

॥

अथ हृदितगता कार्यामलता भवन्तिरिति हृदिकस्यामिष वर्धयन्त्या प्रानिवेशिक पर-
मिद्वेति प्रापित इति चौर्यसंभोगामिलापणीयमित्यनेन व्यङ्गेन विशिष्टवाच्यामेव मुन्दरम् ।

In a gāthā in the *Āyalaṅgama* (Bib. Ind. edn., pp. 58-59, No. 281) *Vidagdha paddhati*, ṣatprajñā is used in the sense of a *Vidagdha* and an adept in the art of love making

[जड कहरि ताण छप्पणयाण तुणुयगि सोयरे पडसि ।

ता थोरवसहदाहेकमडिया दुक्कर जियसि ॥]

यदि कथमपि तेषां यदप्रज्ञाना तन्वद्भिर्गोचरे पतसि ।

तदोक्तृष्टवृषभदाहैकमपिदना दुक्कर जीवसि ॥

In explanation of the name ṣatprajñā given to these gifted men, Abhinava seems to say that they are so called because of their knowledge (*prajñā*) of six (*ṣat*) things the *upayas* (means) and *upeyas* (ends) pertaining to *trivarga* (*dharma artha* and *kama*— $3 \times 2 = 6$). Monier WILLIAMS says on the basis of some authority that six things are the four *purusarthas* *lok artha* and *tattvartha*, and it is probably the same authority as quoted in the *Sabdakalpādruma*

धर्मार्थकाममोक्षेषु लोकतत्त्वार्थेयोरपि ।

यन्मु प्रज्ञास्ति यस्योच्चैः स यदप्रज्ञ इति स्मृत ॥

In Abhinava's explanation, there is the omission of *Moksa*, and in Ānandavardhana too, the implication is that the ṣatprajñā is a man of taste and a worldly wise person. Originally a wise man, then one with much worldly wisdom and taste then one with a gift for fine expression and enjoyment of

good things, the *satprajña* thus gradually underwent a semantic pejoration until he came to mean a Vita. The Prakrit verses he uttered dealt mostly with love and that of the clandestine variety. The lexicons also came to understand him so. The *Trikaṇḍeśa* quoted in the *Ṣabḍa kalpa-druma* says

रिङ्गो व्यलीक पदप्रज्ञ कामकेलिर्विदूषक ।

and Keśava's *Kalpadru kośa* (GOS edn I, p 219)

कट्टरश्चाय पदप्रज्ञ कामकेलिर्विदूषक ।

No wonder that Somadeva counts *Ṣatprajñās* among men of deceitful behaviour (*satprajño dhūrtah*—Śrīdeva, p 130, *satprajño vītah*—Srutasaṅgara) "

Ānandavardhana clearly mentions *Ṣatprajñadī gāthas*, and it is quite likely that there were current many collections or *Kośas* incorporating the clever utterances of *Vidaḍghas*. There is an idiom in Marathi *chappanna ṣaḥane*. Perhaps it is a doublet like *kama-kaja bazara-hāṭa* etc. Or *chappanna* is used to indicate just a group.

Lately, a *Gāthā kośa* was reported from Cambay,¹ and it describes itself as *Chappannaya gahāo* (No 1), a *Gāthākośa* composed by *Vidaḍghas* (No 157). In referring to *Chappannaya*, it is highly probable that *Uddyotanasuri* had some such collection before him.

The text of this *Chappannaya gahāo* is presented authentically at the close of this paper. It is based on a transcript (of the Cimbay Ms) so kindly supplied to me by my friend Pt DALASUKH MALAVANIA, Director, L. D. Bhāratiya Samskr̥ti Vidyā Mandira, Ahmedabad. The transcript shows scribal errors here and there, and some verses present difficulties of interpretation as well. Wherever I have improved upon the text, the actual readings of the transcript are duly noted in the footnotes indicating the number of the *gāthā* and the *pāda* of it, a, b etc. The *Chāyā* is added by the editor.

The *Kośa* contains in all 164 verses. The majority of them are *gāthās*. Their dialect can be called *Māhārāṣṭrī*, or even *Jaina Māhārāṣṭrī* on account of the use of *ja srui* (in the company of *a* or *ā* remaining after the elision of consonants) and the use of *n* initially and in a conjunct group. These points are more or less the conventions of copyists than the basic dialectal traits. In addition to these *gāthās* in *Māhārāṣṭrī*, there are some verses in *Apabhraṃśa*; and their metrical forms also deserve our attention. Verses Nos 54, 55, 57, 109, 114-16, 118, 139, 141-2, 151 and 164 (= 13) are of the *Dvīpathaka* type (or even *Dohaka* type, having two lines of 26 mātrās each (14—12 4×3,—;

1 *Catalogue of Palm-Leaf Mss in the Śāntinūṭha Jaina Bhaṇḍāra at Cambay* G. O. S., No 135, Baroda 1961. This Ms. is assigned to the middle of the 13th century of the Vikrama era. The name of the author is given as Śatparṇaka.

4, 4,—1—)¹ Some words need retouching here and there Secondly, Nos 112, 113 and 119 (= 3) are of the Pañcapadī type, and there is seen some uncertainty of syllabic calculation, as our text is based on a single Ms Thirdly, Nos 148 and 155 (= 2) look like the Mahānubhāvī type (12 6, 4, 2 or 4×3, 6×2)² And lastly, No 154 (—1) is a Samkulaka (16 6, 4, 4, 2,)³ Thus there are nineteen verses in Apabhramśa, in different metres Even in the gāthās we find Apabhramśa forms intruding here and there

Looking at the formation of this text, there are reasons to suspect that the basic compilation has been subjected to inflation by the addition of verses here and there, from time to time First, there being no topical divisions in the work, verses of allied contents are found in different places for instance, a *durjana* is described in No 28 and also in No 69 etc Secondly, the Apabhramśa verses could not have had a legitimate place in the basic Gāthākośa, obviously a thesaurus of Gāthās Lastly, some verses are added even after the gāthā No 157, which is more or less the concluding Mangala of the work

Though this *Gāthākośa* has no divisions of Vajjās or Paddhatis or specification of any names of authors of verses, a close study of the gāthās shows that very often verses of kindred contents come in a group here and there Of course, the grouping is neither thorough nor well-planned, possibly on account of later interpolation It is difficult to sort all the verses according to topics, but the following subjects strikingly catch one's attention in this Kośa *Sujana* (Nos 2, 6, 7, 26, 27, 31, 40-2, 81-2, 85, 90-1, 95, 125 etc), *Durjana*, (Nos 28-30, 32, 35, 37 8, 50-1, 63, 69-70, 83, 86, 88-9, 92-3, etc), *Daiva*, *Vidhi* or *Pūria kṛta* (Nos 3, 106, 108-115, 117-18, 126 etc), *Sthavira* (Nos 52-4, 152-5 etc), *Mitra* (Nos 131-36 etc), *Rddhi* (Nos 140-46 etc), *Guna* and *Dosa* (Nos 8-9, 127-30 etc), *Dharma* (Nos 15-17, 164), *Āsama* (Nos 33-4, 72-3 etc), *Mahila* (Nos 59-60, 78 etc), etc

If some such other collections are discovered in future, it would be possible to understand more clearly the nature and the format of the basic Gāthākośa The possibility of there being many such Gāthākośas should not be ruled out, and we know, as Hāla says (*Gāthasaptasatī*, 3), that his Kośa was compiled by picking up verses from a vast number of floating gāthās This is further confirmed by Bana (*Harsacarita* 13) that Sātavāhana made an immortal refined treasure of song, adorned with fine expressions of purest character like jewels

1 H D VELANKAR *Chandonuśāsana* (Bombay 1961) pp 337, 351 and corresponding references

2 Ibid, p 341 No. 12 with cross references

3 Ibid p 342 No 39 with cross references

This *Gāthakośa* in its present form is a Jaina recension. The opening verse refers to Mahāvira. Verse No. 62 pays glowing tributes to Vardhamāna. Then verses Nos. 4, 61, 80, 156 and 158 are obviously Jaina in outlook. There are, however, many verses which contain references to non-Jaina festivities, deities and mythological events. There is a reference to Indramaha in verse No. 19. Divinities like Kṛṣṇa, Hara, Śaṃkara, Janārdana etc. are referred to more than once (Nos. 106, 114, 116, 117, 118, 120, 142 etc.). Thus even in this Jaina recension the basic cosmopolitan outlook is maintained.

In an anthology like this, it is always possible to insert or to omit any verse without being easily detected, and it is well known how the different recensions of the *Gāthasaptasatī* and *Vajjalaggamī* have varying numbers of gāthās or verses. Even a casual study of this *Gāthakośa* shows that it has got a number of verses common with the *Vajjalaggamī* as well as the *Gāthasaptasatī*. These common verses are not perfectly identical. They show differences in words here and there. Obviously they might have been reproduced by the compilers from memory rather than meticulously copied from MSS. Any way the following verses deserve comparison.

<i>Gāthakośa</i>	<i>Vajjalaggamī</i> ¹	<i>Gāthasaptasatī</i> ²
2	84	
9	82	
23	88	
25	147	
27	34	III 50
31	39	
81	33	
84	557	II 63
89	62	
102		I 41
117	132	
129	748	
134	64	III 17

Further, Nos. 108 and 128 of this *Kośa* are found in the *Samaratīccakāha*³ (pp. 131 and 127) of Haribhadra. The verse No. 47 has some parts common with a verse quoted in the story of Agadadatta (No. 75) found in the commentary of Devendra on the *Uttaradhyayana*⁴.

1. Biblio Indica No. 227 Calcutta 1944.

2. N. S. ed. Bombay 1933.

3. Biblio Indica No. 169 Calcutta 1926.

4. For further studies see Prof. M. V. Patwardhan's Intro. (pp. 26 ff.) to the *Vajjalaggamī* Ahmedabad 1969.

॥ अथ गाथाकोशः ॥

निज्जरिय-जरा-भरणं वंदित्ता जिणवरं महावीरं ।
छप्पणाय-गाहाओ वोच्छं सुयणस्स जोगगाओ ॥ १ ॥

सुयणे सच्च-समिद्धे अलिय-दलिदे सहाव-संतुट्ठे ।
तत्त-नियम-धम्म-भइए विसमा वि गहा समा हांति ॥ २ ॥

गयणम्मि गहा सयणम्मि सुविणया सउणया वणग्गेसु ।
तह वाहरंति पुरिसं जह दिट्ठं पुव्व कम्मोहिं ॥ ३ ॥

सव्वे ताह पसत्था सउणा सुमिणा गहा य नक्खत्ता ।
तिहुयण-भंगल-निलयं हिण्णण जिणं वहाँतस्स ॥ ४ ॥

कत्थइ न करइ मोहं सुवण्णयं कत्थ दूहवो वंदो ।
कत्थइ सरल-सहाओ जणो [३] अत्ताणं लहइ ॥ ५ ॥

[संस्कृतच्छाया]

निर्जरितजरामरण वन्दित्वा जिनवरं महावीरम् । छप्पणायगाथाः वक्ष्ये
सुजनस्य योग्या ॥ १ ॥ सुवने सयसमृद्धे अलीकदरिते स्वभास्मत्पुटे । तपो-
नियमार्थमतिके विषमा अपि ग्रहा समा भवन्ति ॥ २ ॥ गगने ग्रहा शयने
स्वप्ना शकुनका मनामेध । तथा व्याहरन्ति पुरुष यथा दिष्ट पूर्वकर्मभिः ॥ ३ ॥
सर्वे तस्य प्रशन्ता शकुना स्वप्नाः ग्रहा च नक्षत्राणि । त्रिमुग्धमद्गलनिलय
हृदयेन जिन बहत् ॥ ४ ॥ कुत्रापि न क्रियते मूल्य सौम्यकं कुत्र (चित्)
दर्भगो वन्द्य । कुत्रचित् सरलस्वभास्तु जन अत्मानन लभते ॥ ५ ॥

दूरत्थो डहइ रवी अग्गी अगेहि^७ फरसिओ डहइ ।
डहइ पिय-विप्पओगो सुयणो अइंसणे डहइ ॥ ६ ॥

डहए सुयण विओगो डहइ अणाहत्तणं परविएसे ।
डहइ य अब्भक्खाणं डहइ अकजं कयं पच्छ ॥ ७ ॥

संत-गुण विप्पणासे असंत-दोसुब्भवे य जं दुक्खं ।
तं सोसेइ समुदं किं पुण हिययं मणुस्साणं ॥ ८ ॥

संतोहि असंतोहि य परस्स किं जंपिएहि दोसेहि ।
अत्थो जसो न लब्भइ सो य अमित्तो कओ होइ ॥ ९ ॥

मधुरेण जिणह कडयं खमाएँ दप्पं गुरुं पणामेण ।
सतोसेण य लोहं कलहं च अजंपियच्चेण ॥ १० ॥

एक-सुकएण तसह जाव सयं दुक्कियाण बोलेइ ।
ससरीरे वि न सका दियहे दियहे पियं काउं ॥ ११ ॥

कह नाम तस्स पावं चित्तिज्जइ आगयम्मि कोहम्मि ।
चंपय-दल-सुकुमालो जस्स घरे आल्लिओ हत्थो ॥ १२ ॥

दूरस्थ दहति रत्रि अग्नि अङ्ग स्पृष्ट दहति । दहति प्रियप्रियोग सुजन
अदर्शने दहति ॥ ६ ॥ दहति सुजनप्रियोग दहति अनायता परप्रदशे । दहति
च अम्याख्यान दहति अकार्यं कृत पश्चात् ॥ ७ ॥ सद्गुणप्रियनाशे असदोयोद्धवे च
यदु खम् । तत् शोषयति समुद्र किं पुनर्हृदय मनुष्याणाम् ॥ ८ ॥ सद्भि असद्भि
च परस्य किं जल्पित दोषै । अर्थ यश न लभ्यते स च अमित्र कृत
भगति ॥ ९ ॥ मधुरेण जय कटुक क्षमया दर्पं गुरु प्रणामेन । सतोपेण च लोभ
कलह च अजल्पितव्येन ॥ १० ॥ एकसुकृतेन तुष्यत यावत् शत दुष्कृतानाम्
अतिश्रामति । स्वशरीरे अपि न शक्य दिशसे दिशसे प्रिय कर्तुम् ॥ ११ ॥ कथ
नाम तस्य पाप चिन्त्यते आगते क्रोधे । चम्पकदलसुकुमार यस्य गृहे आद्रित

पिय-पाहुण-आगमणे अप्प-दुपंतस्स सज्जण-जणस्स ।
मरणाओ अब्भहिंयं उप्पज्झइ माणसं दुक्खं ॥ १३ ॥

न ह्नु अइभरियं धम्मइ जह भरियं तह सुहायहं होइ ।
पंचम्मि न य किलिम्मइ गओ वि पिय-पाहुणो होइ ॥ १४ ॥

ते धन्ना जे धम्मं सुट्ठु वि जाणंति सुट्ठु पि करंति ।
जीविय-सारमसार खणेण परियत्तए सच्चं ॥ १५ ॥

सा माया सो य पिया तं मित्तं बंधवो य सो चेव ।
जो हिय-निस्सेस-कर धम्मस्स पहे नयं देइ ॥ १६ ॥

नवि तं करेइ माया पिया य पुत्तो य बंधन-जणो य ।
जं पुरिसस्सायरिया करति धम्मं उवइसंता ॥ १७ ॥

किं अच्छह वीसत्था दियहा बोलेति तुरिय-पहिय च्च ।
ते य न गणंति तुब्भे तुब्भेहि नवि य गणिजंति ॥ १८ ॥

तुट्ठा हांति मणुस्सा इंदमहो आगओ त्ति रमणीओ ।
नवि जाणंति वराया पडिया संबच्छर-सलाया ॥ १९ ॥

हस्त ॥ १२ ॥ प्रियप्राधूर्णकागमने अल्पदुष्प्रान्तस्य सज्जनजनस्य । मरणाद्
अभ्यग्निक उत्पद्यते मानस दुःखम् ॥ १३ ॥ न खलु अतिभृत धमति यथा
भृत तथा सुखाग्रह भवति । पञ्चसु न च क्लाम्यति गत अपि प्रियप्राधूर्णकः
भवति ॥ १४ ॥ ते धन्या ये धर्मं सुट्ठु अपि जानन्ति सुट्ठु अपि कुर्वन्ति ।
जीवितसारम् असार क्षणेन परिवर्तते सर्वम् ॥ १५ ॥ सा माता स च पिता
तन्मित्र बान्धव च स च एव । य हितमि श्रेयसकर धर्मस्य पथे नय ददाति ॥ १६ ॥
नेव तत्करोति माता पिता च पुत्र च बान्धवजन च । यत् पुरुषस्य आचार्या कुर्वन्ति
धर्ममुपदिशन्त ॥ १७ ॥ किम् आद्य मिश्रस्ता दिग्गसा अतिजामन्ति त्वरितपरिका
इव । ते च न गणयन्ति युष्मान् युष्माभि नैव च गण्यन्ते ॥ १८ ॥ तुष्टा
भवन्ति मनुष्या इन्द्रमह आगत इति रमणीय । नेव जानन्ति वराका पतिता

उच्चासणो महिच्छो आणाइंतो य निरुपयारीओ ।
अलसो पिय-जिम्मण रूमणो य न चिर पिओ होइ ॥ २० ॥

सहस त्ति पीइर्मता अत्थक्के जं व तं व जंपंता ।
पासे य निवेसंता पियाय सत्तुत्तणमुवेति ॥ २१ ॥

नीयं अइक्कमंतो पुब्बाभासी पियाईं जंपंतो ।
छंदं अणुयत्ततो वेसो वि जणो पियो होइ ॥ २२ ॥

छंदं जो अणुयत्तड मम्मं रोहइ गुणा पयासेइ ।
न इ नवरि माणुसाण य देवाण वि दुल्लहो होइ ॥ २३ ॥

आवं ति य एं ति य वोत्तव्वं पडिण्ण पुरिसेण ।
इयरो पि होइ तुट्ठो इयर पि तत्तिर्यं चेव ॥ २४ ॥

छज्जइ पडुस्स ललियं पियाएँ माणं खमा समत्थस्स ।
जाणंतस्स य भणियं मोण च अयाणमाणस्स ॥ २५ ॥

सहइ न कडुयं जंपड दोसे न लहइ गुणा पयासेड ।
रूसंताण न रूसइ दक्खिण्ण-महाभडो सुयणो ॥ २६ ॥

सनसरशलाका ॥ १९ ॥ उच्चासन महच्छ आजापयन् च निरुपकारी । अलस
प्रियभोजन रोपण च न चिर प्रिय भवति ॥ २० ॥ सहसा एव प्रीतिमन्त
अनसरे यद्वा तद्वा जल्पन्त । पार्श्वे च प्रियाय नियसन्त शत्रुत्वमुपयन्ति ॥ २१ ॥
नीच च अतिक्रामन् पूर्वाभाषी प्रियाणि जल्पन् । छन्दम् अनुवर्तमान द्वेष्य अपि
जन प्रिय भवति ॥ २२ ॥ छन्द य अनुवर्तते मर्म रोधयति गुणान्
प्रकाशयति । न खलु केवल मनुष्याणा च देवानाम् अपि दुर्लभ भवति ॥ २३ ॥
आमम् इति एवम् इति वक्तव्य पण्डितेन पुरुषेण । इतर अपि च भवति तुष्ट
इतरद् अपि तत्राद् एव ॥ २४ ॥ शोभते प्रभो ललित प्रियाया मान क्षमा
समर्थस्य । जानत भणित मौन च अजानत ॥ २५ ॥ सहते न कटुक जल्पनि
दोषान् न लभते गुणान् प्रकाशयति । रूप्यता न रूप्यति दाक्षिण्यमहाभट

सुयणो न चेत् रूसड अह रूमइ मंगुलं न चितेड ।
अह चितेड न जंपड अह जंपड लज्जिओ होइ ॥ २७ ॥

जं दुज्जणस्स सुयणो लज्जाए सहड छिन्नलज्जस्स ।
तं जाणड निहज्जो एसो असमत्थओ सहड ॥ २८ ॥

अणुयत्तियं न-याणइ पिये वि भणिए वि अप्पियं भणइ ।
दाणेण न संपजइ नत्थि उवाओ खलयणस्स ॥ २९ ॥

वज्झइ मंतेहि विसं हत्थी रज्जुहि सेउणा सलिलं ।
पयइ विसमस्स बंधो न-याणिमो दुज्जण-जणस्स ॥ ३० ॥

सव्यस्स एस पयई पियम्मि उप्पाइए पियं काउं ।
सुयणस्स का वि पयई अरूए वि पिए पियं काउं ॥ ३१ ॥

कज्जम्मि समावडिए अणुयत्तह दुज्जणं पयत्तेण ।
विसमासा किर जायइ अमयाउ विसं न संभवड ॥ ३२ ॥

जइ वि खमा परिभूया जइ वि समंतस्स आयरो नत्थि ।
तह वि खमा खमियव्वा सम सरिमो बंधो नत्थि ॥ ३३ ॥

सुजन ॥ २६ ॥ सुजन न चत्त रप्पति अथ रुप्पति अनिष्ट न चिन्तयति ।
अथ चिन्तयति न जल्पति अपि जल्पति लज्जितो भवति ॥ २७ ॥ यद् दुर्जनस्य
सुजन लज्जया सहते छिन्नलज्जस्य । तद् जानाति निर्लज्ज एव असमर्थक
सहते ॥ २८ ॥ अनुवर्तित न जानाति प्रिये अपि भणिते अपि अप्रिय भणति ।
दानेन न मपाद्यते नास्ति उपाय खलजनस्य ॥ २९ ॥ बध्यते मन्त्र विप हस्ती
रज्जुभि सेतुना सलिलम् । प्रकृतिरियमस्य मन्त्र न जानाम दुर्जनजनस्य ॥ ३० ॥
सर्वस्य एषा प्रकृति प्रिये उपादिते प्रिय कर्तुम् । सुजनस्य कापि प्रकृति
अकृते अपि प्रिये प्रिय कर्तुम् ॥ ३१ ॥ कार्ये समापतिते अनुवर्तय्य दुर्जन
प्रयत्नेन । विषम् आशा (विषमाशा) मित्र जायते अमृतात् विष
न मभवति ॥ ३२ ॥ यद्यपि क्षमा परिभूता यद्यपि क्षममाणस्य आदर नास्ति

कह तस्स रुसियव्वं जस्स पणामो पुणो वि कायव्वो ।
अच्चंत-निग्गुणस्स वि कह सका रुसित्तं तस्स ॥ ३४ ॥

रोसस्स खमा दंडो काम-गुणाणं निरुंभणा दंडो ।
दुज्जण-जणस्स कलहुज्जयस्स परिवज्जणा दंडो ॥ ३५ ॥

भद्दं पद्दं सुयाणं अवराहेऊण बद्ध-वइराण ।
पणिवइय-वच्छलाणं मुहुत्त-चंडिक-रोसाणं ॥ ३६ ॥

वीहेयव्वं दुज्जण-जणस्स निच्चं पलोद्ध-जीहस्स ।
वर-रयण-निज्जरस्म व वयण-करालं वहंतस्स ॥ ३७ ॥

अत्थक्कु जंपए पयइ-पायडं सव्वलोय-तत्तिहं ।
तं माणुस वेयालं पुहई वि ससंक्रिया भमइ ॥ ३८ ॥

नीओ खणेण रच्चइ रत्तो संतो विरच्चइ खणेण ।
नीओ विरत्त-मेत्तो भामेइ घरापरि दोसे ॥ ३९ ॥

सुयणो चिरस्स रच्चइ रत्तो संतो विरच्चइ चिरस्स ।
सुयणो जइ वि विरच्चइ तह वि न दोसे पयासेइ ॥ ४० ॥

तथापि क्षमा क्षन्तव्या क्षमासदृश बान्धव नास्ति ॥ ३३ ॥ कथं तस्य रोपितव्यं
यस्य प्रणाम पुनरपि कर्तव्य । अत्यन्तनिर्गुणस्यापि कथं शक्यं रूपितुं तस्य ॥ ३४ ॥
रोषस्य क्षमा दण्डं कामगुणानां निरोधनं दण्डं । दुर्जनजनस्य कलहोद्यतस्य परि-
वर्जनं दण्डं ॥ ३५ ॥ भद्रं प्रभु सुतानां (अथवा, स्वकानां) अपराध्य बद्धवैराणाम् ।
प्रणिपतितरसलानां मुहूर्तचण्डेकरोपाणाम् ॥ ३६ ॥ मेतव्यं दुर्जनजनात् नित्यं रहस्य-
मेदिनं । वररदननिर्झरस्य इव वदनकरालं वहतं ॥ ३७ ॥ अननरतं जल्पति
प्रकृतिप्रकटं सर्गलोकात्पदम् । तं मनुष्यवेतालं पृथ्वी अपि सशङ्किता भ्रमति
(वहति) ॥ ३८ ॥ नीचं क्षणेन रज्यते रक्तं सन् विरज्यते क्षणेन । नीचं
विरक्तमात्रं भ्रामयति गृहे गृहे दोषान् ॥ ३९ ॥ सुजनं चिरात् रज्यते रक्तं सन्
विरज्यते चिरात् । सुजनं यद्यपि विरज्यते तथापि न दोषान् प्रकाशयति ॥ ४० ॥

हृल्लुच्छलेइ जं होइ उणयं रिन्तयं कणयणेइ ।
भरियाइं न वुच्चंति सुपुरिम-विण्णाण-भंडाइं ॥ ४१ ॥

तं खाह जं जग्ज्जइ तं जंपह जं महायणे जोमां ।
तं जंपति सुपुरिसा कालेण वि जं न लंघेइ ॥ ४२ ॥

तत्तिप-मेत्तं जंपह जेत्तिप-मेत्तस्म निपलं चमह ।
तं उक्खवेह भार जं अद्ध-महे न लङ्गेह ॥ ४३ ॥

वुज्झंति नाम भारा तं च्चिय वुज्झंति वीममंतेहिं ।
सील-भरो वोद्धव्वो जावज्जीवं असीसामो ॥ ४४ ॥

जो सकयं न याणइ सुविसुद्ध-पाइयं पि वोत्तुं जे ।
मोणं तु तस्स सरणं नीसरणं अहव परिमाए ॥ ४५ ॥

उच्चं न सिक्खिओ अद्ध भिक्खिओ सिम्मिओ कुमालाए ।
जो बहइ विउत्त-पायं सो मरिसो संनियाएण ॥ ४६ ॥

को कुलयाण गंधं करोइ महुत्तणं च उच्छृणं ।
वर-हत्थीण य लीलं विणयं च कुलप्पय्याणं ॥ ४७ ॥

उच्छलति यद्भवति ऊन रिक्त कणकणायते । भरितानि न वृन्ति सुपुरुषमिज्ञान-
भाण्डानि ॥ ४१ ॥ तत् खादत यद् जीर्यते तद् जल्पत यद् महाजने योग्यम् ।
तद् जल्पन्ति सुपुरुषा कालेनापि यद् न लङ्घ्यते ॥ ४२ ॥ तान्मात्रं जल्पत
यावन्मात्रं स्पष्टं जल्पय । तम् उक्षिपत भारं यम् अर्पयथे न त्यजय ॥ ४३ ॥
उद्धान्ते नाम भारा ते एव उद्धान्ते विश्राम्यद्भिः । शील्भरं यैरेव यामज्जीवम्
अभिभ्रान्तम् ॥ ४४ ॥ यं न स्मृतं न जानाति सुविशुद्धप्राकृतम् अपि वस्तु वै ।
मानं तु तस्य शरणं निमरणम् अथवा परिपद ॥ ४५ ॥ उच्चं न शिक्षित
अर्धशिक्षितं शिक्षितं कुशाब्जयाम् । यं ग्रहति विद्वद्वादं स सदृशं मनि-
पातेन ॥ ४६ ॥ कः कुलयाणां गन्धं करोति मधुरतां च इक्षुणाम् । ग्रहस्तिना

अणुयत्तह भणह पियं जं कज्जं तं सुणेह हियाण ।
महुरं लवइ मयूरो सविसं च भुयंगमं गिलइ ॥ ४८ ॥

उच्छ महुरो सोमो चंदो [तह] चंदणं चिय सुसुरभिं ।
अभिजाओ य कुलीणो को दोसो आयरो चेव ॥ ४९ ॥

जो गुड-कयाएँ वायाएँ जंपए पिस-कएण हियाण ।
सो विल-गओ व सप्पो वज्जेयव्वो पयत्तेण ॥ ५० ॥

अहिंहे वि सलपणे नामग्गहणे वि होइ आसंका ।
अलिय-पलत्ते वि अही अहिं त्ति भण को न वीहेइ ॥ ५१ ॥

संडेव-पडिय-पच्चुट्टिण सीएण थरहरतेण ।
थेरेण पहे रुन्नं तारुणं संभरतेण ॥ ५२ ॥

विवरीया थेर-मई वारिज्जंती य जाइ थेर-मई ।
कालो तेचिय-थामं न पेच्छसे पंडुर सीसं ॥ ५३ ॥

तं जि सरीरं तं जि मुहु ताई जि लोयणयाइं ।
नाइ विही सीसं चरइ दिन्नउ पाउ जराए ॥ ५४ ॥

च लीला विनय च कुलप्रसूतानाम् ॥ ४७ ॥ अनुवर्तय भणत प्रिय यत् कार्यं तत्
शृणुत हृदयेन । मयुर लपति मयूर सविष च भुजङ्गम गिलति ॥ ४८ ॥ इक्षु
मधुर सौम्य चन्द्र चन्दनम् एव सुसुरभि । अभिजातश्च कुलीनः के दोष
आदरं चैव ॥ ४९ ॥ यः गुडकृतया वाचया जल्पति निपकृतेन हृदयेन । स
विलसत इव सर्पः वर्जनीयः प्रयत्नेन ॥ ५० ॥ अदृष्टे अपि खलजने नाम-
ग्रहणे अपि भवति आशङ्का । अलीकप्रलपिते अपि अहिरहिरिति भण क न
निभेति ॥ ५१ ॥ जलशिलापतितप्रयुयितेन शीतेन कम्पमानेन । स्थविरेण पथि
रुदित तारुण्यं सस्मरता ॥ ५२ ॥ विपरीता स्थविरमति वार्यमाणापि ऐति
स्थविरमति । कालं तयान् विस्तीर्णं न प्रेशसे पाण्डुर शीर्षम् ॥ ५३ ॥ तदेव
शरीरं तदेव मुखं ते एव लोचने । ननु विधिं शीघ्रं चरति दत्त पादः

तहँ पहु धणिय घरेण घरु नयणिहिँ दाइय सो य ।
एवाहि जर-नीहोडियउ पडिजिय अच्छइ एहु ॥ ५५ ॥

लट्ठी-धरिय-कडेवर गय-जोवण एवमेव संतुष्ट ।
सहइ कहुयं पि भणिओ गओ तुमं रूसिउं कालो ॥ ५६ ॥

सिरु पलियउं मुहुं बलि-भरिउ जर लग्गी हय नाम ।
मरणं होइ अचितियउं धम्मु करहि जिय नाम ॥ ५७ ॥

चय महिलं मुह-कहुयं चय मित्तं नत्थि जत्थ सब्भावं ।
चय सामियं अदायं चयाहि परिभूय वामं च ॥ ५८ ॥

आलत्तं चिय रूसइ मिउडिं काऊण देइ उल्लावं ।
महिला-छलेण पुरिसं बाहेइ पुराणयं कम्म ॥ ५९ ॥

महिलाण एस पयई मच्चस्स करेति वेमणस्माई ।
तस्स न करेति नवरं जस्स अलं कामयंते णं ॥ ६० ॥

पिय-जण-अपत्त-भोगा बालत्तणयम्मि गहिय-मामण्णा ।
अदिट्ठ-पिय-विओगा जियंति मुणिणो सुहं लोए ॥ ६१ ॥

जरया ॥ ५४ ॥ तदा प्रभु धन्य गृहे गृहे नयनैर्दार्जित स च । अधुना
जराजर्जरितः पराजित आस्ते एष ॥ ५५ ॥ यष्टिधृतकलेवर गतयामन एवमेव
संतुष्टः । सहते कटुकमपि भणित गत तत्र रोषितुं काल ॥ ५६ ॥ शीघ्रं
पलित मुख बलिभरित जरा लग्ना हता नाम । मरण भवति अचित्तितं धर्मं कुरु
जीन नाम ॥ ५७ ॥ त्यज महिला मुखकटुका त्यज मित्र नास्ति यत्र सद्भाव ।
त्यज स्वामिनम् अदातार त्यज परिभूत वासम् ॥ ५८ ॥ आलस्यम् एव रूप्यति
मूकुटिं कृत्वा ददाति उल्लापम् । महिलाछलेन पुरुष बाधते पुराण कर्म ॥ ५९ ॥
महिलानाम् एषा प्रकृतिः सर्वस्य कुर्यन्ति वेमनस्यानि । तस्य न कुर्यन्ति केवल
यस्मै अल कामयन्ते ननु ॥ ६० ॥ प्रियजन-अप्राप्तभोगा बालत्वे गृहीतश्रामण्या ।

सुलभो विमाण वासो एग च्छत्ता य मेइणी सुलभा ।
लोगम्मि नररि दुलहा पाया जिण वद्धमाणस्स ॥ ६२ ॥

उच्छ सहाय मधुरो निबो कहुओ हुयासणो डहणो ।
सुयणस्स दुज्जणस्स य पयइ-विसेसो सहावेण ॥ ६३ ॥

जं उप्पलस्स पत्तेण छिज्जए किं व सत्थ-मग्गेणं ।
मधुरम्मि भाणियव्वे किं ते कहुएण भणिएण ॥ ६४ ॥

मधुर-वयणेहिं आसासिएल्लया जे गया परविएसं ।
ते ताई संभरंता अब्बत्थ रइं न बंधंति ॥ ६५ ॥

कहुय-वयणेहिं निब्भच्छियल्लया छिन्न-पेम संबंधा ।
ते ताई संभरता तत्तो य परे ण वचंति ॥ ६६ ॥

धन्नाण हियं च मियं च गाहयं देस-काल-भणियं च ।
न य परलोय विरुद्धं गुण-पत्तद्वं भणइ जीहा ॥ ६७ ॥

एसा सत्ति-प्रहारे य कस-प्रहारे य बल-प्रहारे य ।
उच्छहइ द्वावेउं दुविणीया अत्तणो जीहा ॥ ६८ ॥

अदृष्टप्रिययिणा जीरन्ति मुनय सुख लोके ॥ ६१ ॥ सुलभ विमानवास
एकच्छत्रा च मेदिनी सुलभा । लोके केवल दुर्लभौ पादौ जिनार्धमातस्य ॥ ६२ ॥
इक्षु स्वभासमधुर निम्ब कटुक हुताशन दहन । सुजनस्य दुर्जनस्य च
प्रकृतिविशेषौ स्वभावेन ॥ ६३ ॥ यद् उपलस्य पत्रेण टिबते किं वा शस्त्रमार्गेण ।
मधुरे भणितव्ये किं तत्र कटुनेन भणितेन ॥ ६४ ॥ मधुरवचनै आजासिता ये
गता परविदेशम् । ते तानि सस्मरन्त अन्यत्र रतिं न वप्नन्ति ॥ ६५ ॥
कटुकवचनै निर्मसिता छिन्नप्रेममग्न्या । ते तानि सस्मरन्त तत्र च परं न
व्रजन्ति ॥ ६६ ॥ धन्यानां हितं च मितं च ग्राहक देशकालभणितं च । न च
परलोकाविरुद्धं गुणप्राप्तार्थं भणति जिह्वा ॥ ६७ ॥ एषा शक्तिप्रहारान् च
कशप्रहारान् च बलप्रहारान् च । उच्यते दापयितुं दूर्गिता आमनो

जो दुज्जणं मेत्ती करेइ सुयणो ति नाम कलिङ्ग ।
सुविणय-लद्धो व निही पच्छा इच्छं न पूरेइ ॥ ६९ ॥

दुज्जण-मंसग्गीए आवाए उच्छु-संड-महुगए ।
विममिअ अणाप-नीयं पच्छा होई अपत्थाओ ॥ ७० ॥

जइ कंचणं गिरीओ जायइ [मोत्तिय] च हत्थीओ ।
विणओ य कुलीणाओ को दोसो आवरो चेअ ॥ ७१ ॥

पडिवयण-समत्थेणं सहियव्वं दुज्जणस्स हियएण ।
न य पट्टिमि निलीणो वसहस्स सिरिं हरइ काओ ॥ ७२ ॥

एको समाएँ दोसो सव्वालंकार-भूत्तिअ-गुणाए ।
असमत्थो ति गणिज्जइ जं पुरिसो दुज्जण-जणेण ॥ ७३ ॥

तिसु जे अदिट्ठ-पुब्बा राअ-कुले गुरु-कुले य वेमासु ।
विण्णाण-माण-लडहत्तणाण ते बाहिरा होति ॥ ७४ ॥

नाउण य विण्णाणं काउण य समर-माहमं कम्मं ।
लंघेउण य मेरुं पुण्णेहि विजा सुहं कत्तो ॥ ७५ ॥

जिह्वा ॥ ६८ ॥ य दुर्जनेन मत्री करोति सुजन इति नाम कल्पित्वा ।
स्वप्नलब्ध इय निधि पश्चात् इच्छा न पूरयति ॥ ६९ ॥ दुर्जनस्तर्सेण
आपाते इक्षुखण्डमधुरेण । विममिअ (विममिअ) अज्ञातगीत पश्चाद् भरति
अपय्य ॥ ७० ॥ यदि काञ्चन गिरस्त जायते मात्तिक च हस्तित । विनयध
कुलीनात् को दोषो आदर चैव ॥ ७१ ॥ प्रतिचनसमर्थेन सहितव्य दुर्जनस्य
हृदयेन । न च पृष्ठे निर्मल वृषभस्य श्रिय हरति काका ॥ ७२ ॥ एक
क्षमाया दोष सर्वालंकारभूषितगुणाया । असमर्थ इति गण्यते यत् पुरुष
दुर्जनजनेन ॥ ७३ ॥ त्रिषु ये अदृष्टपूर्वा राजकुले गुरुकुले च वेद्यासु ।
विज्ञान-मान-विदग्धताभ्य ते गद्या भरन्ति ॥ ७४ ॥ ज्ञाना च विज्ञान इत्या च
समरसाहम कम । लङ्घिष्या च मेरु पुण्य विना सुह कुत ॥ ७५ ॥ काले

काले उवणिजंती थेवा वि महोसही जियावेइ ।

अमय-रस-मीसिएण वि मयस्म किं लावय-रसेण ॥ ७६ ॥

न्हायस्स य धोवत्ती जिमियस्स य जं च तं च तंघोलं ।

अवसर-पट्टिया गाहा तिनि वि मग्गं विसेमंति ॥ ७७ ॥

नीयं च लद्ध-पसरं सिप्पि-पउत्तं च अत्थ-मंजुत्तं ।

महिलायत्तं च धरं तिनि वि मलं विसेसंति ॥ ७८ ॥

थके भणियं सोहइ थके भणियं सुहावहं होइ ।

अत्थके पुण भणियं कयं पि कज्जं विणासेइ ॥ ७९ ॥

किं तं मेह पलायह जं सरणं नत्थि तिहुयणे सयले ।

मोत्तुं जिणंद-वयणं सेमं सव्वं कलयलेइ ॥ ८० ॥

सुयणो सरल-सहावो मडलिजंतो वि दुज्जण-जणेण ।

छारेण दप्पणो विवय अहिययरं निम्मलो होइ ॥ ८१ ॥

सुयणस्स दुज्जणारुसियस्स कडुयाईं भन्नमाणस्स ।

कमल-मउले च्व भमरो गहिर-हिंडी भमइ रोसो ॥ ८२ ॥

उपनीयमाना स्तोकापि महोपधि जीयति । अमृतसन्निधितेनापि मृतस्य किं

लाभकरसेन ॥ ७६ ॥ स्नातस्य च तिलेपन मुक्तस्य च यच्च तच्च ताम्बूलम् ।

अवसरपट्टिता गाथा तिस्रोऽपि स्वयं विशेषयन्ति ॥ ७७ ॥ नां च च लब्धप्रसर

शिल्पिप्रमुक्त च अर्थन्युक्तम् । गहिलायत्तं च गृह ग्रीणि अपि शूल विशेष-

यन्ति ॥ ७८ ॥ स्थाने भणित शोभते स्थाने भणित सुखारह भवति । अस्थाने

पुनर्भणित कृतमपि कार्यं विनाशयति ॥ ७९ ॥ किं तत् मेघ प्रलपते यत् शरण

नास्ति त्रिभुवने सकले । मुक्त्वा जिनैर्द्रवचन शेष सर्वं कलकल इति ॥ ८० ॥

सुजन सरलस्वभावा मल्लिनाजियमाण अपि दर्जनजनेन । छारेण दर्पण इव

अधिकतर निर्मलं भवति ॥ ८१ ॥ सुननस्य दर्जनारुष्टस्य वट्टवानि भणत ।

कमलमुकुले इव भ्रमर वाद्याटन भ्रमति रोष ॥ ८२ ॥ यथा यथा अनुवर्पते

जह जह अणुयत्तिज्जइ तह तह नीयत्तणस्स दोसेण ।
वट्ठा-धूली व खलो चडइ सिरे नत्थि संदेहो ॥ ८३ ॥

जेण विणा नवि भज्जइ अणुणिज्जइ सो कयावराहो वि ।
पत्ते य नगर-दाहे भण कस्स न बल्लहो अग्गी ॥ ८४ ॥

तं जंपंति सुपुरिसा तं चिय पमुहे करंति पडिवत्ती ।
रयणायरो व्य बेलं कालेण वि जं न लंघेइ ॥ ८५ ॥

पर-त्तत्ति-त्तग्गय-मणो दुस्सीलो अलिय-जंपओ चवलो ।
जत्थ न दीसइ लोओ वणं पि तं चेव रमणीयं ॥ ८६ ॥

जो जस्स निय-सहावो सज्जण-संगे वि सो तहा चेव ।
वाणो धम्मे वि ठिओ गुण-नाहिओ तह वि मारेइ ॥ ८७ ॥

खल-संगे परिहरिए पंच्छह तिष्ठेण जं फलं पत्तं ।
मयणाहि-सुरभि-गंधं पहु-सीसं पावियं जेण ॥ ८८ ॥

जेहिं चिय उब्भविआ जाण पसाएण बड्ढिय-ययावा ।
समरा डहंति विंझं खलाण संगो चिय विणासो ॥ ८९ ॥

तथा तथा नाचत्वस्य दोषेण । रथ्याधूलिरिव खल आरोहति शिरसि नास्ति
मदेह ॥ ८३ ॥ येन विना नैव भृज्यते अनुनीयते स कृतापराध अपि ।
प्राप्ते च नगरदाहे भण कस्य न बल्लभ अग्नि ॥ ८४ ॥ तत् जल्पन्ति
सुपुरुषा तामेव प्रमुखे कुर्वन्ति प्रतिपत्तिम् । रत्नाकर इव बेल कालेनापि या न
लङ्घयति ॥ ८५ ॥ परतापतद्व्रतमन दुःशील अलीकजल्पक चपल । यत्र न
दृश्यते लोका यत्र नमपि तदेव रमणीयम् ॥ ८६ ॥ य यस्य निजस्वभावात् सज्जनसंगे
अपि स तथा एव । वाण धर्मे (धामनि) अपि स्थित गुणगृहीत तयापि
मारयति ॥ ८७ ॥ खलसंगे परिहृते पश्यत तिलेन यत्फल प्राप्तम् । मृगनाभिमु-
र-मिगन्ध प्रभुशीर्यं प्रापित येन ॥ ८८ ॥ ये एव उद्वाप्तिता येषां प्रसादेन
वर्धितप्रतापा । शमरा दहन्ति विन्ध्यं खलानां मग एव विनाश ॥ ८९ ॥

सुयणाण नेउराण य सुव्यंतो मुइमणोहगे सद्दो ।
 सो चेव कण्ण-कडओ नियलाणं दइइ-पिसुणाणं ॥ ९० ॥
 नागेहिं वणं कागेहिं उववणं राउलं पिसुणएहिं ।
 रुद्धं मयरेहिं जलं हयविहिं सुयणो कहिं जाउ ॥ ९१ ॥
 तं नत्थि नरंद-धरं सयले महिमंडले भमंताणं ।
 जत्थ अकारण-कुविया दो तिण्णि खला न दीमंति ॥ ९२ ॥
 अचंत-निम्मलाण वि मोल्ल-महग्घाण मार-गरुयाणं ।
 मणियारो व्व खलयणो रयणाण वि कुणइ छिड्डां ॥ ९३ ॥
 जासिं चेव नईणं वमहा घुंठंति पाणियं तिसिया ।
 तासिं चेव नईणं सिंगेहिं तडी विणासंति ॥ ९४ ॥
 सरिसे माणुस-जम्मे डहड खलो सज्जणो सुहावेइ ।
 लोहं चिय संनाहो रक्खड जीयं असी हरड ॥ ९५ ॥
 जांन्हा-जलेण चंदो धुवइ कलंकं दिसावहु-मुहाण ।
 न य धुवइ निय-कलंकं सव्वो मुज्झइ सकज्जेसु ॥ ९६ ॥

सुजनाना नूपुराणा च श्रूयमाण श्रुतिमनोहर शब्द । स एव कर्णकटुक निगडाना
 दग्धपिशुनानाम् ॥ ९० ॥ नागे वन काके उपवन राजकुल पिशुनकै । रुद्ध
 मकरे जल हतप्रिये सुजन कुत्र यातु ॥ ९१ ॥ तत् नास्ति नरेन्द्रगृह सकले
 महिमण्डले भ्रमताम् । यत्र अकारणकुपिता द्वित्रा खला न दूषयन्ते ॥ ९२ ॥
 अत्यन्तनिर्मलानाम अपि मूल्यमहार्घ्याणां सारगुरुकाणाम् । मणिकार इव खलजन-
 खलानाम् अपि करोति छिद्राणि ॥ ९३ ॥ यासां चैव नदीनां वृषभा पिवन्ति
 पानीयं तृपिता । तासां च नदीनां शङ्खं तटीं विनाशयन्ति ॥ ९४ ॥ सद्गो-
 मानुषजन्मनि दहति खल मज्जनं सुखयति । लेहमेव मनाहं रक्षति जीवय असी
 हरति ॥ ९५ ॥ ज्योस्नाजलेन चन्द्रं धारयति कलङ्कं दिसावधूमुखाणाम् । न च
 धारयति निजकलङ्कं मयं मुञ्चति स्वकार्येषु ॥ ९६ ॥ य यस्य वर्तते हृदये स त

जो जस्म वट्टुं हियं मो तं टावेइ सुंदर-महायं ।
वग्घी-छायं जणणी भटं मोमं च मनेइ ॥ ९७ ॥

रत्तो दुट्ठो मूढो पुच्छि कुग्गाहिओ य चत्तारि ।
उवग्गमस्स अणरिहा अरिहो पुण होइ मज्झन्थो ॥ ९८ ॥

सच्चो परस्स पेच्छइ वालग्गाओ तण्णि छिद्वाणि ।
नियय-कयाइ न पेच्छइ हिमगिरी-सिहरप्पमाणां ॥ ९९ ॥

रत्ता पेच्छंति गुणा दोमा पेच्छंति जे विग्गंति ।
मज्झत्था पुण पुरिमा दोमा वि गुणा वि पेच्छंति ॥ १०० ॥

करिणो करि-मंघडे पत्थर-नियरे सुवण्ण-गेह च ।
निव्वडइ वसण-कमवट्ठयम्मि मारो कुलीगाणं ॥ १०१ ॥

मग्गार-नेह-मइए रत्ते रत्तिवज्जडं नि जुत्तमिणं ।
अणहियए पुण हिययं जं दिज्जडं तं जणो हमड ॥ १०२ ॥

हीरंति जे गुणेहिं ववगय-नेहा पि जे न नज्जंति ।
रुत्तं पि जेसु अग्घडं ते पुत्त कलिम्मि अन्धमिया ॥ १०३ ॥

स्थापयति सुन्दरस्वभाव । व्याघ्रशाय जननी भद्र सांभ्य च मन्यते ॥ ९७ ॥ रक्त-
दुष्टः मूढः पूर्वं कुप्राहितः च चत्वारः । उपदेशस्य अनर्हा अहं पुनः भवति
माव्यस्यः ॥ ९८ ॥ सर्व परस्य प्रेक्षन्ते घालाघातं मूलं छिद्वाणि । निजवृत्तानि
न प्रेक्षन्ते हिमगिरिशिखरप्रमाणानि ॥ ९९ ॥ रक्ताः प्रेक्षन्ते गुणान् दोषान् प्रेक्षन्ते
ये विरक्ताः । माव्यस्था पुनः पुरुषा दोषान् अपि गुणान् अपि प्रेक्षन्ते ॥ १०० ॥
करिणः करिमंघडे प्रन्तरनिकरे सुवर्णगेहा इव । स्पर्शभरति व्यमनकपपदे सारः
कुलीनानाम् ॥ १०१ ॥ सद्धारस्नेहमतिके रक्ते रच्यते इति युक्तमिदम् । अहदये
पुनर्हृदयं यदीयते तद् जनः हसति ॥ १०२ ॥ ह्रियन्ते ये गुणं व्यपगतस्नेहाः
अपि ये न ज्ञायन्ते । रुदितमपि येषु शोभते ते पुनः कलां अन्धमियाः ॥ १०३ ॥

विसम-सहावम्मि जणे न याणिमो कह गुणा विदुप्पन्ति ।
हिम-सीयले वि किरणे नेच्छइ नलिणी मियंक्कस्स ॥१०४॥

सोहिय-संववहारो सन्भावो गरुयया रत्ता तुच्छा ।
विहडंति वंधवाण य कलिकाल-पयाव-दोसेण ॥१०५॥

कण्हस्स कालिओ फण-मणिम्मि सिट्ठो जणस्स कसिणो सो ।
देहुप्पन्ना वि विसं चयंति देवे पराहुत्ते ॥१०६॥

को व न दुक्खं पत्तो सुहं व भण कस्स सासयं अत्थि ।
कस्स निरत्तर-पणओ सोहग्गं कस्स अक्खलियं ॥१०७॥

सब्बो पुब्ब-कयाणं कम्माणं पावए फल-विवागं ।
अवराहेसु गुणेषु य निमित्त-मेत्तं परो होइ ॥१०८॥

नउ वि करतह सुपुरिसह जइ दइवह न सुहाइ ।
का वि अवत्थ स संपडइ जा चित्तणह न जाइ ॥१०९॥

अन्नह परिचित्तिजइ सहरिस-कंडुल्लुण्ण हियएण ।
परिणमइ अन्नह चिय कज्जारभो विहिवसेण ॥११०॥

विषमस्वभावे जने न जानीम कथ गुणा अर्ज्यन्ते । हिमशतलान् अपि विरणान्
नेच्छति नलिनी मृगाङ्गस्य ॥ १०४ ॥ शोधि (भि) तमव्यवहार सद्भाव गुरुक्ता
क्षमा तुच्छा । विघटयन्ति बान्धवाना च कलिकालप्रतापदोषेण ॥ १०५ ॥
कृष्णस्य कालिय फणामणौ शासित जनस्य कृष्ण स । देहोपन्ना अपि विपं
त्यजन्ति देवे पराङ्मुखे ॥ १०६ ॥ को वा न दुःख प्राप्त सुख वा भण कस्य
शाश्वतम् अस्ति । कस्य निरन्तरप्रणय सौभाग्य कस्य अस्वस्तिम् ॥ १०७ ॥
सर्वं पूर्वकृताना कर्मणा प्राप्नोति फलविपाकम् । अपराधेषु गुणेषु च निमित्तमात्र
पर भवति ॥ १०८ ॥ नयमपि कुर्वत सुपुरुषस्य यदि दैत्य न सुभानि । कापि
अन्या सा सपद्यते या चिन्तयितु न याति ॥ १०९ ॥ अन्यथा परिचिन्त्यते
सहर्षवण्ड्युतेन हृदयेन । परिणमति अन्यथा य कार्यारम्भ विधिरशेन ॥ ११० ॥

विहिणा वि नडिजंतो मव्यो चिय भणट अट्टमो चंदो ।
चंदस्म राहु-गहणे तडया को अट्टमो आसि ॥ १११ ॥

विउलु नढयलु रहयरारुदु, दुप्पेच्छा तसु किण्ण,
अत्थ-सिहरु दुग्गामु सुणिज्जड ।

विहि-विहियं धू परिणमड, तेण सूरु, राहिं गिलिज्जड ॥ ११२ ॥

भुवणप्फालु वि धणु समड, वच्चुल हेट्ठि ट्टिओ
ओहु पेक्खु न किं मिलंतं ।

देवाह वि एह दस मिहि करतु किं किं पिलिज्जड ॥ ११३ ॥

धनु सुवण्णउं तिहुयणहु दिन्नउ होड हरेण ।
तस्म वि धू विहि-मिहिउ धणु संकरु नग्गउ तेण ॥ ११४ ॥

जा तइलुक्कह नाह किर संपड फेडड देड ।
तह वि जराअउ हरह धणु गलि हड्डं परिहेड ॥ ११५ ॥

अन्नं भणंति जणदणह हरह तिडज्जउ भाउ ।
तस्स मि दइविं निम्मियउ मय णिउ कालउ काउ ॥ ११६ ॥

विधिनापि उग्रमान मय एउ भणति अष्टम चन्द्र । चन्द्रस्य राहुग्रहण तदा क
अष्टम आसीत् ॥ १११ ॥ विपुल नभस्तल रथरारुदु दुप्पेच्छा तस्य निरणा
अस्तशिखर दुर्गम श्रूयते । विधिविहित धिक् परिणमति तेन सूर्य राहुणा
गिल्यते ॥ ११२ ॥ भुवनोष्फालम् अपि धनु शाम्बति (भुवनपाल अपि धन
समेति) वच्चुलस्य अत्र स्थित अहो पश्य न किं मिलति । देवानाम् अपि एता दशा
विधि कुर्वन् किं किं पीडयति ॥ ११३ ॥ धान्य सुगणं त्रिभुवनस्य दत्त भवति
हरेण । तस्यापि धिक् विधिविहित धन शकर नम्र तेन ॥ ११४ ॥ यत्
त्रैलोक्यस्य नाथ किल मयि स्फेप्यति यच्छति । तथापि जरायु हरस्य धन
गले अरुणीनि परिप्लवे ॥ ११५ ॥ अन्ये भणन्ति जनार्दन हरस्य तृतीय भाग ।
तस्यापि दैवेन निर्मित सदा निज कृष्ण काय ॥ ११६ ॥ विधिविहितम्

विहि-विहियं चिय लब्धइ अमयं देवाण महुमहे लच्छी ।
रयणायरे वि महिए हरस्त भाए विसं जायं ॥ ११७ ॥

पुत्तय विहियसि विनाडियड को तिणयणि साहारु ।
जिं हर-वसहु वि तिण चरड वासुगिए बणाहारु ॥ ११८ ॥

जइ पि तिणयणु एकु पुहइहि वंदिज्जइ सुर-गणिहिं ।
तो वि तासु वड किह नमिज्जइ ।
सरणागउ जासु सिरसिरहु लेवि राहिं गिलिज्जइ ॥ ११९ ॥

मज्झे जडाण निवसंतयस्स कत्तो गुणाण वित्थारो ।
हर-ससिणो तं च हुयं सा वि कला जं न से झीणा ॥ १२० ॥

धेवेहि वि होइ गुणेहिं गारवं निग्गुणाण मज्झम्मि ।
भणंति जेण मणुया सरोहिं कूया वि कूय-सरा ॥ १२१ ॥

जह मूसमस्स एगेण विहिणा दो वि वायडा हत्था ।
तह य मुणिय-कल्लाणा धेवेण वि उत्तुणा होति ॥ १२२ ॥

एउ लम्पने अमृत देवाना मधुमथे लक्ष्मी । रत्नाकरे अपि नयिते हरस्य भागे
विष जातम् ॥ ११७ ॥ पुत्रक विधियशेन विनष्टिते क त्रिनयने स आधार ।
यत् हरवृषभ अपि तृण चरति वासुकेश्च वनम आधार (याताहार) ॥ ११८ ॥
यद्यपि त्रिनयन एक पृथिव्या बन्धते सुराण, तदपि तस्य हे मुखे कथ नम्यते ।
शरणागत यस्य शीर्षस्य गृहीत्वा राहुणा गिर्यते ॥ ११९ ॥ मध्ये जटाना
(जटाना) निरस्त कुत गुणाना विस्तार । हरवाशिन तत् च भूत सापि
कल्ला यत् न तस्य क्षीणा ॥ १२० ॥ स्तोत्रे अपि भवति गुण गौरव निर्गुणानो
मध्ये । भणन्ति येन मनुजा सरोभि कृपा अपि कूपसरा ॥ १२१ ॥ यथा
मूषकस्य एकेन विधिना द्वारपि व्यावृत्ता हस्ता । तथा अगणितकल्लाणा. स्तोत्रेन
अपि दृष्टा भवन्ति ॥ १२२ ॥ गुणवता जानात भवन्ति गुणा प्रकटा महार्था ।

गुणप्रतयाण जाणह होंति गुणा पायडा महग्घाया ।
मणि रयणं चिय गोठ्ठे गोरा तक्केण मग्गंति ॥ १२३ ॥
अभणंताण वि नज्जइ विण्णाणं सुपुरिमाण चरिएहिं ।
किं बाँछंति मणीओ जाओ सहस्सेहिं घेप्पंति ॥ १२४ ॥
अट्टत्तणाई बालया होंति जहिच्छाए निग्गुणाणं पि ।
सज्जण-सलाहणिज्जा साँम्बेहिं गुणा विट्ठप्पंति ॥ १२५ ॥
पुव्व-ऊय-असुह कम्मो पुरिसो असुहस्स उच्चियंतो वि ।
निपडइ असुहकएलिओ कलि-कलह-किलेस-जालम्मि ॥ १२६ ॥
जाणइ सुयंधयारे वि वच्छओ मायर गवेसंतो ।
दइयं च मुणइ हिययं वेसं जाणंति नयणाई ॥ १२७ ॥
जस्स न यण्णेइ जणो सज्जण-गौट्ठीसु गुण-नहस्साडं ।
किं तस्स जणाणि-जोव्वण-विउडण-मेत्तेण जम्मणं ॥ १२८ ॥
मा दोसु चिय गण्हह विरले य गुणे पसंसह जणस्म ।
अक्खपउरो वि उयही भण्णइ रयणायरो लोए ॥ १२९ ॥

मणिराजम् एव गोष्ठे गोपा तत्रेण याचन्ते ॥ १२३ ॥ अभणताम् अपि ज्ञायते
विज्ञान सुपुरुषाणां चरितैः । किं ब्रुवन्ति मणय ये सहस्रैः गृह्यन्ते ॥ १२४ ॥
अष्टत्वेन बालका भवन्ति यथेच्छया निर्गुणानाम् अपि । सन्नतश्लाघनीया सुख
गुणा अर्ज्यन्ते ॥ १२५ ॥ पूर्वकृतअशुभकर्मा पुरय अशुभस्य
उद्देजयन् अपि । निपतति अशुभस्थिति कलिकलहवत्प्रेषजाले ॥ १२६ ॥
जानाति निविडान्धकारे अपि यस्य मात्र गवेययन् । दयितं च जानाति
हृदयं वेप जानाति नयने ॥ १२७ ॥ यस्य न वर्णयति जन सज्जन-
गोष्ठीषु गुणसहस्राणि । किं तस्य जननीयाव्रतदिनाशमात्रेण जन्मना ॥ १२८ ॥ मा
दोषमेव गृह्णीति विरलान् च गुणान् प्रशंसत जनस्य । अक्षप्रचुर अपि उदरि भण्यते
रत्नावर लोके ॥ १२९ ॥ सां गुणेषु रयति गुणरहितं क जन समाधयति ।

सच्चो गुणेषु रज्जइ गुण-रहियं को जणं समल्लियइ ।
कुसुमं पि गंध-रहियं पत्तिय भमरा न सेवन्ति ॥ १३० ॥

गुण-जाल-बद्ध-मूले सच्च फले नेय पल्लव सणाहे ।
नेह-मइयम्मि सुयणे मित्त-दुमे को न वीसमइ ॥ १३१ ॥

सद्भाषियं-सिणेहं समदुक्ख-सहेज्जयं सुसीलं च ।
दूरालोय-विहसियं को मित्त-सुहं न संभरइ ॥ १३२ ॥

गुज्झस्स संनिहाणं सुहस्म दुक्खस्स कहण-वीसमणं ।
एकं पि जस्स मित्तं नत्थि इ कि तस्स जीएणं ॥ १३३ ॥

तं मित्तं कायच्चं जं मित्तं वमण-देसयालम्मि ।
आलिहिय-भित्ति-वाउल्लयं व न परम्महं ठाइ ॥ १३४ ॥

बद्ध-सिणेहो अइयार-वल्लहो अप्प-कज्ज-मइ-कुसलो ।
वज्जसु कओ वि मित्तो एयावत्थो तुमं सुयणु ॥ १३५ ॥

मज्झत्येण वि ससिणा चक्काण न तीरण पियं काउं ।
विहडण-संघडणं चिय पुणो वि मित्तो चिय करेइ ॥ १३६ ॥

कुसुमम् अपि गन्धरहितं प्रतीहि भमरा न सेवन्ते ॥ १३० ॥ गुणजालबद्धमूले
सत्यफले नीतिपल्लवसनाथे । स्नेहमतिके सुजने मित्रदुमे क न विश्राम्यति ॥ १३१ ॥
सद्भावितस्नेह समदुःखसाहाय्य सुशीलं च । दूरालोकविहसितं क मित्रसुखं न
सस्मरति ॥ १३२ ॥ गुह्यस्य मनिधानं सुखस्य दुःखस्य कथनविश्रमणम् ।
एकमपि यस्य मित्रं नास्ति खलु किं तस्य जीवितेन ॥ १३३ ॥ तन्मित्रं कर्तव्यं यन्मित्रं
व्यसनदेशकालेषु । आलिखितमिच्छित्तपुत्तलिकाइ न परादुमुखं तिष्ठति ॥ १३४ ॥
बद्धस्नेहम् अविचारलभम् आमकार्यमतिकुशलम् । रज्यं कृतमपि मित्रं एतदनस्य
त्वं सुतनु ॥ १३५ ॥ गत्यस्थेनापि शशिना चक्राकानां न शम्यते प्रियं वर्तुम् ।
विघटनसंघटने एव पुनरपि मित्रं एव करोति ॥ १३६ ॥ यया सरसान्

जह सरसे तह सुके वि पायवे वहइ अणुदिणं मिहो ।
उच्छंग-वाइदयं निगुणं पि गरुया न सिद्धिलंति ॥ १३७ ॥

उत्तम-जण-संसग्गी कायच्चा जइ वि निष्फला होइ ।
मेरुस्त कडय-लग्गं तणं पि तं कंचणं होइ ॥ १३८ ॥

एह न चिंत महादुमह जिय महु मूल पलीणु ।
निसि अधारी वण्णुडा सउणा कथ निलीणा ॥ १३९ ॥

जोन्हा जलेण भुवणंतराहँ दे भरसु पुण्णिमाइंद ।
को जाणइ अथिरा के चिर च तुह एरिसा रिद्धी ॥ १४० ॥

दिज्जइ घणु मग्गंताहँ पत्त-परिक्खह काइ ।
कि वरिसंतउ अरुहरु जोवइ समविसमाई ॥ १४१ ॥

बलि-बंधण पेक्खेवि नरु पत्त परिक्ख करेह ।
ओहु भट्टउ न उच्छुडइ जो निस्तीलह देइ ॥ १४२ ॥

देज्जसु मा संकेज्जसु एसा सुमहग्ग-रयण-निम्मविया ।
पुत्त सिरी मयहर थाल व्य य वारेण संकमइ ॥ १४३ ॥

तथा शुष्कान् अपि पादपान् ग्रहति अनुदिन विध्य । उन्मगवर्धित
निर्गुणमपि गुरुका न शिथिलयन्ति ॥ १३७ ॥ उत्तमजनसम्मर्गं कर्त्तव्य
यद्यपि निष्फल भवति । मेरो कण्ठकलत्रं तृणमपि तत्काञ्चनं भवति ॥ १३८ ॥
एषा न चिन्ता महादुमाणा यथा मम मूलानि पुटितानि । निशाग्रकारे जगत्का
शकुना कुत्र निलीना ॥ १३९ ॥ ज्योत्स्नाजलेन भुवनान्तराणि ह भर
पूर्णमाचक्ष्व । क जानाति अस्थिरा विषयचिरं च तत्र इदंशी श्रद्धि ॥ १४० ॥
दीयते धनं मार्गयता पात्रपरीक्षया विम् । किं वर्पन् अङ्कधरं पश्यति सम
नियमानि ॥ १४१ ॥ बलिवन्धनं प्रेक्ष्य नरं पात्रपरीक्षाधुरं । उताहो भ्रष्टं न उद्गच्छति
यं नि शीलस्य ददाति ॥ १४२ ॥ देहि मा शङ्कस्व एषा सुमहार्घ्येण निर्मापिता ।
पुत्रं श्री मृतहरं (महत्तरं) स्थालम् इमं च त्रमेण सत्क्रामति ॥ १४३ ॥

अणरयं चिय दंतो कोड नरो होड पिउल रिद्धिहो ।
निचं चिय संचंतो कोड सया दुग्गमो होड ॥ १४४ ॥

रायग्गि चोर हरिए लम्स महस्से कहेड परनहे ।
अव्भत्थिओ उ जम्हा दालिद् दाण गहणं च ॥ १४५ ॥

थेया वि सा गणिज्जइ रिद्धी जा सयल-लोय-सामन्ना ।
पिज्जइ वावीए जलं न उण समुद्दस्य थेवं पि ॥ १४६ ॥

तं तेत्तियं जलं सायरस्स सो चेव परम वित्थारो ।
एकं पि पलं तं नत्थि जं पिवासा निगारेइ ॥ १४७ ॥

ना सज्जइ ना पिज्जइ ना दिज्जइ विहल्लहं ।
धत्तूराहलु जारिसि संपइ होड खल्लहं ॥ १४८ ॥

गडयाण कर-परपरा परियत्तण खेय वसण-परिसंता ।
अत्था किण्ण-वरत्था सत्थावत्था सुमंति व्व ॥ १४९ ॥

सच्चापरेण तइया थुत्थुक्खिय रक्खित्थया पयत्तेण ।
किविणाणं जा रिद्धी परसानत्था कुमारि व्व ॥ १५० ॥

अनवरत एउ ददान को ऽपि नर भवति विपुलश्रद्धिमान् । नियमेव संचिन्वन्
को ऽपि सदा दुर्गम भवति ॥ १४४ ॥ रात्राग्निचोरहते लक्षसहस्राणि कथयति
परनाशिते । अन्यर्थितं तु यस्मात् दारिद्र्यं दानगहनं च ॥ १४५ ॥ स्तोकापि
सा गण्यते श्रद्धिं या सकललोकेसामाया । पीयते गप्पा जलं न पुन समुद्रस्य
स्तोकमपि ॥ १४६ ॥ तत् तावन्मात्रं जलं सागरस्य स एव परमविस्तारः । एकमपि
पलं तन्नास्ति यद् पिपासा निगारयति ॥ १४७ ॥ न खाद्यते न पीयते न दीयते
विह्वलानाम् । धत्तूरफल्सदृशी मपद् भवति खलानाम् ॥ १४८ ॥ ज्ञानिनां कर-
परपरापरिवर्तनखेदव्यसनपरिश्रान्ताः । अर्था वृषणगृहस्था स्वस्थावस्था स्वपन्ति
इव ॥ १४९ ॥ सर्वादरेण तदा धूवृत्तरक्षिता प्रयत्नेन । वृषणानां वा श्रद्धिं
परस्त्रासस्था कुमारीव ॥ १५० ॥ अपहृता आस्ते धूवृत्ता मपद् वृषणगृहेषु ।

ओहय अच्छड धुतयुक्रिय संपय किमिण-घरेहिं ।
थेरेणय विराहीय भुंजेसी अउरेहि ॥ १५१ ॥

सीसं पलिय-पलित्तं ठाणंतर वियलिपा मुहे दंता ।
कंपंति दो वि हत्था तह वि मणं जोव्यणं वड्ड ॥ १५२ ॥

दूरोणामिय भमुहा पए पए किं विसेम-पृच्छंता ।
नट्ठं च जोव्यणं महियलम्मि थेरा गवेमंति ॥ १५३ ॥

परिहणु पर करेहिं परिहिज्जड
दियहि दियहि अमं परिझिज्जड ।
भूमिहि कर द्वावेवि उठिज्जड
तह वि धम्म अणुटिणु नवि किज्जड ॥ १५४ ॥

सिरि एकेकं पलियडें पड्डुं अग्गीणाणु ।
नीसरु जोव्यण-पाहुणा जर संडेमी माणु ॥ १५५ ॥

भविषाण तं महायम मेमार-ममुद निच पडियाणं ।
निज्जामओ सि सामिय दुग्गय-सलिले निवुड्डाणं ॥ १५६ ॥

एयं गाहाकोसं जो पड्ड विपइद-विगइयं लोए ।
सो पाणि पिउलरिद्धी जणम्मि मोहग्गयं लहड ॥ १५७ ॥

स्थविरेण व्यूढा भोक्ष्यते अपरं ॥ १५१ ॥ शीघ्रं पलितप्रदात स्थानान्तरमि-
लिता मुखे दन्ता । कम्पेते द्वात्रिंश हस्तौ तथापि मनो योजन रहति ॥ १५२ ॥
दूरोन्नामितमृकुच्य पदे पदे 'किविशेष' पृच्छन्त । नष्ट च यौवन मर्हीतले
स्थिरा गवेमयन्ति ॥ १५३ ॥ परिभ्रम परकरं परिधायते दिग्मे दिग्से अङ्ग
परिक्षीयते । भूर्मा करो स्थापयित्वा उधायते तथापि धर्म अनुदिन
नैव क्रियते ॥ १५४ ॥ शिरसि एकक पलित प्रसिद्ध अग्निवाण । नि सर हे
यौवनप्राप्त्यर्थक जरा गण्डपिप्यति मानसम् ॥ १५५ ॥ भज्यान्ता त्व महायदा ममार-
समुद्रनिचपतितानाम् । निषामक असि स्वामिन् दुर्गतमलिले निमग्नानाम् ॥ १५६ ॥
एत गाथाकोश य पठति त्रिदशभिचित लोके । स प्राप्य निपुल-
जर्हि जने सौभाग्य लभते ॥ १५७ ॥ त्रिदशसने भक्ति पण्डितगोष्ठी

जिण-सासणम्मि भत्ती पंडिय-गोद्धी विसिद्ध-संसग्गी ।
मुणिवर-दाण-पसंगो न होइ धेवेहि पुण्णेहिं ॥ १५८ ॥

न य वाहइ कमल-वणं अप्पा पीणइ पिएइ मयरंदं ।
एसो भमर-जुवाणो केणइ निउणत्तण-गुणेण ॥ १५९ ॥

लज्जिज्जइ जेण जणे मइलिज्जइ निय-कुलक्कमो जेण ।
कंठडिण वि जीए मा सुंदर तं कुणिज्जासु ॥ १६० ॥

आरोग-सारियं माणुसत्तणं सच्चसारिओ धम्मो ।
विज्जा निच्छय-सारा सुहाई संतोस-साराइं ॥ १६१ ॥

पत्तम्मि य पाहुणए किं काही दुग्गओ तुरंतो वि ।
अंधो मलिएहि लोयणेहिं अंधो च्चिय वराओ ॥ १६२ ॥

जेण ण किंचि व कज्जं तस्स वि घरमागयस्स जे सुयणा ।
निच्चं पहसिय-वयणा निय-सीसं आसणं देंति ॥ १६३ ॥

विणु धम्मि हियइच्छियईं आसावहि वट्ठंति ।
कंडुकविलु जिमु काउरिस परलालइ धुंठंति ॥ १६४ ॥
॥ इति गाथाकोशः ॥

विशिष्टसंसर्गः । मुनिवरदानप्रसंगः न भवति स्तोकैः पुण्यैः ॥ १५८ ॥ न च
वाचते कमलवन आत्मान प्रीणयति पिवति मकरन्दम् । एष भ्रमरजुवा केनचित्
निपुणत्वगुणेन ॥ १५९ ॥ लज्जते येन जने मलिनीक्रियते निजबुल्लङ्गमः येन ।
कण्ठस्थिते अपि जीवे मा सुन्दर तत् कुर्याः ॥ १६० ॥ आरोग्यसारं मानुष्यं
सत्यसारको धर्मः । विद्या निश्चयसारा मुखानि संतोषसाराणि ॥ १६१ ॥ प्राप्ते च
प्राघूर्णके किं करिष्यति दुर्गतः त्वरमाणः अपि । अन्धः मर्दिताभ्यां लोचनाभ्यामन्धः एव
वराकः ॥ १६२ ॥ येन न किंचिदपि कार्यं तस्यापि गृहमागतस्य ये सुजनाः ।
नित्यं प्रहसितप्रदनाः निजशीर्षे आसनं ददति ॥ १६३ ॥ विना धर्मेण हृदयेऽस्ति-
तानि आशापथे वर्तन्ते । कण्डुकपिलः यथा कापुरुषाः परलालां पिबन्ति ॥ १६४ ॥
इति गाथाकोशः ।

Index of Verses

अच्चतनिम्मलाण वि	९३	वह नाम तम्म	१०
अट्टसण्णाइ बालया	१२५	काले उवणिज्जतो	७६
अणवरय चिय दैतो	१४४	कि अच्छह वीसत्या	१८
अणुयत्तह भणह	४८	कि त मेह पण्णपह	८०
अणुयत्तिय न-राणइ	२९	का कुवत्तयाण गघ	४७
अत्थवकु जपए	३८	को व न दुक्ख	१०७
अट्टिट्ठे वि खल्लयणे	५१	खल्लमगे परिहरिए	८८
अन्नह परिचित्तज्जइ	११०	गयणम्मि गहा	३
अन्ने मणत्ति जण्णह	११६	गुज्जस्स मणिहाण	१३३
अभणत्ताण वि	१०४	गुणजाल्लवद्धमूले	१३१
आरोग्गमारिय	१६१	गुणवत्तयाण जाणह	१२३
आवति य एवति	२४	चय महिल मुह	५८
आलत्त चिय रुसइ	५९	छज्जइ पट्टस्म	२५
उच्च न सिक्खित्तो	४६	छइ जो अणुयत्तइ	२३
उच्चामाणो महित्थो	२०	छुल्लुच्छत्तेइ ज	४१
उच्छू मङ्गुरो मोंपो	४९	जइ कच्चण गिरीओ	७१
उच्छू सहावमङ्गुरो	६३	जइ वि वमा	३३
उत्तमजणसम्मणो	१३८	जइ वि तिणयणु	११९
एवकसुक्कएण तूमह	११	जस्स ष वण्णेइ जगा	१२८
एवको खमाए दोमो	७३	जह जह अणुयत्तिज्जइ	८३
एय गाहाकोम	१५७	जह मूमणस्स एवेण	१२२
एमा सत्तिपहारे	६८	जह मारो तह	१३७
एह न चित्त मङ्गदुमह	१३१	ज उप्पलस्स पत्तेण	६४
ओह्य अच्छइ	१५१	ज दुज्जणस्स मुयणो	२८
वज्जम्मि समावडिए	३२	जाणइ सुयधयारे	१२७
वट्टुगवयणोहि	६६	जा तइल्लवक्कह नाह	११५
वण्हस्स वालिआ	१०६	जामि वेव नईण	९४
वरयइ न वरइ	५	जिणमासणम्मि भत्तो	१५८
वरिणो वरिणघट्टे	१०१	जेण ण किंचि वि	१६३
वह तम्म ऋणियव्व	३४	जेण विथा नवि	८४

जेहि चिय उब्भविषा	८९	नीय अइक्कमतो	२२
जा गुडकयाए	५०	नीय च लद्धपसार	७८
जो जस्स नियमहावो	८७	न्हायस्स य धोवत्ती	७७
जो जम्म वट्टए	९७	पडिवयणसमत्थेण	७२
जो दुज्जणेण मेत्ती	६९	पत्तम्मि य पाहुणए	१६२
जोन्हाजलेण चदो	९६	परत्तत्तित्तगयमणा	८६
जोन्हाजलेण भुवण	१४०	परिहणु परक्खेहि	१५४
जो मक्खय न-याशइ	४५	पियजणअपत्तभोषा	६१
डहए सुयणविओगो	७	पियपाहुणआगमणे	१३
तइ पहु धणिय	५५	पुत्तय विहिवसि	११८
तत्तियमेत्त जपहु	४३	पुव्वकयअमुह	१२६
त ग्हाह ज जरिज्जइ	४२	वज्जइ मतेहि	३०
त जपति सुयुरिसा	८५	वद्धसिणेहो	१३५
त जि मरीर त	५४	वल्लिवधण पेक्खेवि	१४२
त तत्तिय जल	१४७	वीहेयव्व दुज्जण	३७
त भत्तिय नरेदधर	९२	भइ पहु सुयाण	३६
त भित्त कायव्व	१३४	भविषाण त महायस	१५६
तिगु जे अदिट्ठपुव्वा	७४	भुवणप्फालु वि	११३
तुट्ठा होति मणुस्सा	१९	मज्झत्थेण वि समिणा	१३६
ते घन्ना जे धम्म	१५	मज्जे जडाण	१२०
थक्खे भणिय मोहइ	७९	महिलाण एस पयई	६०
थेवा वि सा गणिज्जइ	१४६	महुरव्वणेहिं	६५
थेवेहि वि होइ	१२१	महुरेण जिणह कडुय	१०
दिज्जइ धणु भग्गताह	१४१	मा दोमु च्चिय	१२९
दुज्जणगसग्गीए	७०	रत्ता पेच्छति गुणा	१००
दूरत्थो डहइ रवी	६	रत्तो दुट्ठो मूठो	९८
दूरोणामियभमुहा	१५३	रायमाचोरहरिए	१४५
देज्जमु मा मक्खेज्जमु	१४३	रोमस्स खमा दडो	३५
घघ्नाण हिय च मिय	६७	लज्जिज्जइ जेण जणे	१६०
घग्गु गुवण्णउ	११४	लट्ठी गरिय वडेवर	५६
नउ वि करतह	१०९	धिउलु नहयलु	११२
न य काहइ कम्मलवण	१५९	विणु धम्म हियट्ठिच्छयइ	१६४
न वि त वरेइ माया	१७	विवरीया धेरमई	५३
न हू अइमरिय	१४	विमममहावग्गि जणे	१०४
नाऊण य विण्णाण	७५	विहिणा वि नडिज्जतो	१११
ना खज्जइ ना पिज्जइ	१४८	विहिविहिय चिय	११७
नानेहि यण नानेहि	९१	वुज्जति नाम भाग	४४
निज्जत्रियजराभरण	१	गइयाण वग्गरपर	१४९
नीउ मणेण रक्खइ	३९		

मन्भावनेहमदम्	१०२	सा माया गो य	१६
मन्भाविय मिणेह	१३२	मिरि एकोन पलियह	१५५
मरिसे माणुसजम्मे	९५	मिर पलियउ मूहु	५७
मन्वस्म एम पयई	३१	मीस पलियपलित्त	१५७
मध्वापरेण तडया	१५०	मुयणस्म दुज्जणा	८७
मग्गे ताह पमत्था	८	मुयणाण नेज्जराण	९०
मग्गो गुणेमु रज्जइ	१३०	मुयणे मच्चममिडे	७
मग्गो परस्म पेच्छइ	९९	मुयणो चिरम्म	६०
मग्गो पुव्वकयाण	१०८	मुयणो न चैव	२७
महइ न बहुय	२६	मुयणो सरलगहारो	८१
महस त्ति पीइमता	२१	मुलभो विमाणवामो	६७
मडेवपडिय	५२	गोहिपमववहारो	१०५
मतगुणविण्णामे	८	हीरति जे गुणेहि	१०३
मतेहि असनेहि	९		

—

SHIVAJI UNIVERSITY SANSKRIT & PRAKRIT SERIES

Vol III

Saptaśatisāra With Bhāvadīpikā
of
Vema Bhūpāla

along with the

Chappannaya-Gāhāo
(Text and Chāyā)

Edited by

Dr. A. N. Upadhye, M A D Litt
Dean, Faculty of Arts,
Shivaji University, Kolhapur

SHIVAJI UNIVERSITY KOLHAPUR
1970